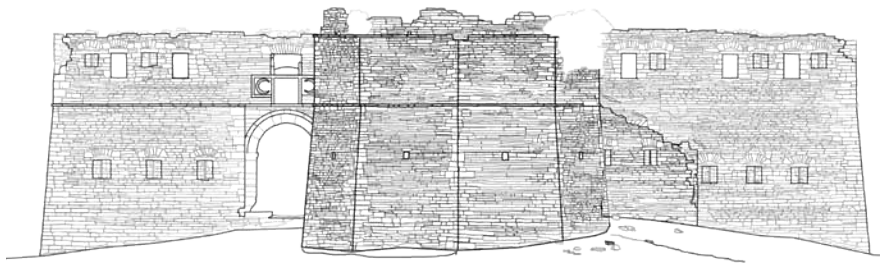

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
Δ.Π.Μ.Σ «ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ Α:
Συντήρηση και Αποκατάσταση
Ιστορικών Κτιρίων και Συνόλων

ΦΡΟΥΡΙΟ ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΠΕΝΤΕ ΠΗΓΑΔΙΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΚΩΣΤΑΓΙΑΝΝΗ ΜΑΡΙΑ, ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ
ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΙΖΗΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΑΘΗΝΑ 2016

ΦΡΟΥΡΙΟ ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΠΕΝΤΕ ΠΗΓΑΔΙΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1) Πρόλογος.....	7
2) Μεθοδολογία.....	9

ΜΕΡΟΣ Α: ΑΝΑΛΥΣΗ

Εισαγωγή

1) Ο οικισμός-πέρασμα στα Πέντε Πηγάδια.....	11
α) Ήπειρος τον 19ο αιώνα: Κράτος Αλή Πασά.....	11
β) Η σημασία της θέσης στα Πέντε Πηγάδια.....	12
2) Συνοπτική επισκόπηση της ιστορίας του μέρους 19ος-20ος αιώνας.....	14
α) Μαρτυρίες περιηγητών και κτηριακά κατάλοιπα.....	14
β) Πολεμικές συγκρούσεις στα Πέντε Πηγάδια.....	18
Ι) Οι αγώνες των Σουλιωτών και η έναρξη της Επανάστασης του 1821.....	18
ΙΙ) Ο πόλεμος Ρωσίας – Τουρκίας και η εξέγερση των υπόδουλων Ελλήνων στην Ήπειρο.....	19
γ) Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897.....	21
δ) Βαλκανικοί πόλεμοι.....	23

Το φρούριο

1) Θέση, περιβάλλον χώρος.....	24
2) Περιγραφή του κτηρίου.....	24
α) Λειτουργική διάρθρωση κάτοψης.....	24
β) Αναλυτική περιγραφή χώρων, υποθέσεις για τη χρήση τους.....	26
γ) Μορφολογικά χαρακτηριστικά.....	30
3) Κατασκευαστική ανάλυση.....	31
α) Υλικά, πρώτες ύλες.....	31
β) Θεμελίωση – Κατακόρυφα φέροντα στοιχεία.....	32
γ) Οριζόντια φέροντα στοιχεία.....	33
δ) Περιδέσεις και ενισχύσεις.....	33
ε) Θολοδομίες- τόξα.....	34
στ) Δάπεδα, ράμπες ανόδου.....	35
ζ) Διαμόρφωση ανοιγμάτων.....	36
η) Τζάκια-καπνοδόχοι.....	40

4) Συμπεράσματα.....	41
α) Προσδιορισμός αρχικής μορφής με βάση επί τόπου στοιχεία, προηγούμενα σχέδια και ιστορικές απεικονίσεις.....	41
I) Εκτίμηση αρχικού ύψους τοίχων.....	41
II) Η μορφή της στέγης.....	42
β) Τυπολογική κατάταξη-συγκριτική ανάλυση.....	45
γ) Πιθανή χρονολόγηση.....	46

Διάγνωση φθορών-βλαβών.....	48
------------------------------------	-----------

ΜΕΡΟΣ Β: ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1) <i>Ηπειρος: προς μια ευρύτερη θεώρηση του πολιτιστικού και μνημειακού πλούτου.....</i>	51
---	----

α) Νέες κατευθυντήριες στο χωροταξικό σχεδιασμό.....	51
β) Πέντε Πηγάδια: Αναβίωση ενός κομβικού σημείου της Ηπείρου. Συμβολή στο δίκτυο πολιτιστικών διαδρομών.....	53

2) <i>Αποκατάσταση και επανάχρηση του φρουρίου στα Πέντε Πηγάδια.....</i>	55
---	----

α) Σκοπιμότητα αποκατάστασης του φρουρίου, θεώρηση αξιών του μνημείου..	55
β) Κεντρική ιδέα της αποκατάστασης, διατύπωση συνθετικών αρχών.....	57
γ) Προσβάσεις, διευθέτηση υπαίθριου χώρου.....	58
δ) Μουσειολογικό πρόγραμμα.....	59
ε) Κτηριολογικό πρόγραμμα	60
στ) Λειτουργική οργάνωση κάτοψης.....	60
ζ) Διαδοχικές εργασίες για την αποκατάσταση και επανάχρηση του φρουρίου.....	61
η) Εργασίες για την οργάνωση του περιβάλλοντα χώρου.....	63

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	64
--------------------------	-----------

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ.....	67
------------------------------------	-----------

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: ΓΡΑΜΜΙΚΑ ΣΧΕΔΙΑ.....	101
--	------------

Ευχαριστίες

Από αυτή τη θέση θα ήθελα να εκφράσω τις εξής ευχαριστίες, προς αρμόδιους φορείς και πρόσωπα. Ευχαριστώ την Εφορία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας και προσωπικά την προϊσταμένη κ. Ανθή Αγγέλη για την παραχώρηση άδειας μελέτης του μνημείου, τα Γ.Α.Κ. Άρτας και Γ.Α.Κ. Πρέβεζας και τον προϊστάμενο κ. Σπύρο Σκλαβενίτη για την πρόθυμη παραχώρηση αρχαιακού υλικού, όπως και το Ίδρυμα Ακτία Νικόπολη Πρέβεζας και τον πρόεδρο κ. Νίκο Δ. Καράμπελα, για την παραχώρηση του πολύτιμου χάρτη με την απεικόνιση του φρουρίου. Ευχαριστώ για τη συμβολή τους τους: Καθηγητή Γεώργιο Σμύρη, Machiel Kiel και τον καθηγητή Σταύρο Μαμαλούκο. Ευχαριστώ επίσης τη Βιβλιοθήκη του Συλλόγου Άρτας «Ο Σκουφάς», την Τεχνική Εταιρεία TERNA.Α.Ε και τον Νίκο Ζιούβα.

Ευχαριστώ τον επιβλέποντα καθηγητή της παρούσας διπλωματικής Γιάννη Κίζη για την ουσιαστική καθοδήγηση σε όλα τα στάδια της εργασίας.

Τέλος θα ήθελαν να ευχαριστήσω τους φιλόξενους κατοίκους των Πέντε Πηγαδιών και συγκεκριμένα τον κ. Αναγνώστου Χρήστο και την κ. Χρυσαιγή, τους φίλους μου Δημήτρη Μπάρτζη, Γεωργακοπούλου Νικολέτα, Μιράντα Λάλα, Μαριλένα Μάργαρη, Λίνα Βραχνάκη, Γεωργία Μπουντουράκη, Νικόλα Παπαηλίου, τον θείο μου Δημήτρη Μπαλάφα και την οικογένειά μου για την ανεκτίμητη βοήθειά τους κατά την αποτύπωση και την ολόπλευρη στήριξή τους.

1) Πρόλογος

Η παρούσα εργασία εξετάζει το γνωστό ως «Φρούριο» στη θέση Πέντε Πηγάδια, σε ένα μικρό οικισμό στο μέσον της ορεινής διαδρομής Άρτας -Ιωαννίνων. Στόχος της μελέτης είναι η αρχιτεκτονική τεκμηρίωση του μνημείου και η πρόταση επανάχρησης και αποκατάστασής του.

Το φρούριο εξετάστηκε συνοπτικά το 1971 από το επιστημονικό προσωπικό της 5^{ης} Περιφερειακής Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, με την επίβλεψη της κ. Αχειμάστου και του επιμελητή της Εφορείας κ. Βοκοτόπουλο. Τη σύντομη έκθεση περιγραφής του μνημείου συνόδευαν σχέδια αποτύπωσης του Ελληνικού Στρατού από τον αρχιτέκτονα Μ. Πεγιάδης, που παραχωρήθηκαν στην Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Η έκθεση και τα σχέδια δημοσιεύθηκαν το 1972 στο Αρχαιολογικό Δελτίο¹.

Το 1981 (Φ.Ε.Κ.234/Β/20.4.1081) με Υπουργική Απόφαση γίνεται η κήρυξη του Κάστρου και του Περιβάλλοντος χώρου στη θέση «Πέντε Πηγάδια» κοινότητας Κλεισούρας ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο. Χαρακτηρίζεται διατηρητέο με ζώνη προστασίας σε ακτίνα 100 m γύρω από αυτό, λόγω του ιστορικού και αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος του, ώστε να προστατευτεί από επεμβάσεις που θα μπορούσαν να προξενήσουν αισθητική βλάβη στο Φρούριο.

Δεν πραγματοποιήθηκαν άλλες εργασίες² στο μνημείο παρά μόνο το 2006-7 με το έργο «Ανάδειξης Μνημείου Πέντε Πηγαδιών» του Αναπτυξιακού Προγράμματος Τοπικής Αυτοδιοίκησης «Θησέας». Για την ευκολότερη πρόσβαση στο Μνημείο κατασκευάστηκε στενό πέτρινο λιθόχτιστο μονοπάτι ελικοειδούς σχήματος που διευκολύνει την ανάβαση στο επίπεδο του φρουρίου.

1. Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου, Α.Δ, 24 (1972) Χρονικά Β 2, σσ. 457.459

2. Σύμφωνα με μαρτυρίες των κατοίκων, αναβλήθηκε η διάνοιξη αυτοκινητόδρομου, η χάραξη του οποίου περνούσε μέσα από τον αρχαιολογικό χώρο. Η εφορεία αρχαιοτήτων διέκοψε τις κατασκευαστικές εργασίες που γινόταν στον χώρο, καθώς τμήμα του περιβάλλοντος του παλαιότερου κάστρου καταστράφηκε.

Το φρούριο και γενικά η θέση Πέντε Πηγάδια έτυχε συνοπτικής εξέτασης κυρίως σε συνθετικές μελέτες που ασχολούνται με το κράτος του Αλή Πασά. Προηγείται το 1990 το έργο των Γ. Μακρη-Στ. Παπαγεωργίου: Το χερσαίο οδικό δίκτυο επικοινωνίας στο κάστρο του Αλή Πασά Τεπελενλη και ακολουθεί το 2003 το έργο του Γ. Σμύρη: Το δίκτυο των οχυρώσεων στο Πασαλίκι των Ιωαννίνων (1788-1822).

Ιδιαίτερη είναι επίσης η συμβολή του τοπικού ιστοριοδίφη και μόνιμου κατοίκου της περιοχής Χρήστου Αναγνώστου, όπου κατέγραψε την ιστορία του τόπου μέσα από τις μαρτυρίες των προγόνων του και τις προσωπικές του αναμνήσεις.

Η έλλειψη αξιόπιστων πρωτογενών πηγών έχει αφήσει αναπάντητα ερωτήματα γύρω από την περιοχή των Πέντε Πηγαδίων, ενώ υπάρχει σύγχυση για το αν ο Αλή Πασάς ενεπλάκη ποτέ στην ανέγερση του προς εξέταση μνημείου ή όχι.

Το φρούριο δεσπόζει στην περιοχή και είναι εμφανές και εύκολα προσβάσιμο από το δρόμο Άρτας-Ιωαννίνων. Εντούτοις παραμένει άγνωστο στο ευρύ κοινό, αλλά τραβάει την προσοχή υποψιασμένων ταξιδιωτών. Το μεγάλο έργο της Ιόνιας Οδού, η οποία περνά από τη θέση Πέντε Πηγάδια, δίνει δυνατότητες αναβίωσης αυτού του άλλοτε κομβικού σημείου.

2) Μεθοδολογία

α) Η αποτύπωση

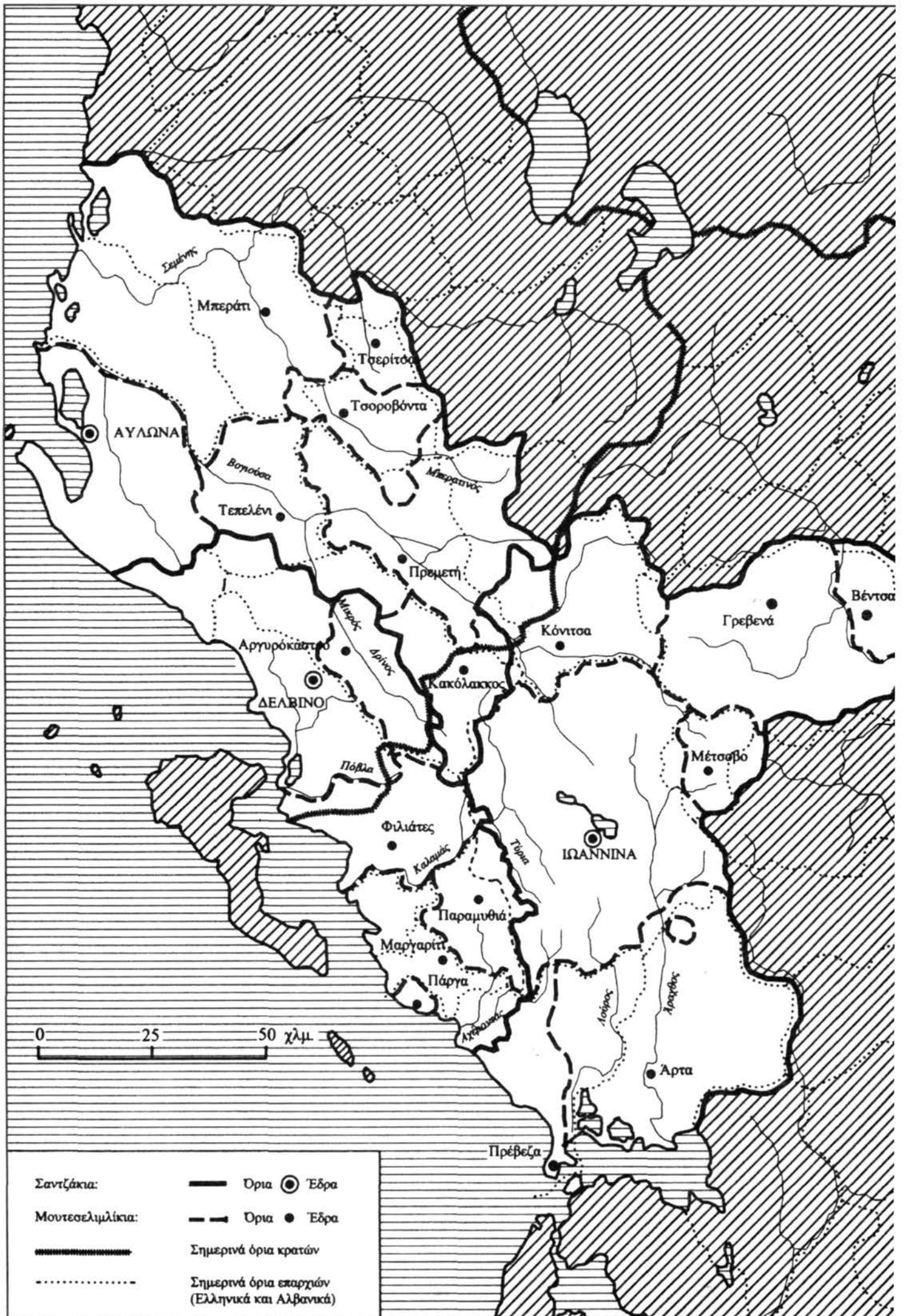
Οι εργασίες αποτύπωσης πραγματοποιήθηκαν κυρίως κατά τους μήνες Αύγουστο και Σεπτέμβρη του έτος 2015. Ακολουθήθηκε ένας συνδυασμός μεθόδων με κυρίαρχη αυτή της αποτύπωσης με συμβατικά μέσα. Για τον ορισμό των οριζόντιων επιπέδων έγινε χρήση αλφαδολάστιχου και τοποθέτηση ράμματος σε όλη την περίμετρο του κτηρίου. Οι μετρήσεις καθ' ύψος έγιναν με την χρήση αυτοσχέδιου αριθμημένου κονταριού. Για τις περιοχές όπου η πρόσβαση δεν ήταν εφικτή, πραγματοποιήθηκαν επικουρικά, μετρήσεις με ολοκληρωμένο γεωδαιτικό σταθμό. Επίσης, επικουρικά με την αποτύπωση έγινε φωτογραμμετρική αναγωγή και παραγωγή ορθοφωτομωσαϊκών από επιμέρους ενότητες του κτηρίου για την ακριβή απόδοση των λίθινων τοιχοποιιών, ώστε να υπάρχει σχεδιαστική πληρότητα της αποτύπωσης.

β) Πηγές

Οι ιστορικές πηγές παρέχουν αρκετές πληροφορίες, κυρίως για τις μάχες που έγιναν στα Πέντε Πηγάδια, ενώ άλλες, κυρίως μαρτυρίες περιηγητών φανερώνουν τη σημασία που είχε το μέρος στο οδικό δίκτυο της Ηπείρου του 19ου αιώνα. Η διαθεσιμότητα πηγών γύρω από τον τόπο και τα γεγονότα που σχετίζονταν με αυτόν δεν ήταν ανάλογη των τεκμηρίων για τα εκεί αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Μόνο ουσιαστικό στοιχείο για τη μελέτη ήταν μια απεικόνιση του φρουρίου στα Πέντε Πηγάδια σε στρατιωτικό οθωμανικό χάρτη του 1896, φυλασσόμενου σήμερα στο αρχείο χαρτών του ιδρύματος Άκτια Νικόπολης³. Άλλη μια δυσκολία ήταν η έλλειψη συνθετικών μελετών πάνω σε ζητήματα οχυρωματικής αρχιτεκτονικής του ελλαδικού χώρου. Η σχετική βιβλιογραφία για αυτή τη συγκεκριμένη περίοδο είναι στα σπάργανα και εστιάζει κυρίως σε δίκτυα οχυρώσεων και όχι στα κτήρια καθ' αυτά. Ασαφής παραμένει επίσης η χρονολόγηση καθώς λανθάνουν ασφαλή κριτήρια για τέτοια κτήρια. Ως αποτέλεσμα η συγκριτική ανάλυση βασίζεται εν πολλοίς σε προσωπικές παρατηρήσεις για την εξαγωγή συμπερασμάτων για ένα μνημείο, που όπως αποδεικνύεται ήταν μάλλον μοναδικό στην περιοχή.

---

3. Το Ίδρυμα Άκτια Νικόπολης έχει στη συλλογή του δύο μεγάλους οθωμανικούς χάρτες του τέλους του 19^{ου} αιώνα που απεικονίζουν το κάστρο των Πέντε Πηγαδιών. Παρόλο που οι χάρτες μοιάζουν ίδιοι, έχουν μικρές διαφορές στη σχεδίαση. Προέρχονται δηλαδή από διαφορετικές λιθογραφικές πλάκες εκτύπωσης.

ΜΕΡΟΣ Α: ΑΝΑΛΥΣΗ

Εισαγωγή

1) Ο οικισμός-πέρασμα στα Πέντε Πηγάδια

α) Ήπειρος τον 19ο αιώνα: Κράτος Αλή Πασά

Η αυγή του 19ου αιώνα στην Ήπειρο επισφραγίζεται από την ηγετική παρουσία του Αλή Πασά. Με διαδοχικούς ελιγμούς έχει κατακτήσει διαδοχικά Άρτα, Χειμάρρα, Πρέβεζα (1796), τη Βόνιτσα (1803), το Σούλι, Αργυρόκαστρο (1812) και τέλος πήρε με εξαγορά από τους Άγγλους την Πάργα (1819). Το πασαλίκι των Ιωαννίνων από την σχετικά περιορισμένη επικράτειά του, βρήκε ζωτική διέξοδο στη θάλασσα και στις εύφορες πεδιάδες της Άρτας⁴, αποκτώντας ουσιαστικό έλεγχο του εμπορίου.

Η επικράτεια του Αλή Πασά έφτασε στη μέγιστη ακμή της πολύ πέρα από τα όρια της Ηπείρου, με σφαίρα επιρροής έως το Μοριά, αξιώνοντας από τη Υψηλή Πύλη ανεξαρτησία ως αυτόνομο κράτος, κάτι που σήμανε τελικά την οριστική πτώση του το 1822. Πολλά ήταν τα συστατικά επιτυχίας του κράτους του Αλή Πασά. Τα ηγετικά του χαρίσματα, ο σκληρός χαρακτήρας του και η θέλησή του για αποτελεσματικότερη οργάνωση, λαμβάνοντας υπόψη ραγδαίες εξελίξεις στη δύση, που η Οθωμανική Αυτοκρατορία αδυνατούσε να παρακολουθήσει. Βασικό χαρακτηριστικό του κράτους του Αλή Πασά ήταν ο απόλυτος κεντρικός κρατικός έλεγχος με ενιαίο διοικητικό και φορολογικό σύστημα, που περιόριζε προνόμια και ασυδοσίες πάσης φύσεως σε τοπικό επίπεδο⁵. Ο άλλος πυλώνας ήταν η δημόσια ασφάλεια⁶, αναγκαία συνθήκη οικονομικής ανάπτυξης που επέβαλλε τις απρόσκοπτες και συνεχείς μετακινήσεις αγαθών και ανθρώπων σε όλη την επικράτεια.

Οι διοίκηση όπως είναι φυσικό απαιτεί υποδομές, φυσικής παρουσίας ή υπόμνησης της εξουσίας σε κάθε πιθαμή της επικράτειας. Επί Αλή Πασά αναπτύχθηκε στην Ήπειρο ένα δίκτυο δρόμων και ενδιάμεσων σταθμών ελέγχου, που περιλάμβανε γέφυρες, χάνια, φυλάκια-παρατηρητήρια (κούλιες) και δερβένια (σημεία ελέγχου)⁷.

4. Διαμαντής Κ., «Η Άρτα και τα περίχωρα αυτής κατά τους χρόνους της Επανάστασης», *Περιοδικό Σκουφά*, Δεκέμβριος 1958 Β, τ. 13, Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος Άρτας «Ο Σκουφάς», σσ. 104-105

5. Μακρής-Παπαγεωργίου, *Το χερσαίο οδικό δίκτυο επικοινωνίας στο κάστρο του Αλή Πασά Τεπελενλη*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1990, σ. 127
6. Ο.π.

7. Μακρής-Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 129

Η στρατιωτική παρουσία σε κομβικά σημεία, μέσα από συγκεκριμένα δίκτυα οχυρωματικών έργων⁸ και η συνεχής προσπάθεια συντήρησης του οδικού δικτύου, επέτυχε τη συνεχή διακίνηση караβανιών στους ημιονικούς δρόμους της Ηπείρου. Η ασφάλεια από ληστείες επέτρεψε τη δημιουργία πολλών ενδιάμεσων σταθμών ανεφοδιασμού, που εν τέλει ενθάρρυναν ακόμη περισσότερο τη διακίνηση εμπορευμάτων⁹. Τα Ιωάννινα αναδεικνύονται σε διαμετακομιστικό κέντρο με εξαγωγές στη Δύση, στη Ρωσία και στην Κωνσταντινούπολη¹⁰. Χάνια και караβάν-σεράι προσέφεραν στέγη και τροφή σε ταξιδιώτες, ώστε να συνεχίσουν μέχρι τον επόμενο σταθμό.

Με κέντρο τα Ιωάννινα το οδικό δίκτυο ένωνε τις βασικότερες πόλεις της επικράτειας, όπως Άρτα, Μέτσοβο, Συρράκο/Καλαρρύτες, Κόνιτσα, Πάργα, Πρέβεζα, Ηγουμενίτσα, Άγιοι Σαράντα κ.ά. Μια από τις βασικότερες οδικές αρτηρίες οδηγούσε από τη Σαλαώρα στα Πέντε Πηγάδια και από εκεί στα Ιωάννινα.

β) Η σημασία της θέσης στα Πέντε Πηγάδια

Μεταξύ των βουνών Ξηροβούνι και Φλώρος δημιουργείται μια φυσική δίοδος από τις πεδιάδες της Άρτας προς την ορεινή ενδοχώρα της Ηπείρου¹¹. Σύμφωνα με τον Leake αυτός ήταν ο μόνος βατός δρόμος καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου, αφού σε όλα τα δύσβατα σημεία του ήταν με λιθόστρωτο¹². *...από Ιωαννίνων δια των Πέντε Πηγαδίων κατέληγεν εις Άρταν και ετέρα εις Πρέβεζαν. Πανταχού απαντώσιν νυν γέφυραι και λιθόστρωτα, άτινα αποδίδονται εις τον Αλήν*¹³

Το ψηλότερο σημείο αυτής της διαδρομής, η θέση Πέντε Πηγάδια¹⁴, σε υψόμετρο 770¹⁵ μέτρων συμπίπτει με το μέσον της απόστασης μεταξύ Άρτας και Ιωαννίνων. Σύμφωνα με τον δρομοδείκτης οκτώ ημερών του 1829¹⁶ η διαδρομή από τα Ιωάννινα στην Άρτα καλυπτόταν

8. Κυριότερα αναφέρονται τα δίκτυα φρουρίων για τον έλεγχο των Σουλιωτών, για την εποπτεία του Αμβρακικού, για τον έλεγχο της ενδοχώρας στα εδάφη της Αλβανίας. Βλ. αναλυτικά Σμύρης Γ., *Το δίκτυο των οχυρώσεων στο Πασαλίκι των Ιωαννίνων (1788-1822), Ιστορική-Πολιτική-Οικονομική και Χωροταξική θεώρηση*, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 2004

9. Μακρής-Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 116

10. Βλ. αναλυτικότερα, Ν. Πατσέλης, *Η Οικονομική Πολιτική και ο πλούτος του Αλή Πασά των Ιωαννίνων*, Αθήναι 1936, σ. 138

11. Σμύρης, *ό.π.*, σ. 159

12. Brooks Al., *Castles of Northwest Greece*, Aetos Press, 2013 σ. 268

13. Αραβαντινού Σπ., *Ιστορία Αλή Πασά του Τεπελενλή*, Εν Αθήναις 1895, Τόμ. ΙΙ, σ. 346.

14. Στα τουρκικά Μπες Πινάρ (Bespinar), στην βιβλιογραφία αναφέρεται και ως Μπρίγκα (εγκυκλοπαίδεια Υδρία), ο Holland το μεταφράζει ως Cinque Pozzi (ή Cinq puits), ενώ άλλοι περιηγητές το μεταφράζουν στα κείμενα τους ως Five Wells ή Pente Pigadia.

15. *Εγκυκλοπαίδεια Υδρία*

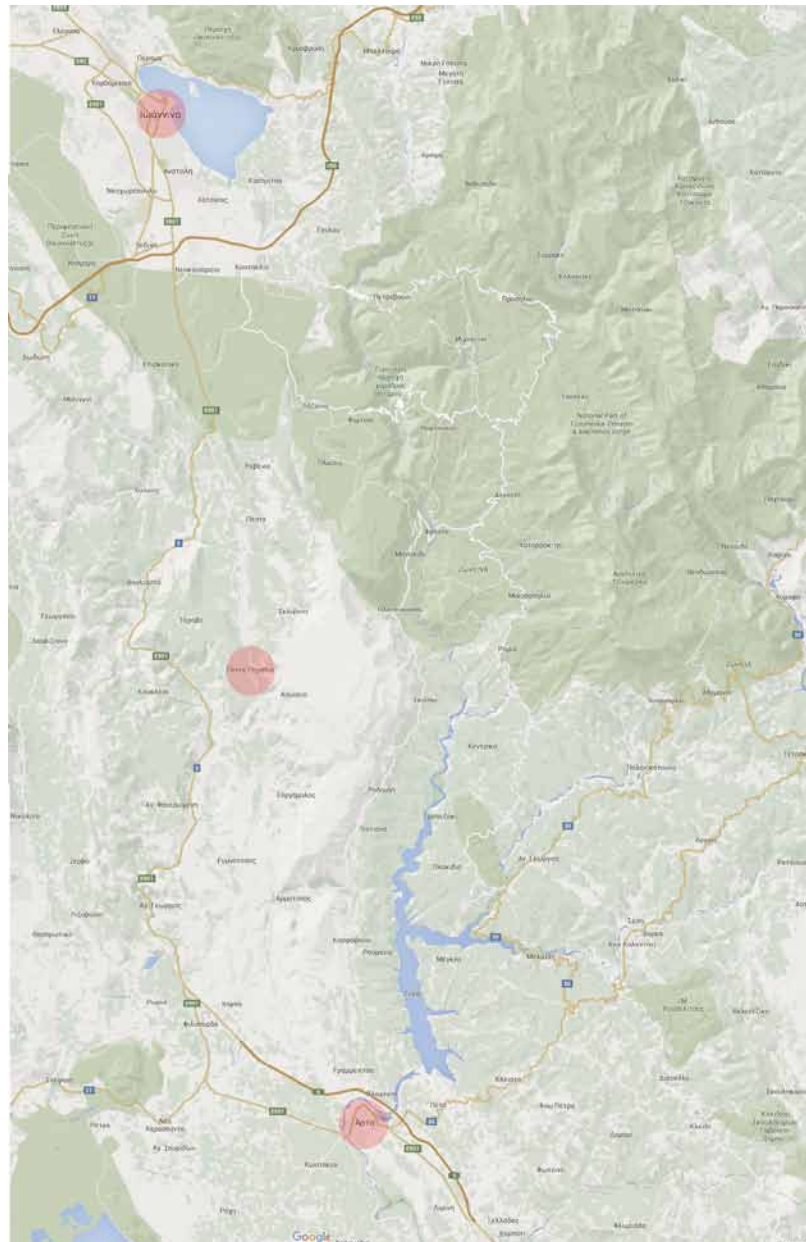
16. Γλυκής Μ., *Δρομοδείκτης οκτώ ημερών*, Βενετία 1829, σ.16

Εικ. 2: Η θέση των Πέντε Πηγαδιών σε σχέση με την Άρτα και τα Γιάννενα. Google Maps

σε 12¹⁷ ώρες. Αναλυτικά, από Ιωάννινα έως Άγιο Δημήτριο τρεις ώρες, από εκεί για Πέντε Πηγάδια τρεις για Μουλιανά άλλες δύο για Κουμουτζάδες μια και για Άρτα τρεις. Τα Πέντε Πηγάδια ισαπέχουν των δύο πόλεων. Η μεγάλη εποπτεία προς τις δύο κατευθύνσεις από το σημείο αυτό και η ευτυχής συγκυρία ύπαρξης άφθονου ύδατος, κατέστησαν διαχρονικά το μέρος ως τον κατεξοχήν και ιδανικό ενδιαμέσο σταθμό.

Ταυτόχρονα «θέση δυνατή και αναγκαία»¹⁸, αποτέλεσε οχυρή σκοπιά, με στρατιωτική παρουσία να ελέγχει το πέρασμα, καθώς ήταν η μόνη προσπέλαση προς την πεδιάδα των Ιωαννίνων, άρα προκεχωρημένο σημείο άμυνας της πόλης και ιδανικό προπύργιο για επίδοξους εισβολείς¹⁹.

Στα Πέντε Πηγάδια υπήρχε χάνι για τους ταξιδιώτες και δύο φρούρια χτισμένα σε κοντινή μεταξύ τους απόσταση. Το ένα είναι σήμερα εντελώς ερειπωμένο και το άλλο -που είναι το αντικείμενο της παρούσας εργασίας, έχει το χαρακτηριστικό σχήμα σταυρού σε κάτοψη. Η ύπαρξη πέντε πηγαδιών νερού σε άμεση σχέση με το χάνι, έδωσε το χαρακτηριστικό όνομα στην περιοχή. Το χάνι η φήμη του οποίου διατηρείται ζωντανή έως και σήμερα ήταν το κεντρικό χάνι της διαδρομής αυτής λόγω της θέσης του στη μέση της διαδρομής, με αποτέλεσμα να διανυκτέρευαν σε αυτό οι περισσότεροι από τους ταξιδιώτες της εποχής.

17. Βλ. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου τόμ. 2*, 1857, σ. 411: Αναφέρει ότι οι ώρες της διαδρομής από τα Γιάννενα στην Άρτα ήταν συνολικά 13 (Από τα Ιωάννινα στον Άγιο Δημήτριο 3.5 ώρες- στα Πέντε Πηγάδια 3.5 ώρες- Κούμουτζάδες 3.5-Άρτα 3.5) και για την Πρέβεζα 17
18. *Τα απομνημονεύματα του Στρατηγού Μακρυγιάννη*, Κλασική Βιβλιοθήκη του Νέου Ελληνισμού, τόμος Α', ΤΑ ΝΕΑ, σελ. 54.
19. Μακρής-Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 150

2) Συνοπτική επισκόπηση της ιστορίας του μέρους 19ος-20ος αιώνας

α) Μαρτυρίες περιηγητών και κτηριακά κατάλοιπα

Η θέση Πέντε Πηγάδια βρίσκεται σε απόσταση 34 km από την Άρτα, ή 6-7 ώρες με τα πόδια και άλλο τόσο περίπου προς τα Γιάννενα²⁰. Η παλαιότερες μαρτυρίες για το μέρος δεν είναι αρχειακά ή βιβλιογραφικά τεκμηριωμένες και βασίζονται αποκλειστικά στις μαρτυρίες του Χρ. Αναγνώστου, φορέα της ζώσας μνήμης της περιοχής²¹.

Οι παλαιότερες αναφορές του ιστοριοδίφη για την περιοχή ανάγονται στο 1750, όπου γίνεται λόγος για την παρουσία αγροφύλακα στα Πέντε Πηγάδια και την ανέγερση δύο αποθηκών (κοτσέκια) συγκομιδής της σποράς από τα γύρω χωριά και μεγάλου αλωνιού με υπεύθυνος διαχείρισης τον Κοτούπ Μπέη. Στη θέση αυτή υπήρχαν ήδη δύο καφενέδες, στους οποίους λέγεται ότι επισκέφτηκε κάποτε ο Σουλτάνος.

Ο Κουρτ Πασάς, προκάτοχος του Αλή Πασά, επιμελήθηκε όπως όλα δείχνουν την οργάνωση των Πέντε Πηγαδιών και τη μετατροπή τους σε ουσιαστικό σταθμό στρατιωτικού ελέγχου και στάσης των караβανιών. Στον Κουρτ Πασά αποδίδεται από τον Αναγνώστου η κατασκευή της υδρομάστευσης «λούτσας» για την εξασφάλιση νερού. Είχε διάμετρο 16 m και βάθους 5 m, με περιμετρικά τοιχώματα από ξερολιθιά. Στα ανατολικά ανοίχθηκε το πρώτο πηγάδι, με το όνομα «Βλιγμάς» και ακολούθησαν άλλα τέσσερα, το «Πλατύ», τη «Συκιά» και την «Κρανιά»²². Οι υπόλοιπες πληροφορίες είναι συγκεχυμένες.

Η οχύρωση του μέρους ξεκίνησε με την κατασκευή δύο φυλακίων, και μιας κούλιας όλα σήμερα κατεστραμμένα. Τα ερείπια που σώζονται σήμερα βόρεια του οικισμού είναι κοινώς αποδεκτό από την ως τώρα έρευνα ως «Κάστρο Κουρτ Πασά»²³, ανεγερμένου περί το 1760 και περιλάμβανε στρατώνα με κυκλική ντάπια (προμαχώνα) και περιμετρικό τείχος. Η μαρτυρία του Holland επιβεβαιώνει την προφανή υπόθεση πως τα Πέντε Πηγάδια ήταν σημείο ελέγχου, δερβένι, με Αλβανό δερβέναγας και τη φρουρά του να είναι υπεύθυνοι για την είσπραξη ελάχιστων διοδίων²⁴. Σύμφωνα με τον Hobhouse το αντίτιμο ήταν τέσσερις παράδες²⁵

20. Ταχύτητα 4.9 km/h βλ. Μακρής-Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 149. Ο Lear αναφέρει την ίδια απόσταση των 6-7 ωρών τόσο προς τη μια όσο και προς την άλλη κατεύθυνση. Βλ. Lear Ed., *Journals of a Landscape Painter in Albania*, Printed by Schulze and Co., London 1851, σ. 332

21. Αναγνώστου Χρ., *Η ιστορία των Πέντε Πηγαδιών*, Τυπογραφείο Μπάρκα-Κώστα, Φιλιπιάδα-Πέντε Πηγάδια 2002

22. Αναγνώστου Χρ., *ό.π.*, σ. 11-13

23. Μακρής-Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 151, άποψη που ενστερνίζεται αυτούσια ο Σμύρης, σ. 159

24. Holland, *ό.π.*, σ. 91

25. Hobhouse, *A journey through Albania, and other provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople, during the years 1809 and 1810*, vol. i., Carey and son publishers, Philadelphia 1817, σ. 54

Άγνωστο είναι πότε ανεγέρθηκε το Χάνι ή πότε έφτασε στην πλήρη οικοδομική του ανάπτυξη. Σύμφωνα με τον Αναγνώστου ήταν επίμηκες κτίσμα διαστάσεων 50X10m. Περιηγητές του 19ου αιώνα δίδουν περισσότερες πληροφορίες για τη μορφή του:

Ο Leake το 1805 φτάνει στο χάνι και αναφέρει πως εκεί γύρω υπάρχουν μερικές αγροικίες και λίγο παραπέρα τα πέντε πηγάδια που έδωσαν το όνομά τους στο μέρος²⁶. Ο Hobhouse το 1809 παραθέτει μια λακωνική περιγραφή από το χάνι: "Υπήρχε μια αυλή και ένας στάβλος, ένας στρατώνας για τον ύπνο των διαβατών και ένα μικρό κρασοπωλείο"²⁷.

Ο Holland διανυκτερεύει στα Πέντε Πηγάδια το 1812 και αναφέρεται γενικά στο μέρος ως συστάδα χαμηλών κακοφτιαγμένων κτηρίων, ζοφερή και άγρια τοποθεσία: «Η εντύπωση που σχηματίσαμε από την εξωτερική του όψη [εννοεί το χάνι] δεν ανακουφίστηκε όταν περάσαμε, από τις μεγάλες πύλες του, μέσα σε μια τετράγωνη αυλή. Οδηγηθήκαμε σε ένα μικρό παράπηγμα με γυμνούς λασπότοιχους, χωρίς παράθυρα, χωρίς φωτιά και για δάπεδο τίποτε παραπάνω από σκέτο χώμα. Υπήρχαν αναμφισβήτητα καλύτερα δωμάτια στο χάνι, αλλά αυτά, όπως μάθαμε, είχαν καταληφθεί από κάποιους Τούρκους που είχαν φθάσει εκεί πριν από μας»²⁸. Στα «επίσημα» δωμάτια είχε την ευκαιρία να διαμείνει ο Hughes το 1813. Αναφέρει πως βρίσκονταν στον όροφο και ήταν νεόδμητα, κατασκευασμένα από ξύλο, που όμως έμπαζαν κρύο από όλες τις μεριές. Παρόλα αυτά τους πληροφόρησαν πως τα δωμάτια είχαν κατασκευαστεί ειδικά για τη φιλοξενία του βεζίρη και τους χρέωσαν 12 δολάρια τη διαμονή²⁹.

Ο Rouqueville αναφέρει επίσης το χάνι, προσθέτοντας πληροφορίες για τα πηγάδια, που φαίνεται να ήταν κάποτε περικλειστα από ένα παλιό φρούριο, που προοριζόταν να φυλάει τη δίοδο στην Ήπειρο

26. Leake W.M, *Travels in Northern Greece*, Vol 1, J. Rodwell, London 1835, σ. 220

27. Hobhouse, *A journey through Albania, and other provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople, during the years 1809 and 1810*, vol. i., Carey and son publishers, Philadelphia 1817, σ. 54

28. Ο Holland συνεχίζει το ταξίδι του προς τα Ιωάννινα όπου αναφέρεται στην ομοιότητα που είχαν τα Χάνι Πέντε Πηγαδίων και το Χάνι του Αγ. Δημητρίου, «Αυτό το Χάνι, προσομοιάζει με αυτό του Cinque Pozzi, μία τοξότη Πύλη που οδηγεί σε μια περιοχή, γύρω από την οποία είναι ένα τετράγωνο από χαμηλά κτίρια ατάκτως τοποθετημένα, και αποτελείται από στάβλους και διαμερίσματα για τους ταξιδιώτες, το τελευταίο εξίσου ελλιπές εσωτερικών ανέσεων, όπως το προηγούμενο» Holland, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, &c. During the years 1812 and 1813* vol. 1, Longman, Hurst, London 1818, σ. 90-91

29. Hughes T. S., *Travels in Sicily, Greece and Albania*, vol. 1, J. Mawman, London 1820, σ. 456

από τα νότια³⁰. Επίσης μεταφέρει την πολύτιμη πληροφορία πως ο Αλή Πασάς το 1818, αναγνωρίζοντας τη στρατηγική σημασία των Πέντε Πηγαδιών, οχύρωσε το χάνι και το εξόπλισε με ένα κανόνι³¹. Παρόμοια η μαρτυρία του Μακρυγιάννη: «Είναι σαν κάστρο, ήταν χάνι και το 'φκειασαν οι Τούρκοι σαν κάστρο»³².

Συνοψίζοντας τις μαρτυρίες των περιηγητών καταλήγει κανείς στο συμπέρασμα πως το χάνι ήταν μια σύνθετη κτηριακή οντότητα, οπωσδήποτε μέσα σε περίβολο. Κανείς δεν αναφέρεται με σαφήνεια σε κάποιο αυτόνομο οχυρωματικό έργο, ούτε καν ο λεπτολόγος Leake, πόσο μάλλον σε δύο ανεξάρτητα φρούρια. Η περιγραφή του Holland δίνει πληροφορίες για την τυπολογία του Χανιού και την διάταξη των κτηρίων του που δείχνουν την ταύτιση αυτού με τα σημερινά κατάλοιπα του ερειπιώνα.

Η μαρτυρία του David Urquhart το 1830 περιπλέκει περισσότερο τα πράγματα: «Δυσόμησι ώρες αργότερα φτάσαμε στα Πέντε Πηγάδια, που είναι κάστρο ή χάνι, περικυκλεισμένο από ψηλά τείχη, με ένα πύργο Martello στην κορυφή του»³³. Χρησιμοποιεί διαζευκτικά τους χαρακτηρισμούς κάστρο και χάνι, λόγω ίσως του ψηλού περιβόλου του συγκροτήματος ή των όποιων παρεμβάσεων του Αλή Πασά δώδεκα χρόνια πριν. Ο πύργος «Martello» έχει ενδιαφέρον ως πληροφορία³⁴. Ο Urquhart χρησιμοποιεί αυτή την ορολογία που αναφέρεται σε συγκεκριμένο τύπο οχυρωματικού κτηρίου. Πράγματι, Martello Towers ή απλώς Martellos ήταν ισχυροί κυκλικοί πύργοι με πυροβόλα στην κορυφή τους, χτισμένα το 18ο και 19ο αιώνα στη Βρετανία και αλλού, κυρίως κατά μήκος των ακτογραμμών³⁵. Το πιθανότερο λοιπόν είναι ο περιηγητής να αναφέρεται σε έναν κυκλικό πύργο, τα κατάλοιπα του οποίου εντοπίστηκαν ύστερα από επιτόπια έρευνα στον ερειπιώνα του κάτω κάστρου³⁶. Ο γνωστός τοπιογράφος Edward Lear το 1849 αναφέρει ότι «Το χάνι στα Πέντε Πηγάδια [...] είναι ένα μεγάλο κτήριο σε ερειπιώδη κατάσταση -αν και κάποτε

30. Pouqueville Fr., *Travels in Southern Epirus, Acarnania, Aetolia, Attika and Peloponesus, or the Morea, in the years 1814-1816*, printed for Sir Richard Phillips and co, London 1822, σ. 33

31. Ο.π.

32. Μακρυγιάννης, ό.π.

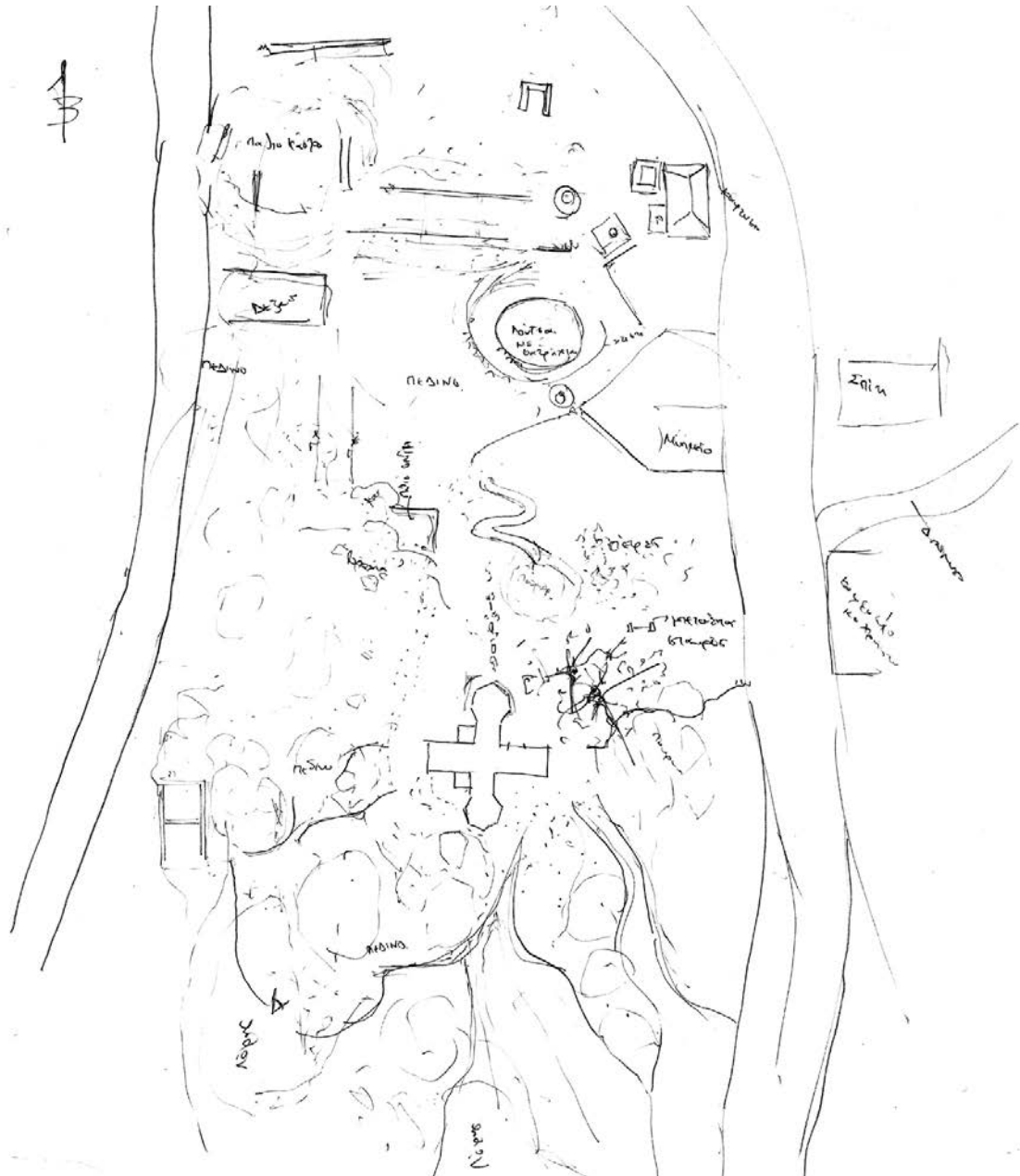
33. David Urquhart, *The spirit of the East, illustrated in a journal of travels through Roumeli during an eventful period.. Vol. I.*, Henry Colburn, London 1838, σ.196

34. Με την κυριολεκτική της έννοια η λέξη σημαίνει σφυρί, θα μπορούσε δηλαδή να αναφέρεται στο μικρό φρούριο με τη σταυροειδή κάτοψη, το οποίο από τη θέση που βρισκόταν το χάνι έδινε την εντύπωση σχήματος T και θα μπορούσε να παρομοιαστεί με σφυρί. Όμως ο Urquhart παραθέτει τη λέξη Martello με κεφαλαίο M, αναφέρεται σε ορολογία.

35. Βλ. Sheila Sutcliffe, *Martello Towers*, Associated University Presses, Cranbury, New Jersey 1973

36. Το κυκλικό σχήμα για πύργους είναι συνηθισμένο στην περιοχή, βλ. ενδεικτικά «Ενδιαφέρουσα έκθεση του Ρωσικού υποπροξενείου Άρτης στα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας», *Περιοδικό Σκουφάς*, έτος ΣΤ, Άρτα, Φθινόπωρο-Χειμώνας 1961-92 τ. 19-20, Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος Άρτας «Ο Σκουφάς», σσ. 320-321 με αναφορά σε επτά κυκλικούς πύργους, συνοριακούς σταθμούς των Τούρκων, δύναμης 25-60 ανδρών.

Εικ. 3: Τοπογραφικό σκαρίφημα καταλοίπων χανιού σε σχέση με το φρούριο των Πέντε Πηγαδιών.

οχυρωμένο- μέσα σε μια μεγάλη αυλή»³⁷.

Κανείς από τους παραπάνω δεν κάνει αναφορά στο επιμελημένο σταυροειδές φρούριο, στο υψηλότερο σημείο των Πέντε Πηγαδιών. Αντίθετα όλοι φαίνεται να μιλούν για το χάνι, το οποίο εξυπηρετεί ταυτόχρονα και τη φύλαξη του περάσματος. Είναι επίσης άγνωστο αν το κάστρο του Κουρτι Πασά είχε ερειπωθεί εντελώς ή αν αποτέλεσε μια πρώτη τάξεως υποδομή για ένα χάνι μετέπειτα. Εν ελλείψει περισσότερων στοιχείων από βιβλιογραφικές πηγές, γίνεται και η υπόθεση ότι θα μπόρεσε και να μην υπήρξε το εν λόγω κάστρο παρά μόνο ως φυλάκιο και τα σημερινά κατάλοιπα των οχυρών τμημάτων του χανιού να θεωρούνται συλλήβδην με τον εκτεταμένο ερειπιώνα ως ενιαίο οχυρωματικό σύνολο.

37. Lear, ό.π., σ. 332

β) Πολεμικές συγκρούσεις στα Πέντε Πηγάδια

Λόγω της στρατηγικής τους σημασίας, τα Πέντε Πηγάδια αποτέλεσαν επανειλημμένως πεδίο μάχης, στην έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης, στους Ελληνοτουρκικούς πολέμους του 1853 και του 1897 και τέλος στους Βαλκανικούς πολέμους του 1912-13.

α) Οι αγώνες των Σουλιωτών και η έναρξη της Επανάστασης του 1821.

Οι Σουλιώτες από το 1803 είχαν εκδιωχθεί από το Σούλι και ζούσαν εξόριστοι στα Επτάνησα. Ο Αλή Πασάς έχοντας ως επιδίωξη τη δημιουργία ανεξάρτητου κράτους, βρίσκεται σε πόλεμο με το Σουλτάνο. Οι Σουλιώτες εκμεταλλεύτηκαν την ευκαιρία και συμάχησαν με τον Αλή Πασά, ζητώντας του ως αντάλλαγμα για να πολεμήσουν στο πλευρό του, να τους επιστραφεί η πατρική τους γη. Πράγματι, στις 12 Δεκεμβρίου 1820 απελευθερώθηκε το Σούλι, η πρώτη ελληνική περιοχή που απαλλάχτηκε από τους Τούρκους³⁸. Ο Σουλτάνος θεώρησε υπεύθυνο για την ήττα τον Ισμαήλ Πασά, ο οποίος σε μια προσπάθεια να ανακόψει τους Σουλιώτες τοποθέτησε φρουρές στη Βογόρτσα, Τόσκεσι και στα Πέντε Πηγάδια³⁹.

Στο μεταξύ, οι Σουλιώτες αφού οργάνωσαν τη διοίκησή τους με οκταμελή κυβέρνηση υπό τον Νότη Μπότσαρη και με αρχιστράτηγο τον Μάρκο Μπότσαρη, οργάνωσαν την αντεπίθεσή τους: Αφού έλαβαν οδηγίες και πολεμοφόδια από τους Φιλικούς κατέλαβαν το χωριό Θεριακίς και τα Πέντε Πηγάδια, που τα εγκατέλειψαν έντρομοι οι Τούρκοι κάτοικοι της περιοχής. Έτσι, οι σουλτανικές δυνάμεις έχασαν τον έλεγχο επικοινωνίας μεταξύ Ιωαννίνων, Άρτας και Πρέβεζας. Στην προσπάθειά του να επανακαταλάβει την οχυρή θέση Πέντε Πηγάδια, ο Ρούμελη Βαλεσί Σελήμ Πασάς επικεφαλής 5.000 στρατιωτών ηττήθηκε με μεγάλες απώλειες από τον Μάρκο Μπότσαρη⁴⁰.

Στα μέσα Σεπτεμβρίου του 1821, ο Χουρσήτ πασάς διέταξε να φύγουν τμήματα στρατού από την Άρτα και να προχωρήσουν προς την κατεύθυνση των στενών στα Πέντε Πηγάδια για να ενισχύσουν τις δυνάμεις των Τούρκων που κατευθύνονταν εκεί από τα Ιωάννινα⁴¹. Οι Σουλιώτες πληροφορήθηκαν τις κινήσεις αυτές και κατέλαβαν επίκαιρες θέσεις στα Πέντε Πηγάδια. Όταν έφτασαν οι οκτακόσιοι Τούρκοι από την Άρτα, βρέθηκαν αντιμέτωποι με τους Έλληνες και μετά από δίωρη μάχη νικήθηκαν και αποχώρησαν αφήνοντας στο πεδίο της μάχης πάνω από εκατό νεκρούς, άλλους τόσους περίπου αιχμαλώτους και πλήθος από πολεμοφόδια και τροφές. Η νίκη αυτή των Ελλήνων, επισφραγίσθηκε δύο ημέρες αργότερα στις 17 Σε-

38. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ (1821-1832), ΤΟΜΟΣ ΙΒ΄, «Εκδοτική Αθηνών» Α.Ε, σελ. 72.

39. Ο.π., σσ. 72-73.

40. Ο.π., σσ. 73-74.

41. Τα απομνημονεύματα του Στρατηγού Μακρυγιάννη, Κλασική Βιβλιοθήκη του Νέου Ελληνισμού, τόμος Α΄, ΤΑ ΝΕΑ, σελ. 54.

πτεμβρίου 1821, όταν η δύναμη των Τούρκων που ερχόταν από τα Γιάννενα ανυποψίαστη για το τι είχε προηγηθεί έφτασε στα Πέντε Πηγάδια. Ο Επικεφαλής των Τούρκων Μουσταφά Πασάς επιχείρησε περικυκλώσει τους Έλληνες, όμως εκείνοι αντιλήφθηκαν εγκαίρως την κίνησή του αυτή, ανέβηκαν και κρύφτηκαν στα υψώματα. Στη μάχη που ακολούθησε οι Τούρκοι έχασαν 200 άνδρες και οι Έλληνες μόνο 3. Μετά τη νίκη αυτή ακολούθησαν η κατάληψη του Τόσκεσι από τους Έλληνες και η νίκη των Σουλιωτών στα Δερβίζανα και οι Σουλιώτες συγκεντρώθηκαν και πάλι στα Πέντε Πηγάδια για να εμποδίσουν το πέρασμα άλλου τουρκικού στρατού, ενώ πλέον οι Τούρκοι της Ηπείρου είχαν περιορισθεί στα Ιωάννινα, την Πρέβεζα και την Άρτα⁴².

Ο αγώνας αυτός των Σουλιωτών στην Ήπειρο ήταν ιδιαίτερης σημασίας για την επιτυχία της επανάστασης, καθώς, σύμφωνα και το σχέδιο των Φιλικών, με την απασχόληση πολυάριθμου τουρκικού στρατού στην Ήπειρο η επανάσταση μπόρεσε να αρχίσει στην Πελοπόννησο και να στηριχθεί στα πρώτα της βήματα.

β) Ο πόλεμος Ρωσίας - Τουρκίας και η εξέγερση των υπόδουλων Ελλήνων στην Ήπειρο.

Το φθινόπωρο του 1853, με την εμπλοκή της Τουρκίας στον πόλεμο με την Ρωσία, η Πύλη, για να καλύψει τα έξοδα ενός νέου εκστρατευτικού σώματος, προσπάθησε με πιεστικά μέτρα να εισπράξει νέους επιπλέον φόρους από τους κατοίκους των επαρχιών της Άρτας. Ακολούθησαν αναταραχές, που σύντομα εξελίχθηκαν σε επαναστατικό κίνημα και την 15^η Ιανουαρίου 1854 στο χωριό Μπότση συγκεντρώθηκαν πρόκριτοι και ο λαός της περιοχής και ύψωσαν σημαία με σταυρό, που έφερε τη φράση «εν τούτω νίκα»⁴³. Ακολούθησαν πολυάριθμες συμπλοκές με τους Τούρκους ενώ κατέφθασαν στην Ήπειρο και εθελοντές από την ελεύθερη Ελλάδα, όπως ο Θεόδωρος Γρίβας, ο οποίος με τους άνδρες του προέλασε από την Πρέβεζα προς τα Ιωάννινα μέσω των Πέντε Πηγαδιών. Στις 18 Φεβρουαρίου 1854 έφτασε στην περιοχή σώμα 500 Αλβανών, το οποίο κατευθυνόταν από τα Ιωάννινα προς την Άρτα με σκοπό να ενισχύσει τη φρουρά εκεί, αλλά διαλύθηκε από τις δυνάμεις του Θεοδ. Γρίβα, Νικ. Ζέρβα και Λάμπρου Ζήκου. Στη συνέχεια στα Πέντε Πηγάδια έφτασαν και οι Σουλιώτες⁴⁴.

Ακολούθησε σειρά μαχών με τις σημαντικότερες στο Κουτσελιό, στο Μέτσοβο -το οποίο τελικά κατέλαβαν οι Τούρκοι- και τη μάχη και ήττα των Ελλήνων στο Πέτα και έτσι η επανάσταση στην Άρτα έλαβε τέλος, αφού οι Τούρκοι διέθεταν συντριπτική δύναμη ενώ στο Ελληνικό στρατόπεδο επικρατούσε μεγάλη αταξία.

42. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, ΤΟΜΟΣ ΙΒ΄, ό.π., σ. 186.

43. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, ΝΕΩΤΕΡΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΟ 1833 ΩΣ ΤΟ 1881, ΤΟΜΟΣ ΙΓ΄, «Εκδοτική Αθηνών» Α.Ε, σσ. 148-149.

44. Ο.π.,, σσ. 150-151.

Εικ. 4,5: Φανταστικές απεικονίσεις εποχής από τη μάχη των Πέντε Πηγάδιων. *Εθνικό Ιστορικό Αρχείο*

Μετά την κατάρρευση του μετώπου της Άρτας έφτασε από τα Ιωάννινα στα Πέντε Πηγάδια ο Αβδή Πασάς και επιτέθηκε εναντίον των 800 Σουλιωτών του Νάση Νίκα και Θύμιου Ζήκου, χωρίς αποτέλεσμα. Οι Σουλιώτες κατείχαν τις θέσεις από τα Πέντε Πηγάδια ως το Σούλι. Μεσολάβησε προσπάθεια του απεσταλμένου του υπουργείου εξωτερικών της Αγγλίας Longworth για να έρθει σε συνεννόηση με τους επαναστάτες, ώστε να συνθηκολογήσουν, η οποία απέτυχε. Ως αποτέλεσμα ξεκίνησε από τα Ιωάννινα στις 22 Απριλίου δύναμη του τουρκικού στρατού με 2.200 άνδρες και 5 πυροβόλα⁴⁵.

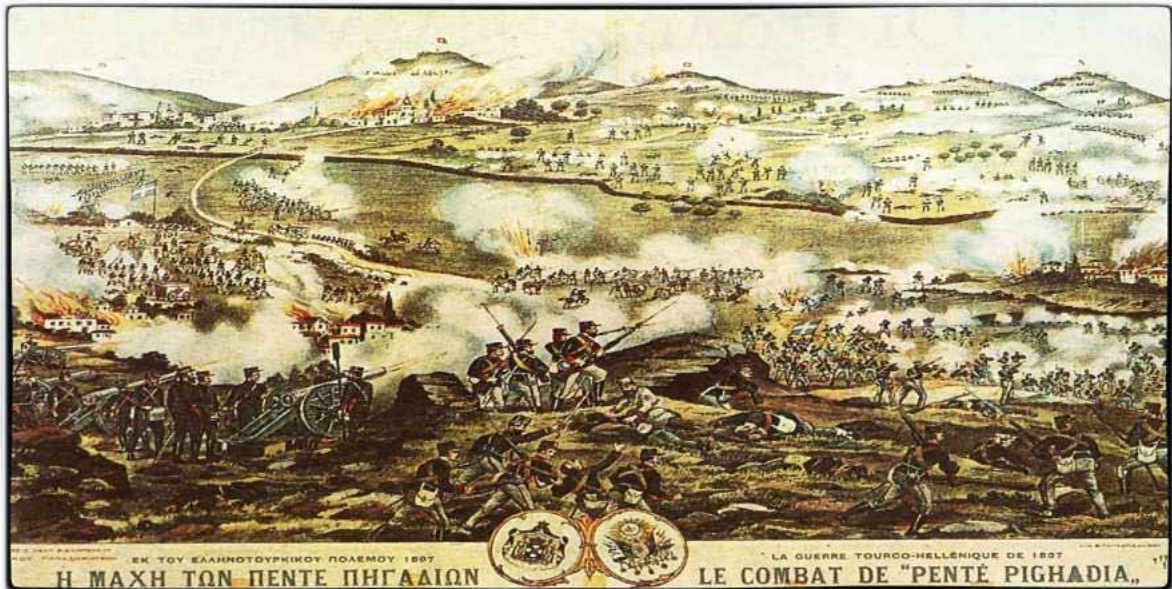
Στις 29 Απριλίου ο τουρκικός στρατός προχώρησε προς τα Πέντε Πηγάδια και τα τμήματα των Σουλιωτών που τα φύλαγαν υποχώρησαν και κατέλαβαν τα βουνά της Λάκκας Σουλίου. Ο Αβδή πασάς κατέλαβε με τη σειρά του τα Πέντε Πηγάδια και εκεί εμφανίστηκαν μπροστά στον Longworth οι Ζηκαίοι, δήλωσαν υποταγή την οποία δέχθηκαν οι Τούρκοι δίνοντας αμνηστία. Κάπως έτσι ήρθε και το τέλος της επαναστάσεως στην Ήπειρο, αφού όσοι αρχηγοί δεν συνθηκολόγησαν στράφηκαν προς τα Τζουμέρκα και στη συνέχεια στη Σκουλικαριά. Οι περισσότεροι από τους αρχηγούς των Ελλήνων επέστρεψαν στο ελεύθερο ελληνικό κράτος ενώ οι Τούρκοι, αφού κατέστειλαν την επανάσταση πυρπόλησαν πολλά χωριά που είχαν βοηθήσει στην επανάσταση⁴⁶.

Σύμφωνα με στοιχεία του Ρωσικού υποπροξενείου της Άρτας⁴⁷, τα Πέντε Πηγάδια συνεχίζουν να είναι επανδρωμένα με φρουρά 200 ανδρών, αποσπασμένων από τα Ιωάννινα κατά το έτος 1877. Οι εχθροπραξίες στη θέση αυτή επέβαλλαν τη συνεχή παρουσία στρατιωτικής δύναμης και φύλαξης της ευαίσθητης τοποθεσίας.

45 .ο.π., σσ. 154-155.

46 .ο.π., σ. 155.

47.«Ενδιαφέρουσα έκθεση του Ρωσικού υποπροξενείου Άρτης...», ό.π., σ. 316

γ) Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897.

Συγκρούσεις στην περιοχή των Πέντε Πηγαδιών σημειώθηκαν και κατά τον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 («πόλεμος των τριάντα ημερών» ή «ατυχής πόλεμος»), που ήταν απόρροια της έκβασης του Κρητικού προβλήματος. Οι ελληνικές δυνάμεις στην Ήπειρο δεν ήταν επαρκείς για να αναπτύξουν επιθετικές επιχειρήσεις, παρόλο που οι αντίπαλες δυνάμεις ήταν εξασθενημένες⁴⁸. Στην Ήπειρο ο Τουρκικός στρατός υπό τις διαταγές του Αχμέτ Χιφσί Πασά διέθετε ένα σύνολο 32.000 ως 40.000 ανδρών, απέναντι στις μισές δυνάμεις του ελληνικού στρατού με αρχηγό τον υποστράτηγο Θρασύβουλο Μάνο⁴⁹. Δεν υπήρχε πρόβλεψη για ιματισμό και υπόδηση, δεν υπήρχε υπηρεσία διαχείρισης υλικού ούτε υπηρεσία ανεφοδιασμού, ούτε καν αλεύρι για παρασκευή ψωμιού ή μεταγωγικά υποζύγια για τη διακίνηση εφοδίων ή για νοσοκομειακή περίθαλψη⁵⁰. Η έναρξη των πυρών άρχισε στις 6 Απριλίου και μετά από συγκρούσεις κοντά στον Άραχθο στις 10 Απριλίου ο Τουρκικός στρατός υποχωρούσε άτακτα. Όμως και στο ελληνικό στρατόπεδο επικρατούσε αταξία καθώς η 1^η ταξιαρχία προήλυνε σε χωριστά τμήματα που ακολουθούσαν τον εχθρό ως τη Φιλιππιάδα χωρίς συγκεκριμένο σχέδιο και χωρίς μέτρα ασφαλείας και η 2^η ταξιαρχία ήταν διασκορπισμένη στα χωριά του κάμπου και άλλα τμήματα κινούνταν ενώ άλλα αδρανούσαν. Στις 11 Απριλίου δόθηκε μάχη στην περιοχή των Πέντε Πηγαδιών με σχετική ανάπτυξη στρατιωτικών σχηματισμών που κατέληξε σε βάρος των Ελλήνων. Ακολούθησαν και άλλες αψιμαχίες στην περιοχή των Πέντε Πηγαδιών καθώς δόθηκε διαταγή στον ταξίαρχο Μπότσαρη που ήταν διοικητής της 1^{ης} μεραρχίας να πάει στην Στρεβίνα και να ενισχύσει με κάθε τρόπο τις δυνάμεις που μαχόταν στα Πέντε Πηγάδια⁵¹. Στις 17 Απριλίου οι Τούρκοι έκαναν αποφασιστι-

48. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, ΝΕΩΤΕΡΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΟ 1881 ΩΣ ΤΟ 1913, ΤΟΜΟΣ ΙΔ', «Εκδοτική Αθηνών» Α.Ε, σ. 153.

49. ο.π., σ. 153

50. ο.π., σ. 152

51. ο.π., σ 154

ΚΛΕΜΕΝΤΙΟΣ ΧΑΡΡΙΣ

Τί στιγμαὶ ἀληθῶς ἀληθεύονται! Στιγμαὶ μεγαλείου, στιγμαὶ ποιήσεως, στιγμαὶ ἐθνικῆς ἐξάρσεως. Στιγμαὶ, τὰς ὁποίας ἔψαυεν ἡδὴ ἡ πνοὴ μιᾶς μεγάλης δράσεως, ἡ πνοὴ μιᾶς Ἰδέας, τῆς Μεγάλῃς Ἰδέας. Ὁ ἐνθουσιασμός ἐκόλλαζε τότε εἰς τὰ στήθη ὄλων ἡμῶν, καὶ μία ἰσχυρὴ διάτορος, καλοῦσα εἰς πόλεμον, ἐξήγειρε τὸ ἑλληνικόν. Ἀλλὰ κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας τοῦ 97, ὅσαι προηγήθησαν τοῦ αἱματηροῦ δράματος τοῦ Ἀπριλίου, ἔπρεπε νὰ ἦτο κανεὶς ἐπὶ τῶν συνόρων, εἴτε τῶν Θεσ-

CLEMENT HARRIS

Ο ΝΑΥΑΡΧΟΣ ΧΑΡΡΙΣ

Ἀφικνεῖται σήμερον εἰς Κέρκυραν ὁ Ἀγγλος ναύαρχος Χάρρις μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ. Πατήρ καὶ μητέρα τοῦ ἡρωϊκῶς πεσόντος εἰς Πέντε Πηγάδια νεαροῦ φιλέλληρος Χάρρις, ἔρχονται νὰ ἰδῶσι τὸν τόπον ἐν ᾧ ἐτάφησαν αἱ ἐλπίδες τῶν γηρατειῶν τῶν καὶ νὰ ἐγείρωσιν ἐκεῖ μνημεῖον πατρικῆς στοργῆς, ἀλλὰ καὶ μνημεῖον ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἀφοσιώσεως ὑπὲρ ἱερᾶς ἰδέας.

κή επίθεση καὶ ἐδιώξαν τους Ἕλληνες, οἱ οποίοι καταδιώχθηκαν μέχρι τους Κουμουτζάδες. Οἱ πολεμικὲς επιχειρήσεις στὴν Ἡπειρο, ἀλλὰ καὶ στα υπόλοιπα μέτωπα ἔληξε ἀδοξα. Ἡ ἥττα αὐτῆ τῆς Ἑλλάδας σηματοδότησε τὴν αναδιοργάνωση τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ σε ὅλους τους τομεῖς γεγονός που οδήγησε ἀργότερα στους νικηφόρους Βαλκανικοὺς Πολέμους.

Οἱ ὀθωμανοὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τους οργάνωσαν ἐκ νέου τὴν οχύρωση τῶν Ἰωαννίνων, με ἀποσπασμένα οχυρά καὶ φρούρια με σημαντικότερο αὐτό τοῦ Μπιζανίου⁵². Τὴν ἴδια περίοδο ἀνοίχθηκε ὁ νέος δρόμος που οδηγούσε στα Ἰωάννινα κατὰ μήκος τοῦ ποταμοῦ Λούρου. Ὁ παλαιός δρόμος ἔπεσε σε ἀχρηστία, ἀλλὰ τὰ Πέντε Πηγάδια διατήρησαν τὴ σημασία τους, ἀφοῦ βρισκόνταν μόλις 10 km ἀπὸ τὴ συνοριακὴ γραμμὴ⁵³.

Στις ἐχθροπραξίες τοῦ 1897, στις 23 Ἀπριλίου σκοτώθηκε σε ἡλικία 25 ἐτῶν στα Πέντε Πηγάδια ὁ Ἀγγλος πιανίστας καὶ μουσικοσυνθέτης Clement Harris⁵⁴. Βρέθηκε στὴν Ἑλλάδα στο ξέσπασμα τοῦ πολέμου καὶ ἐντάχθηκε σε λόχο Κερκυραίων εθελοντῶν ὑπὸ ποιητὴ Λορέτζο Μαβίλη⁵⁵ πολεμώντας στο πλευρὸ τῶν Ἑλλήνων. Το ἡμερολόγιο του ἀπὸ τὴ μάχη στα Πέντε Πηγάδια δημοσιεύτηκε στὴ γερμανικὴ γλῶσσα το 1961⁵⁶, ἐνῶ ὁ Stefan George ἔγραψε πρὸς τιμὴν του ποίημα με τίτλο "Pente Pigadia". Ἡ σωρὸς του μεταφέρθηκε καὶ ἐτάφη στὴν Ἀθήνα.

52. Brooks Al., ὁ.π., σ. 264

53. Ὁ.π., σ. 269

54. http://en.wikipedia.org/wiki/Clement_Harris.html

55. <http://sitalkisking.blogspot.gr/2013/10/cl-harris-1897.html>

56. Clement Harris, «Pente Pigadia und die Tägerbücher des Clement Harris», *Castrum Pelegrini*, 50 1961, σσ. 5-31

Εικ. 6,7 (Αριστερά): Αποκόμματα από τον ημερήσιο τύπο της εποχής για το θάνατο του Clement Harris. sitalkisking.blogspot.gr

Εικ. 8 (Δεξιά): Φανταστική απεικόνιση μάχης στα Πέντε Πηγάδια. *Εθνικό Ιστορικό Αρχείο*

δ) Βαλκανικοί πόλεμοι

Η νίκη των Ελλήνων στη μάχη της Νικόπολης την 20^η Οκτωβρίου 1912 σήμανε την κατάληψη της Πρέβεζας. Ο Εσάτ Πασάς εξαπέλυσε αντεπίθεση την 23^η Οκτωβρίου 1912 με πέντε τάγματα εναντίον του 10^{ου} και 3^{ου} τάγματος Ευζώνων, που βρίσκονταν στο Ανώγι. Κέντρο εξορμήσεων των Τούρκων ήταν τα Πέντε Πηγάδια, όπου βρισκόταν ο ίδιος ο διοικητής των Ιωαννίνων και κατεύθυνε τις επιχειρήσεις. Η κακοκαιρία και το πρώιμο χιόνι μετέβαλαν την αρχική επίθεση των Τούρκων σε ένα σύνολο υποτονικών αψιμαχιών, που κράτησαν επτά ημέρες (24-30 Οκτωβρίου)⁵⁷. Οι συνολικές απώλειες των Ελλήνων στη μάχη των Πέντε Πηγαδιών ανήλθαν σε 26 νεκρούς και 222 τραυματίες⁵⁸. Τέσσερις μήνες μετά, ύστερα από τη μεγάλη μάχη του Μπιζανίου, τα Ιωάννινα απελευθερώνονταν από τον ελληνικό στρατό στις 21 Φεβρουαρίου του 1913. Η προσάρτηση των εδαφών της Ηπείρου στην Ελλάδα σήμανε και την οριστική υποβάθμιση της στρατιωτικής σημασίας των Πέντε Πηγαδιών. Το μέρος παγιώθηκε σταδιακά στην αντίληψη των Γιαννιωτών ως κοντινός προορισμός αναψυχής και σύντομων εξορμήσεων για οικογένειες και σχολεία.

57. Λ.Φ. Καλλιβρετάκης, *Ημερολόγιο εκστρατείας 1912-1913, Οδοιπορικές και Πολεμικές Σημειώσεις Ηπείρου-Μακεδονίας-Θράκης του εθελοντή Κωνστή Ι. Καπιδάκη*, σσ. 60-61.

58. *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, ΝΕΩΤΕΡΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΟ 1881 ΩΣ ΤΟ 1913*, ΤΟΜΟΣ ΙΔ', «Εκδοτική Αθηνών» Α.Ε, σ. 304

Το φρούριο

1) Θέση, περιβάλλον χώρος

Ένα βραχώδες έξαρμα του εδάφους αποτελεί όριο του οικισμού προς τα δυτικά, πέρα από το οποίο ξεκινά μια απότομη κατωφέρεια. Η περίοπτη θέση παρείχε απόλυτη εποπτεία του δρόμου σε πολύ μεγάλη απόσταση από τον οικισμό και ήταν η ιδανικότερη για τη χωροθέτηση του νέου φρουρίου: Είχε την απαιτούμενη έκταση, με σταθερό έδαφος για θεμελίωση. Επιπλέον τα βραχώδη απότομα πρανή του λοφίσκου δημιουργούσαν ένα ακόμη (φυσικό) εμπόδιο έναντι επιδρομών, αναγκάζοντας την όποια έφοδο να γίνεται από συγκεκριμένα σημεία. Η παροχή ύδατος ήταν επίσης εξασφαλισμένη. Βορείως του φρουρίου, κάτω ακριβώς από το ύψωμα στο οποίο ορθώνεται, υπάρχει ακόμη σήμερα μια «λούτσα». Πρόκειται για κυκλική υδρομάστευση για πότισμα των ζώων, γύρω από την οποία υπήρχαν τα πέντε πηγάδια, που ονοματοδότησαν τον μικρό οικισμό. Δίπλα στην είσοδο από το δρόμο έχει ανεγερθεί μνημείο Πεσόντων στις μάχες της περιοχής.

Η έκταση γύρω από το μικρό φρούριο πρέπει να ήταν εντελώς ελεύθερη από βλάστηση, λόγω εντατικής βοσκής παλαιότερα, η οποία ατόνησε στο πέρασμα του χρόνου με αποτέλεσμα σήμερα πυκνή βλάστηση να έχει καταλάβει τα πρανή του λόφου. Ωστόσο το φρούριο είναι ορατό από το δρόμο. Μάλιστα η πρόσβαση σε αυτό γίνεται με σύγχρονο λιθόστρωτο, μέρος μιας ευρύτερης διαμόρφωσης του χώρου στο πλαίσιο προγραμμάτων Θησέας. Δίπλα στο φρούριο έχει ανεγερθεί αυτοσχέδιος μπετονένιος σταυρός.

2) Περιγραφή του κτηρίου.

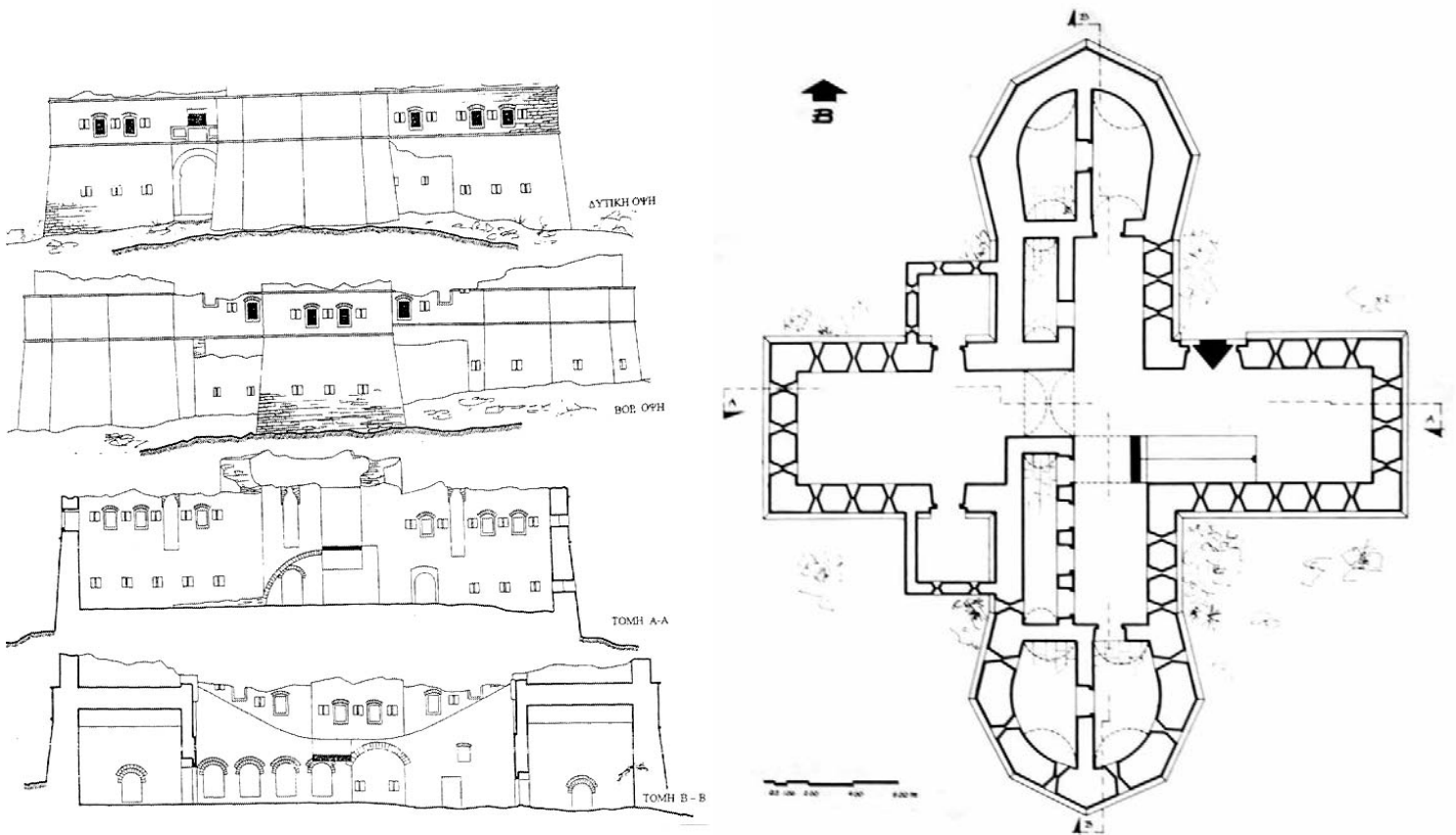
α) Λειτουργική διάρθρωση κάτοψης

Το φρούριο, ή καλύτερα το μικρό οχυρό, είναι σταυροειδές σε κάτοψη με τις κεραίες του περίπου προσανατολισμένες στα σημεία του ορίζοντα, με απόκλιση περί τις 12° από το βορρά. Στον άξονα ανατολής δύσης το φρούριο έχει τη καθαρή μορφή επίμηκους ορθογώνιου παραλληλεπίπεδου, ενώ στον άξονα βορρά-νότου κυρίαρχο στοιχείο αποτελεί η απόληξη σε εξαγωνικούς προμαχώνες.

Το κτήριο σώζεται στο σύνολο του αρχικού του όγκου, έχει ωστόσο απολέσει όλα τα ξύλινα στοιχεία του (δάπεδα, στέγη). Ο προσδιορισμός της μορφής του παρόλα αυτά είναι αρκετά ασφαλής, χάρη σε ευδιάκριτα στοιχεία κατά χώρα, αλλά και λόγω της απεικόνισής του από το 1896.

Το φρούριο αναπτύσσεται καθ' ύψος σε δύο στάθμες και ήταν στεγασμένο στον όροφο σε όλη την έκτασή του εκτός από τα δώματα των προμαχώνων.

Εικ. 10: Τα σχέδια αποτύπωσης του 1971. Αρκετά στοιχεία παραλείπονται, ενώ έχουν γίνει μερικές παρερμηνείες. *Αχειμάστου-Ποταμιανού, Αρχαιολογικό Δελτίο*

Η λειτουργική διάρθρωση των χώρων ανά στάθμη μπορεί να παραλληλιστεί με αυτήν μιας αγροτικής κατοικίας: Χώροι αποθήκευσης και άλλες βοηθητικές χρήσεις στο ισόγειο, το οποίο είναι ερμητικά κλειστό για προστασία από εξωτερικούς κινδύνους και διαμονή στον όροφο. Στο φρούριο εν προκειμένω πρέπει να ληφθεί υπόψη μια επιπλέον παράμετρος στη λειτουργική διάρθρωση των χώρων, η κατανομή της δύναμης πυρός.

Στο ισόγειο η κύρια δύναμη πυρός εστιάζεται στον άξονα ανατολής δύσης. Κατά μήκος των τοίχων υπάρχει σειρά από τυφεκιοθυρίδες, προκειμένου να καλύψουν τα πλάγια μέτωπα των προμαχώνων, που σε αυτή τη στάθμη είναι εντελώς τυφλά και δε διαθέτουν ανοίγματα. Αντίθετα στον όροφο αντιστρέφεται αυτή η κατανομή. Στον άξονα βορρά-νότου πρωτεύοντα ρόλο έχουν οι προμαχώνες, οι οποίοι ήταν το κατ' εξοχή δυνατό σημείο, με κανόνια που μπορούσαν να βάλλουν τον εχθρό από μεγάλη απόσταση. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε το γεγονός πως η χωροθέτησή γίνεται προς την ίδια κατεύθυνση με το δρόμο και τα κύρια σημεία πρόσβασης στα Πέντε Πηγάδια⁵⁹.

59. Σμύρης, *ό.π.*, σ.161

β) Αναλυτική περιγραφή χώρων, υποθέσεις για τη χρήση τους

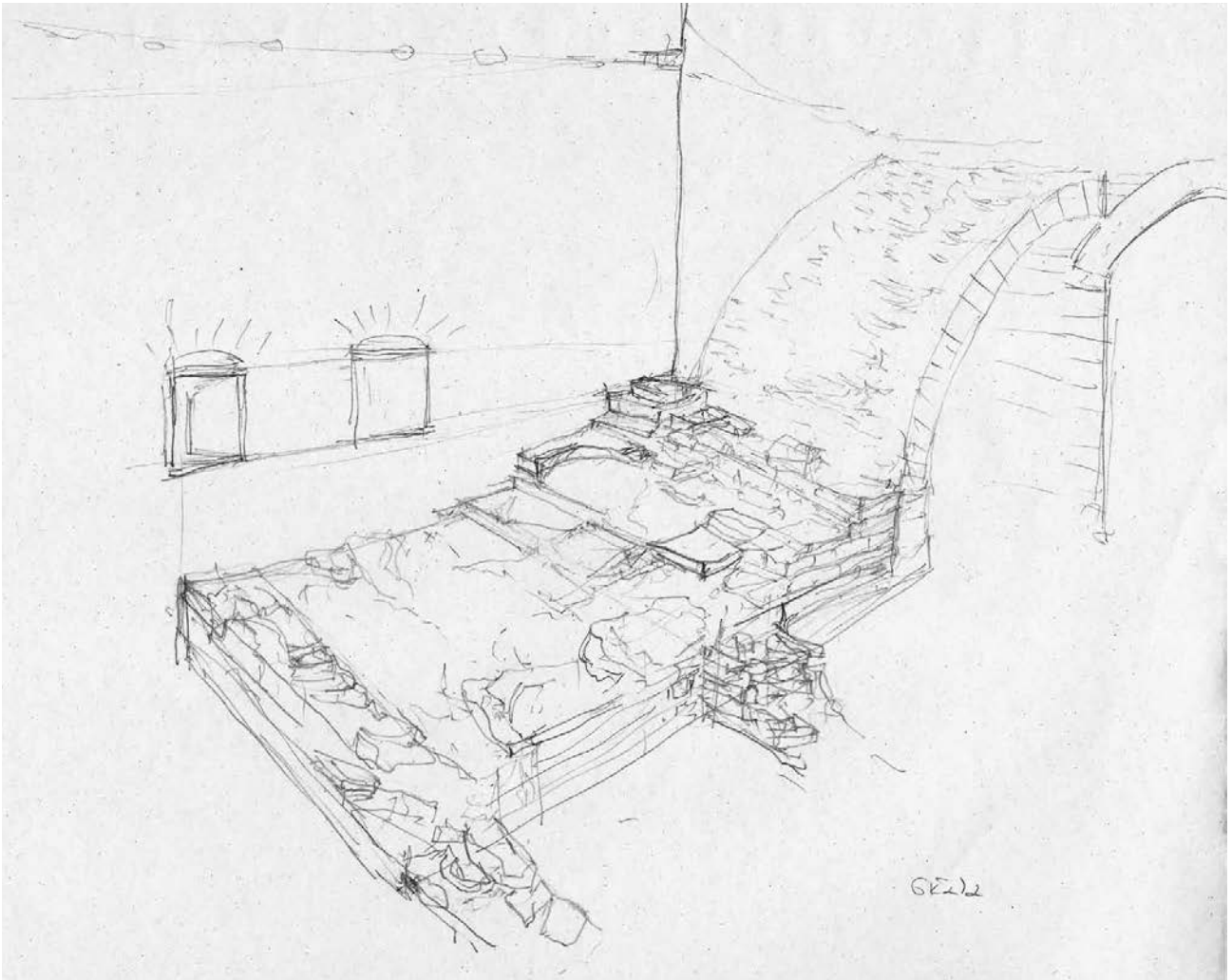
Η είσοδος στο φρούριο γίνεται από τη βόρεια πλευρά της ανατολικής κεραίας, θέση με καλυμμένα τα νώτα από το άλλο φρούριο λίγο παρακάτω. Καθώς εισέρχεται κανείς συναντά αμέσως μπροστά από την πύλη ένα υπερυψωμένο πλατύσκαλο, την αρχή της ανόδου προς τον όροφο. Δύο χαμηλοί πεσσοί, σήμερα σε ερείπωση, πρέπει να στήριζαν κάποιου είδους σκαλοπάτια ή ράμπα ανόδου προς το πλατύσκαλο.

Η κατακόρυφη επικοινωνία είναι το κυρίαρχο στοιχείο στο εσωτερικό του κτηρίου. Από το μεγάλο πλατύσκαλο μπροστά από την πύλη, μια απότομη ράμπα, στηριγμένη σε λίθινο τόξο τεταρτοκύκλιου, οδηγεί στον όροφο, στο κέντρο του κτηρίου. Από εκεί δύο ράμπες οδηγούν εκατέρωθεν στους προμαχώνες, τις λεγόμενες και «ντάπιες».⁶⁰ Οι ράμπες αυτές στηρίζονται σε επιμήκεις θολοσκεπείς χώρους που βρίσκονται στο ισόγειο.

Ο ένας χώρος, στα νότια, είναι διαστάσεων 1.40 m X 7.30 m, στεγασμένος με ημικυλινδρικό θόλο. Τετραγωνικές οπές σε σειρά κατά μήκος της γένεσης του θόλου αποτελούσαν τις υποδοχές του ξύλινου θολότυπου. Το δωμάτιο έχει στη μακρά πλευρά του μια σειρά από τέσσερα τοξωτά ανοίγματα, που έφεραν πιθανόν ανοιγόμενα κιγκλιδώματα. Το κατώφλι τους βρισκόταν περί τα 0.60 μ πάνω από τη στάθμη του δαπέδου. Σύμφωνα με το Χρ. Αναγνώστου η χρήση του χώρου ήταν για την πληρωμή διοδίων. Ωστόσο η στενότητα του χώρου (1.40 m X 7.30 m) και η δυσκολία πρόσβασης σε αυτό αναιρούν ίσως τον παραπάνω συλλογισμό. Πιθανόν αποτελούσε το χώρο φύλαξης αντικειμένων, με συνεχή δυνατότητα εποπτείας του εσωτερικού του, ίσως οπλοστάσιο ή αποθήκη αγαθών που απαιτούσαν αερισμό. Στην νότια πλευρά βρίσκουμε έναν όγκο από λίθους τακτικά τοποθετημένους ύστερα από περισυλλογή του κατεστραμμένου δομικού υλικού του κτηρίου. Σύμφωνα με μαρτυρίες των κατοίκων το φρούριο χρησιμοποιήθηκε ως αυτοσχέδιο τυροκομείο (μπατζαριό) κατά τη διάρκεια τριών δεκαετιών από το 1930 έως το 60. ελάχιστα στοιχεία μαρτυρούν την χρήση αυτή σήμερα, η οσμή του τυριού, τα γυφτοκαρφα στον τοίχο όπου κρεμούσαν το τυρί και υπολείμματα καύσης

Κάτω από τη ράμπα ανόδου στη βόρεια ντάπια υπάρχει επιμηκής θολοσκεπής χώρος διαστάσεων 1.30 m X 5.00 m. Διαθέτει είσοδο και ένα παράθυρο ψηλά πάνω από αυτήν, που βλέπει προς το εσωτερικό του κτηρίου, ωστόσο σε παράδοξη στάθμη: Η ποδιά του βρίσκεται πολύ ψηλά σε σχέση με το ισόγειο, μα κάτω από το πατώμα του ορόφου, που έρχεται περασιά με το πρέκι. Πιθανόν ο χώρος σχεδιάστηκε αρχικά ως δεξαμενή, με θυρίδα συλλογής του

60. Τούρκικη ορολογία

Εικ. 11, 12: Κατακόρυφο σύστημα επικοινωνίας από το ισόγειο στον όροφο (πάνω) και από εκεί προς τους προμαχώνες (κάτω).

νερού από τον όροφο⁶¹. Στην πορεία φαίνεται πως εγκαταλείφθηκε η σκέψη αυτή και αποφασίστηκε να γίνει ένα άνοιγμα εισόδου από το ισόγειο, όταν ήδη ο τοίχος είχε ολοκληρωθεί. Τούτο δικαιολογεί ίσως το γεγονός πως αυτό το άνοιγμα είναι το μόνο σε όλο το κτήριο, που δεν είναι επιμελημένο και φαίνεται ότι είναι μια εκ των υστέρων παραβίαση του τοίχου. Ο Αναγνώστου αποδίδει στο δωμάτιο αυτό τη χρήση θησαυροφυλακίου.

Μέσα στους προμαχώνες υπάρχουν ανά δύο ψηλοτάβανοι θολοσκεπείς χώροι. Τα ανοίγματα είναι τα ελάχιστα δυνατά. Στο νότιο προμαχώνα υπάρχει μία τυφεκιοθυρίδα σε κάθε πλευρά του εξάπλευρου⁶², ενώ στο βόρειο παρατηρούνται μόνο μικρά ανοίγματα, που εξωτερικά δίνουν την εντύπωση σκαλότρυπας. Αυτά παρουσίαζαν θλάση σε επίπεδο κάτοψης, αποτρέποντας το φως να εισέλθει, χρησίμευαν δηλαδή μόνο για αερισμό και έκλειναν με σιδερένιες θυρίδες.

Τα δύο ζεύγη χώρων θα μπορούσαν κάλλιστα να αποτελούν αποθήκες ευαίσθητων αγαθών και των εκρηκτικών, καθώς είναι τα δωμάτια με τους παχύτερους τοίχους και με τα ελάχιστα ανοίγματα. Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει η μετέπειτα αξιοποίηση των υποδοχών του θολότυπου για τη στερέωση ξύλινου ταβανιού, που εξασφάλιζε ίσως επιπλέον αποθηκευτικό χώρο. Με τον ίδιο τρόπο πρέπει να χρησιμοποιήθηκαν σκαλότρυπες πάνω στους διαχωριστικούς τοίχους, για τη στήριξη ραφιών ή άλλων αυτοσχέδιων ξύλινων κατασκευών.

Η δυτική κεραία του κτηρίου παρουσιάζει ενδιαφέρον. Αποτελείται από έναν ενιαίο χώρο, προσβάσιμο από λιθόκτιστη καμάρα. Οι εξωτερικοί τοίχοι φέρουν από τρεις τυφεκιοθυρίδες ο κάθε ένας. Επίσης στις μακρές πλευρές υπάρχουν αντικριστά δύο πυλίδες χτισμένες με εξαιρετική επιμέλεια. Κανονικά σχεδιάστηκαν για να οδηγούν έξω από το φρούριο, ωστόσο η πρόσβαση αυτή αποκλείστηκε με την προσθήκη δύο προσκτισμάτων εκ των υστέρων.

Η συναρμογή των τοίχων κάθε προσκτίσματος με το τείχος του φρουρίου εξασφαλίστηκε (μάλλον ατελώς) με την προεξοχή λίθων από το πρόσωπο της τοιχοποιίας του φρουρίου, ένας με δύο λίθοι ανά περίπου 5 στρώσεις καθ' ύψος (36 με 48 εκ). Αυτή η προχειρότητα στην κατασκευή δε συμβαδίζει με την επιμέλεια που δόθηκε στην οικοδόμηση του φρουρίου. Ως εκ τούτου μπορεί να ειπωθεί πως τα προσκτίσματα είτε ανήκουν σε επόμενη οικοδομική φάση του φρουρίου ή ανεγέρθηκαν κατά τη διάρκεια της κατασκευής, ύστερα από πιθανή ανάγκη τροποποίησης του σχεδίου. Οι λίθοι σύνδεσης

61. Δύο τρύπες στο ισόγειο, κυκλικής διατομής και σε διαφορετικό ύψος τοποθετημένες, σε σχέση με το χώρο αυτό ίσως είναι μια πρόβλεψη για παροχή νερού.

62. Παρόλα αυτά η θέση τους βρίσκεται πολύ ψηλά από το δάπεδο. Απουσία δοκοθηκών που θα μπορούσαν να ορίσουν ένα πατάρι σε κάποιο βολικό ύψος, συμπεραίνει κανείς πως ήταν προσβάσιμες με σκάλα, τελείως άβολο για έναν οπλίτη. Γι' αυτό το λόγο πιθανόν δε χρησιμοποιήθηκαν ποτέ και σήμερα είναι κλεισμένες με πέτρες.

των τοίχων μεταξύ τους ήταν πολύ εύκολο να τοποθετηθούν εκ των υστέρων, με αφαίρεση ή απολάξευση ενός υφιστάμενου λίθου και πάκτωση στον τοίχο ενός νέου σε προεξοχή. Είναι πάντως φανερός ο κατακόρυφος αρμός μεταξύ των τοίχων και δεν υπάρχει απόλυτη ανταπόκριση στα ύψη των στρώσεων μεταξύ τους.

Τα δύο προσκτίσματα ήταν στεγασμένα με μονόριχτη επικλινή στέγη. Αν και οι τοίχοι έχουν ερειπωθεί προς τα πάνω, η ακριβής κλίση της στέγης μπορεί να προσδιοριστεί από ίχνη κονιάματος στον τοίχο πάνω από την πυλίδα. Η στέγη αποτελεί ένα ακόμη τεκμήριο πως η προσθήκη των δύο δωματίων έγινε εκ των υστέρων: Οι δοκοθήκες της στέγης έχουν λαξευτεί στο πρόσωπο του τοίχου και δεν υπήρξε αντίστοιχη πρόβλεψη για αναμονές κατά το χτίσιμο. Επίσης, φαίνεται να έχει αφαιρεθεί μια στρώση από πέτρες για την τοποθέτηση ξύλινης δοκίδας κατά μήκος του τοίχου πάνω στο οποίο καρφώνονται τα δοκάρια της στέγης.

Φαίνεται λοιπόν πως οι δύο πυλίδες που υπήρχαν εξαρχής στο σχέδιο, θεωρήθηκαν τρωτά σημεία για το φρούριο και προτιμήθηκε να κλειστούν με αυτούς τους δύο χώρους, που θα λειτουργούσαν εφεξής ως υποτυπώδεις προμαχώνες. Ας σημειωθεί επίσης πως το κατώφλι της εισόδου στα δύο προσκτίσματα πιθανόν βρίσκεται 0.50 m υψηλότερα από το δάπεδο στο εσωτερικό του φρουρίου. Υπάρχουν ενδείξεις πως η πρόσβαση γινόταν με σκαλοπάτια που είχαν προσαρμοστεί στο διαθέσιμο πλάτος του ανοίγματος.

Ο όροφος παρουσιάζει απλούστερη διαρρύθμιση. Αποτελείται από τέσσερις χώρους, ανά δύο συμμετρικά σε κάθε κεραία. Στον άξονα ανατολής-δύσης χωροθετούνται δύο ευρύχωρα δωμάτια, διαστάσεων περ. 5.00 m X 9.50m, με παράθυρα να παρεμβάλλονται μεταξύ τυφεκιοθυρίδων. Κάθε δωμάτιο θερμαινόταν με δύο αντικριστά τζάκια, ανοιγμένα στο μέσον κάθε μακράς πλευράς. Στον άξονα βορρά-νότου, παράλληλα με τις ράμπες ανόδου στις ντάπιες υπήρχαν δύο μικρότεροι χώροι διαστάσεων περ. 3.00m X 6.00 μ., με τρία παράθυρα και δύο τζάκια⁶³ ο κάθε ένας.

Τέλος οι προμαχώνες ή ντάπιες ήταν, όπως αναφέρθηκε ασκεπείς, αλλά περιτριγυρίζονταν από ψηλό παραπέτο, κυκλικό σε κάτοψη, που παρείχε προστασία στους αμυνόμενους. Αν και το ύψος του έχει μειωθεί σημαντικά λόγω ερείπωσης, κατέστη δυνατός ο εντοπισμός κάποιων ανοιγμάτων, που φανέρωσαν την κανονική εναλλαγή κανονιοθυρίδων με απλές τυφεκιοθυρίδες: Στο μέσον κάθε πλευράς του εξάπλευρου προμαχώνα αντιστοιχούσε μία κανονιοθυρίδα και στις γωνίες τυφεκιοθυρίδα. Στο ίδιο συμπέρασμα οδηγείται κανείς από τη μελέτη της παλιάς απεικόνισης. Το δάπεδο των προμαχώνων ήταν στρωμένο με ορθογωνικές παχιές πλάκες για να διευκολύνει την κύλιση των κανονιών, ενώ στις άκρες του υπήρχαν υδρορροές για απορροή των όμβριων.

---

63. Τα δύο τζάκια σε κάθε δωμάτιο ήταν μάλλον πλεονασμός, γι' αυτό άλλωστε και κλείστηκε το ένα τζάκι και στις δύο περιπτώσεις.

γ) Μορφολογικά χαρακτηριστικά

Αν και αμιγώς στρατιωτικής χρήσης το κτήριο διακρίνεται από επιμέλεια στην κατασκευή και στη διαμόρφωση των όψεων. Η εξωτερική εμφάνιση του κτηρίου εμφανίζει τριμερή διάρθρωση καθ' ύψος. Το μορφολογικό στοιχείο μετάβασης από το ένα μέρος στο επόμενο γίνεται με οριζόντια λίθινη ταινία ημικυκλικής διατομής, καλώς κατεργασμένη, που διατρέχει την περίμετρο του κτηρίου. Το πρώτο μέρος καταλαμβάνει περίπου τα 2/3 του συνολικού ύψους του κτηρίου και χαρακτηρίζεται από τη σκάρπα, τη σταδιακή δηλαδή μείωση του τοίχου προς τα πάνω. Η πολύ ψηλή σκάρπα, που αντιστοιχεί στο ύψος του ισογείου, προσδίδει στιβαρότητα σε όλο το σύνολο και επιβλήθηκε από ανάγκες αντοχής των τοίχων έναντι πυρών και των υπερκείμενων φορτίων της στέγης. Ταυτόχρονα παραλαμβάνει τις όποιες ανωμαλίες του εδάφους, διατηρώντας την άνω απόληξή της σε μια ενιαία στάθμη⁶⁴. Επιπλέον η σκάρπα χαρακτηρίζεται από τη ρυθμική επανάληψη των τυφεκιοθυρίδων, που ανοίγονται στους τοίχους συμμετρικά και με σταθερές αποστάσεις μεταξύ τους.

Η δεύτερη ζώνη του κτηρίου αντιστοιχεί με τον όροφο. Έχει κατακόρυφο μέτωπο τοίχου και διαθέτει εκτός από τυφεκιοθυρίδες και παράθυρα. Φαίνεται πως υπήρξε η πρόθεση οι τυφεκιοθυρίδες του ορόφου να αντιστοιχούν προς αυτές του ισογείου, με τα παράθυρα να καταλαμβάνουν το μεσοδιάστημα. Ο κανόνας αυτός δε φαίνεται να τηρείται πιστά. Ικανοποιητικά εφαρμόζεται στις στενές όψεις του κτηρίου στον άξονα ανατολής-δύσης. Στις μακρές πλευρές ενδιαφέρον παρουσιάζει η εναλλαγή τυφεκιοθυρίδων-παραθύρων, που δεν τηρεί κάποιο κανόνα συμμετρίας και εν πολλοίς δε λαμβάνει υπόψη τα ανοίγματα του ισογείου.

Η απόληξη του κτηρίου χωρίζεται από την προηγούμενη ζώνη με κορντόνε, το οποίο όμως σώζεται μόνο σημειακά στην περίμετρο του κτηρίου. Ουσιαστικά αποτελεί μια προέκταση του τοίχου καθ' ύψος. Επάνω του εδράζονταν οι ξύλινοι φορείς της στέγης και το γείσο.

Οι πολυγωνικοί προμαχώνες πλαισιώνουν εκατέρωθεν τον παραλληλεπίπεδο όγκο του κτηρίου και τον διανθίζουν με την εναλλαγή των επιπέδων και την αντίστιξη των τυφλών παρειών τους προς τις πιο ανοιχτές όψεις του ορόφου. Γενικώς η ογκοπλασία του κτηρίου χαρακτηρίζεται από μια στιβαρότητα, που εντείνεται από το συμμετρικό σχήμα της κάτοψης. Η πλοκή των όγκων είναι ξεκάθαρη, παράγοντας ταυτόχρονα ενδιαφέρουσες εναλλαγές επιπέδων και ποικίλες φωτοσκιάσεις στη διάρκεια της ημέρας.

Η συμμετρία της κάτοψης και η τριμερής διάρθρωση των όψεων, αποτελούν μαζί με την περίτεχνη κεντρική πύλη τις ουσιαστικότερες απόπειρες μνημειακής ανάδειξης του συνόλου. Η λαϊκή παράδοση θέλει το φρούριο να χτίστηκε από σχέδια Γάλλων, καθώς ο Αλή Πασάς είχε κατά καιρούς στις υπηρεσίες του ευρωπαϊούς μηχανικούς⁶⁵. Δεν είναι σίγουρο ότι συνέβη κάτι τέτοιο, όμως οι επιρροές από

64. Η οποία μεταβάλλεται στους προμαχώνες, βλ. παρακάτω.

65. Παπασταύρος Αν., *Αλή Πασάς, από λήσταρχος ηγεμόνας*, τομ. 1, Εκδόσεις ΑΠΕΙΡΩΤΑΝ, Ιωάννινα 2013, σσ. 90-93

την ευρωπαϊκή οχυρωματική τέχνη είναι εμφανείς, αλλά εκφρασμένες μέσω της λαϊκής οικοδομικής παράδοσης. Αναμφίβολα υπήρξε ένα γενικό αρχιτεκτονικό σχέδιο, που θα είχε κάποιες προθέσεις, οι οποίες όμως δεν υλοποιήθηκαν στην εντέλεια λόγω τροποποιήσεων, που υπαγορεύονταν από λειτουργικούς λόγους ή άμυνας κλπ. Τούτο όμως δε στερεί τίποτε από το οικοδόμημα. Η παράδοση, μα και τόσο ορθολογική και απλή ποικιλία της γεωμετρίας του, αναδεικνύεται ακόμη περισσότερο από τον επιμελή τρόπο χτισίματος της πέτρας και μπορεί επάξια να θεωρηθεί ένα οικοδομικό έργο αισθητικών αξιώσεων και αμιγούς αρχιτεκτονικής δημιουργίας.

3) Κατασκευαστική ανάλυση

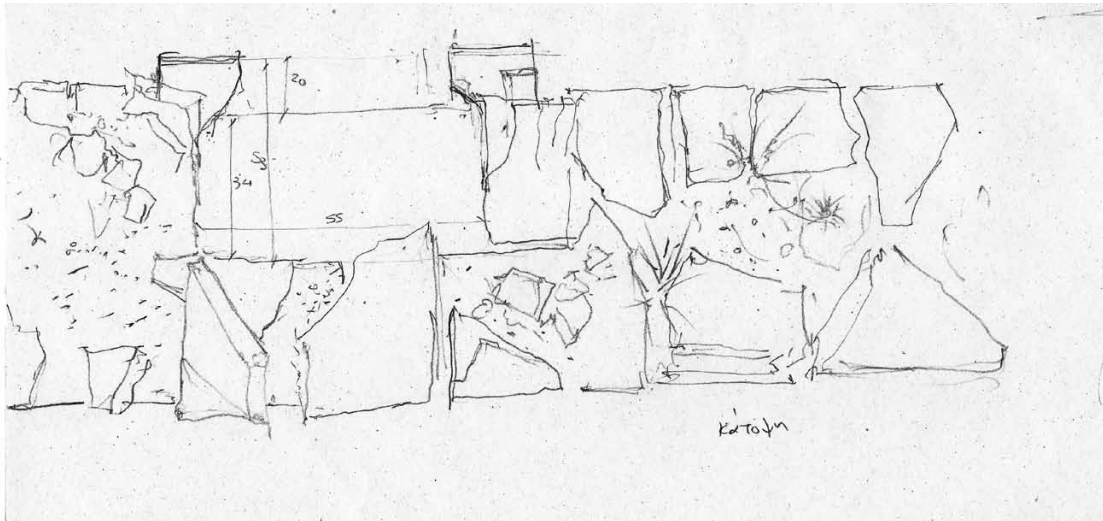
α) Υλικά, πρώτες ύλες

Οι τοίχοι του φρουρίου έχουν πάρει σήμερα το χρώμα των βράχων και της εμφανής πέτρας που υπάρχει άφθονη στην περιοχή, εντάσσοντας αρμονικά το κτήριο στα κυρίαρχα χρώματα του γύρω τοπίου.

Το τοπικό σχιστολιθικό πέτρωμα, καλής ποιότητας και αντοχής, εξάγεται σε ομοιότροπες, περίπου ισοπαχείς στρώσεις. Τούτο δίνει ένα σημαντικό πλεονέκτημα: Οικονομία σε χρόνο και δυνάμεις κατά τη λιθοξοϊκή κατεργασία, καθώς οι άνω και κάτω έδρες φτάνουν στο εργοτάξιο λείες από το μητρικό πέτρωμα. Με ελάχιστη κατεργασία οι αφανείς πλευρές κάθε λίθου μπορούσαν να συναρμοστούν με τους διπλανούς, ενώ τον περισσότερο κόπο έπρεπε να αφιερώσει κανείς στο κύριο πρόσωπο της πέτρας. Η φύση του πετρώματος ευνόησε επίσης την κατασκευή πάσης φύσεως τόξων και θόλων καθώς οι σχιστόλιθοι μπορούν να τοποθετηθούν πολύ εύκολα και γρήγορα λόγω σχήματος σε καλούπια, εξασφαλίζοντας ταυτόχρονα τη μέγιστη μεταξύ τους ενσφήνωση, άρα και τη μέγιστη ευστάθεια. Μεγάλα πλακοειδή τεμάχια ικανού πάχους ήταν ιδανικά για ανώφλια και άλλα λεπτότερα για δάπεδα. Όπως φάνηκε στο εσωτερικό του φρουρίου αλλά και σε εκσκαφές Ιονίας οδού, η απόχρωση του πετρώματος αρχικά ήταν υποκίτρινη ή λευκή και με την επενέργεια του χρόνου και των συνθηκών του περιβάλλοντος πήρε σταδιακά το βαθύ γκριζο χρώμα που έχει σήμερα.

Η πρώτη ύλη, το πέτρωμα, υπέδειξε το κύριο σύστημα δομής, χτίσιμο σε περίπου ισούψείς στρώσεις λίθων με ισχυρό ασβεστοκονίαμα στους αρμούς. Οι γωνιόλιθοι τέλεια κατεργασμένοι και με λεία μέτωπα, έχουν ενίοτε ύψος μεγαλύτερο της στρώσης που αντιστοιχούν. Αρκετοί από αυτούς έχουν σήμερα κλαπεί, ειδικά σε εύκολα προσβάσιμα σημεία. Οι υπόλοιποι λίθοι έχουν κατεργασμένα πρόσωπα μεν, αλλά όχι με τόση επιμέλεια όση οι γωνιόλιθοι. Οι λίθοι συνήθως τρίπλευροι ή τετράπλευροι σε κάτοψη, σφηνώνονται μεταξύ τους, ενώ παρεμβάλλονται συχνά διάτονοι λίθοι ανά στρώση, αυξάνοντας την αντοχή του τοίχου συνολικά. Η οικοδόμηση σε στρώσεις έχει επίσης ένα πολύ καλό αισθητικό αποτέλεσμα για το κτήριο. Το σύστημα δομής δίνει την αίσθηση του ισόδομου -ενώ

δεν είναι- και επίσης το σχετικά μικρό πάχος κάθε στρώσης και οι επίσης λεπτοί επιμελημένοι αρμοί -ειδικά στις ακμές της σκάρπας-, δημιουργούν από μακριά μια αίσθηση μονολιθικότητας και στιβαρότητας του φρουρίου.

Εικ. 13: Άνω παρειά τοίχου. Κατασκευή με σχιστόπλακες και κόγχη τζακιού.

β) Θεμελίωση - Κατακόρυφα φέροντα στοιχεία

Το φρούριο είναι απευθείας θεμελιωμένο σε βράχο, ο οποίος είναι ορατός σε όλο τον περιβάλλοντα χώρο αλλά και κατά τόπους στη βάση κάποιων τοίχων. Η υπόβαση των τοιχοποιιών αποτελείται από άφθονο ασβεστοκονίαμα και λιθόδεμα και δύσκολα μπορεί να διακριθεί σήμερα από το φυσικό πέτρωμα. Το ακλόνητο, βραχώδες έδαφος αποτελεί κυριολεκτικά ακλόνητο θεμέλιο του φρουρίου, που αν και χτισμένο σε ελαφρά κατωφέρεια προς τα δυτικά δεν παρουσιάζει την παραμικρή ρωγμή από καθίζηση ή άλλη δομική βλάβη π.χ. από σεισμό.

Οι περιμετρικοί τοίχοι του φρουρίου παρουσιάζουν εξωτερικά σταδιακή μείωση προς τα άνω, περίπου ως τα 2/3 του συνολικού ύψους. Από εκεί και πάνω συνεχίζουν με σταθερό πάχος. Αυτή η μετάβαση επισημαίνεται, όπως αναφέρθηκε, με το κορντόνε. Η στάθμη του κορντόνε δεν είναι σταθερή παντού, παρουσιάζει μικρές αποκλίσεις από την οριζόντια στη μετάβαση από τη μια κεραία του σταυρού στην άλλη, ενώ στο σημείο που συναντά τους δύο προμαχώνες ανεβαίνει κατακόρυφα για να φτάσει στην επιθυμητή στάθμη. Γενικά οι ακμές του κτηρίου στις γωνίες και οι επιφάνειες είναι σαφείς, καθαρές γραμμές και φανερώνουν ακρίβεια στην κατασκευή. Μόνο σε κάποιες περιπτώσεις κεκλιμένων ακμών στους προμαχώνες, δεν πρόκειται για ευθείες αλλά για τεθλασμένες γραμμές, που φανερώνουν ενδεχομένως διορθώσεις της κλίσης κατά την κατασκευή.

Οι τοίχοι εσωτερικά ήταν επιχρισμένοι, τουλάχιστον στον όροφο. Η κατάρρευση της στέγης του κτηρίου είχε ως αποτέλεσμα να

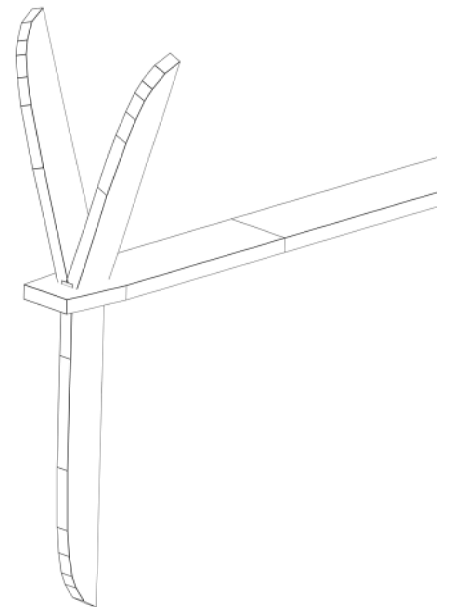
διατηρούνται ελάχιστα ίχνη του επιχρίσματος, το οποίο ξεπλύθηκε σταδιακά από τις βροχές.

γ) Οριζόντια φέροντα στοιχεία

Τίποτε δε σώζεται πλέον από τα ξύλινα πατώματα του φρουρίου. Ωστόσο δεν είναι δύσκολο να αποκρυπτογραφηθεί η ακριβής διάταξη του φορέα του πατώματος, καθώς είναι εμφανή τα ίχνη των δοκοθηκών σε όλους τους τοίχους. Οι διαστάσεις κάθε δοκοθήκης είναι κατά μέσο όρο 9 εκ X 12 εκ με αξονική μεταξύ τους απόσταση μόλις γύρω στα 28 cm. Είναι προφανές πως η διατομή αυτή δεν θα γεφύρωνε με άνεση το άνοιγμα των 5 μ. του χώρου. Παρόλα αυτά στις στενές πλευρές εσωτερικά δεν υπάρχουν δοκοθήκες σε σειρά παρά μόνο μία μεγαλύτερη δοκοθήκη 15εκX20εκ για ένα μεσοδόκι σε στάθμη χαμηλότερα από τις υπόλοιπες. Αυτό σημαίνει πως στον άξονα κατά μήκος του κτηρίου έτρεχε μια κεντρική δοκός, πάνω στην οποία πατούσαν μονοκόμματα δοκίδες ή ανά δύο, καθώς οι δοκοθήκες σε κάτοψη δεν βρίσκονται πάντοτε σε απόλυτη ευθυγράμμιση η μια απέναντι στην άλλη. Η κεντρική δοκός επίσης δεν ήταν ισχυρής διατομής, άρα αναμένεται να αποτελείτο από περισσότερα των δύο ξύλα σε σειρά, τα οποία θα στηρίζονταν επίσης σε ξύλινους στύλους. Η σημερινή εκτεταμένη επίχωση του δαπέδου δεν επέτρεψε τον εντοπισμό τέτοιων υποδομών για τέτοιους στύλους.

δ) Περιδέσεις και ενισχύσεις

Η δόμηση των τοίχων με σχιστόπλακες σε στρώσεις, η ικανοποιητική πλοκή των λίθων μεταξύ τους ανά στρώση με ισχυρό ασβεστοκονίαμα και η συχνή παρεμβολή διάτονων πλακών που έδεναν τις δύο παρειές της τοιχοποιίας, αύξησαν κατακόρυφα την αντοχή της λίθινης τοιχοποιίας με αποτέλεσμα να απουσιάζουν γενικά στο κτήριο ενισχύσεις στο πάχος της τοιχοποιίας, όπως ξυλοδεσιές. Ενδεχομένως το ξύλινο πάτωμα και τα ζευκτά της στέγης βελτίωναν τη δομική συμπεριφορά της λίθινης κατασκευής, λειτουργώντας υποτυπώδως ως οριζόντιο διάφραγμα ακαμψίας. Στους προμαχώνες που είχαν χώρους διπλού ύψους χωρίς κάποιο πάτωμα, έγινε προσπάθεια υποκατάστασης του οριζόντιου δίσκου από δύο κάθετα διασταυρούμενους ελκυστήρες, έναν ελεύθερο στο χώρο από σίδηρο και έναν ξύλινο χωνεμένο στο πάχος του μεσότοιχου. Οι μεταλλικοί ελκυστήρες αποτελούνται από συγκολλημένες σιδερένιες λάμες σε σειρά, μήκους περίπου ενός μέτρου η κάθε μία, με τα άκρα τους να θυληκώνουν το ένα μέσα στο

Εικ. 14: Κλειδί μεταλλικό ελκυστήρα, «άρπιζα».

άλλο και με σφυρηλάτηση να γίνονται ένα σώμα. Διατρέχουν τους προμαχώνες από ένα άκρο στο άλλο και διαπερνούν το πάχος των εξωτερικών τοίχων και του μεσότοιχου. Η αγκύρωση στις εξωτερικές παρειές γίνεται με κλειδιά σχήματος Υ, που είναι γνωστά από την γεφυροποιία ως άρπιζες. Το κλειδί σφηνώνεται σε ορθογωνική οπή που έχει ανοιχθεί στη λάμα, αφού αυτή έχει πρώτα συστραφεί μέσα στο πάχος του τοίχου από την κατακόρυφη στην οριζόντια φορά της διατομής της. Αντίστοιχη σύνδεση γίνεται στον ξύλινο ελκυστήρα. Σε αυτή την περίπτωση το κλειδί προς το εσωτερικό του κτηρίου είναι μορφής διχάλας.

ε) Θολοδομίες- τόξα

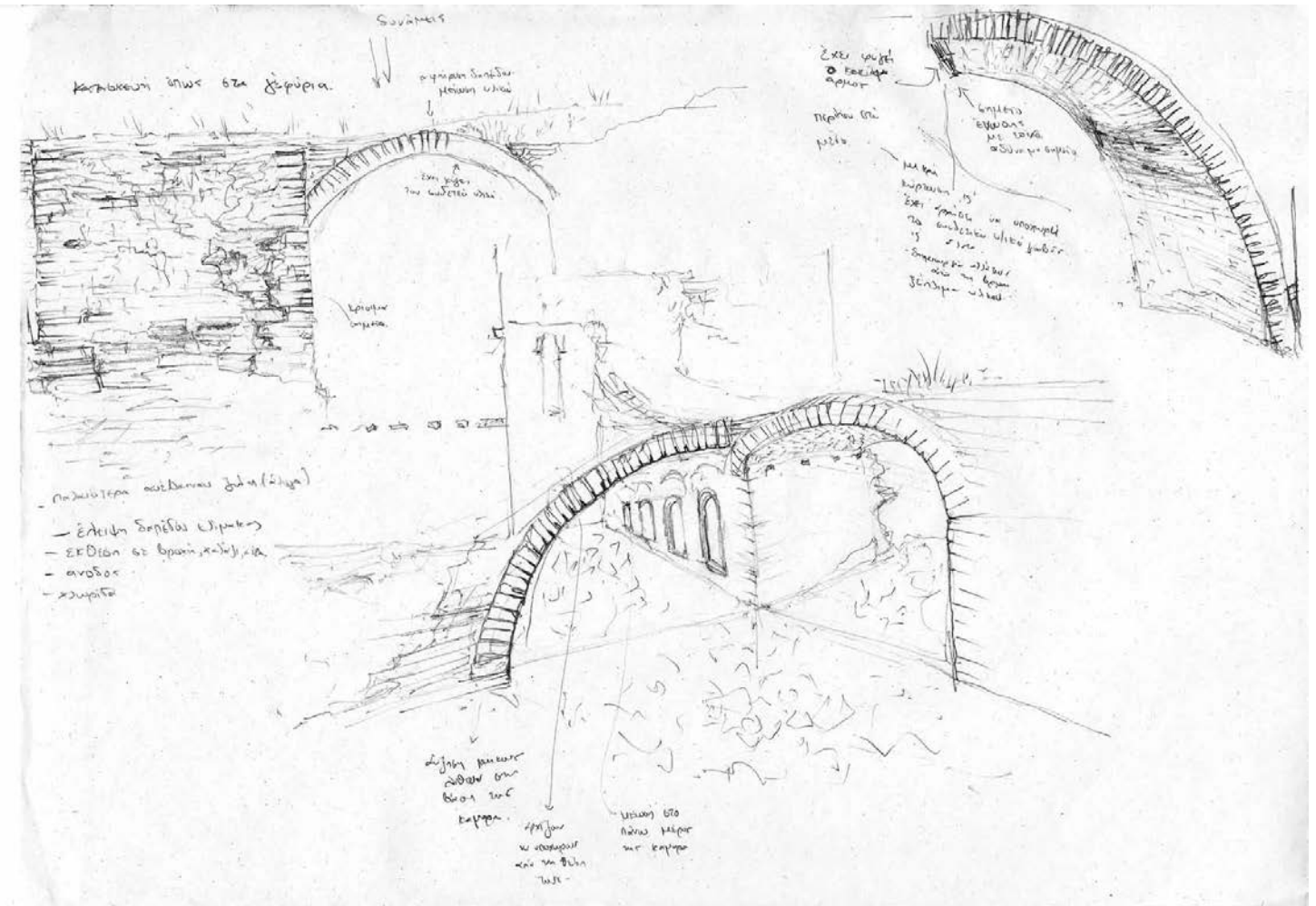
Όπως ήδη αναφέρθηκε το σχιστολιθικό πέτρωμα ήταν ευνοϊκό για την κατασκευή θόλων, καθώς, λόγω κανονικού σχήματος οι λίθοι μπορούσαν να τοποθετηθούν στο καλούπι όρθιοι και με ικανοποιητική πλοκή μεταξύ τους. Στο φρούριο γίνεται γενικευμένη χρήση του ημικυλινδρικού θόλου. Μέσα σε κάθε προμαχώνα⁶⁶ δύο θόλοι πατούν στο μεσότοιχο και στηρίζουν το υπερκείμενο δάπεδο της ντάπιας, ενώ και οι επιμήκεις χώροι κάτω από τις ράμπες ανόδου είναι θολοσκεπεείς.

Την κατακόρυφη επικοινωνία εξυπηρετούν δύο εμφανείς καμάρες ίδιας τεχνοτροπίας με τους θόλους με τη διαφορά πως τα εμφανή μέτωπα αποτελούνται από τέλεια κατεργασμένους θολίτες. Η μία καμάρα είχε σχήμα τεταρτοκυκλίου και έφερε πάνω της την απότομη ράμπα ανόδου στον όροφο.

Ο ξύλινος θολότυπος στηριζόταν πάνω οριζόντια ξύλα, προσαρμοσμένα σε προσωρινές δοκοθήκες στους τοίχους, ορατών σήμερα στις γέφυρες των θόλων. Εντός των προμαχώνων φαίνεται πως οι σανίδες από το καλούπι δεν αφαιρέθηκαν ποτέ και αφέθηκαν κολλημένες στα εσωράχια. Οι περισσότερες από αυτές σάπισαν στην πορεία αφήνοντας μόνο το έκτυπό τους στο κονίαμα, ωστόσο άλλες σώζονται ακόμη.

Η δημιουργία απλών τόξων και ανακουφιστικών χαμηλωμένων θολίσκων μαρτυρά ένα έμπειρο συνεργείο που κατείχε την τέχνη της θολοδομίας. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός πως ελάχιστα από τα οριζόντια λίθινα πρέκια έχουν ραγίσει, δείγμα πως η δράση των ανακουφιστικών τόξων ήταν αποτελεσματική και με πολύ ικανοποιητικό αισθητικό αποτέλεσμα. Τα θυραία ανοίγματα είχαν όλα ημικυκλικό τόξο για ανώφλι, ενώ εξαιρετικής τεχνικής μαεστρίας είναι το τόξο της πύλης. Στις περιπτώσεις τοξωτών ανοιγμάτων ειδική μέριμνα δίδεται στο κλειδί, το οποίο είναι ελαφρώς μεγαλύτερο από τους θολίτες.

66. Σε άλλα παραδείγματα, μεγαλύτερων προμαχώνων, το εσωτερικό τους στεγάζεται με περιπλοκές θολοδομίες.

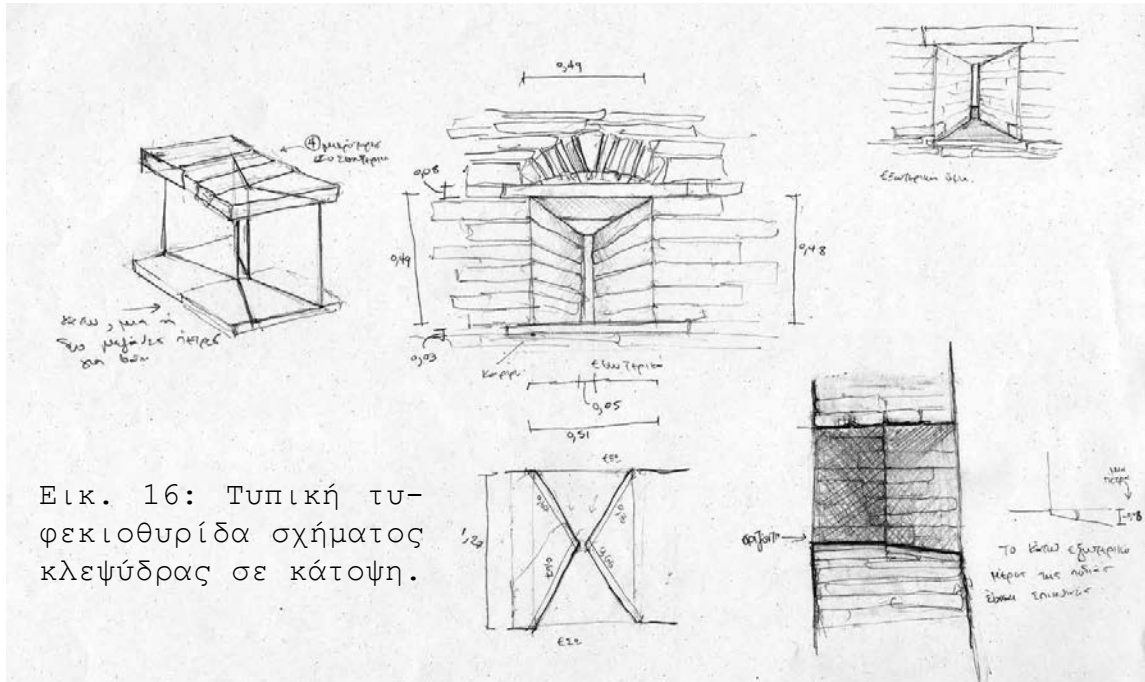

Εικ. 15: Συνδυασμός καμάρας τεταρτοκυκλικού και ημικυκλικού σχήματος για την επίλυση της κυκλοφορίας εντός του φρουρίου.

στ) Δάπεδα, ράμπες ανόδου

Το φρούριο ήταν στρωμένο στο εσωτερικό του με ακανόνιστη πλακόστρωση. Ο τυχοδιωκτισμός επίδοξων κυνηγών θησαυρού ήταν η κύρια αιτία για την ολική καταστροφή κάθε λίθινου δαπέδου στο ισόγειο. Μόνο σημειακά σώζονται σπαράγματα που δίνουν ενδεικτικά μια εικόνα για τη μορφή του. Στις ντάπιες το πλακόστρωτο διαφοροποιείται, με ορθογωνικούς λίθους καλά αρμοσμένους μεταξύ τους για την καλύτερη κύλιση των κανονιών.

Το δάπεδο των ραμπών ανόδου στους προμαχώνες επίσης δε σώζεται και έχει αποδιοργανωθεί εντελώς από τις οπλές αλόγων που ανέβαζαν οι χωρικοί στις ντάπιες για το αλώνισμα. Η μορφή των δαπέδων στις ράμπες πιθανόν είχε τη μορφή καλντεριμιού σε λίθινα γεφύρια. Ήταν παρόμοιας μορφής με την ράμπα που υπάρχει στα οχυρωματικά έργα στο χάνι.

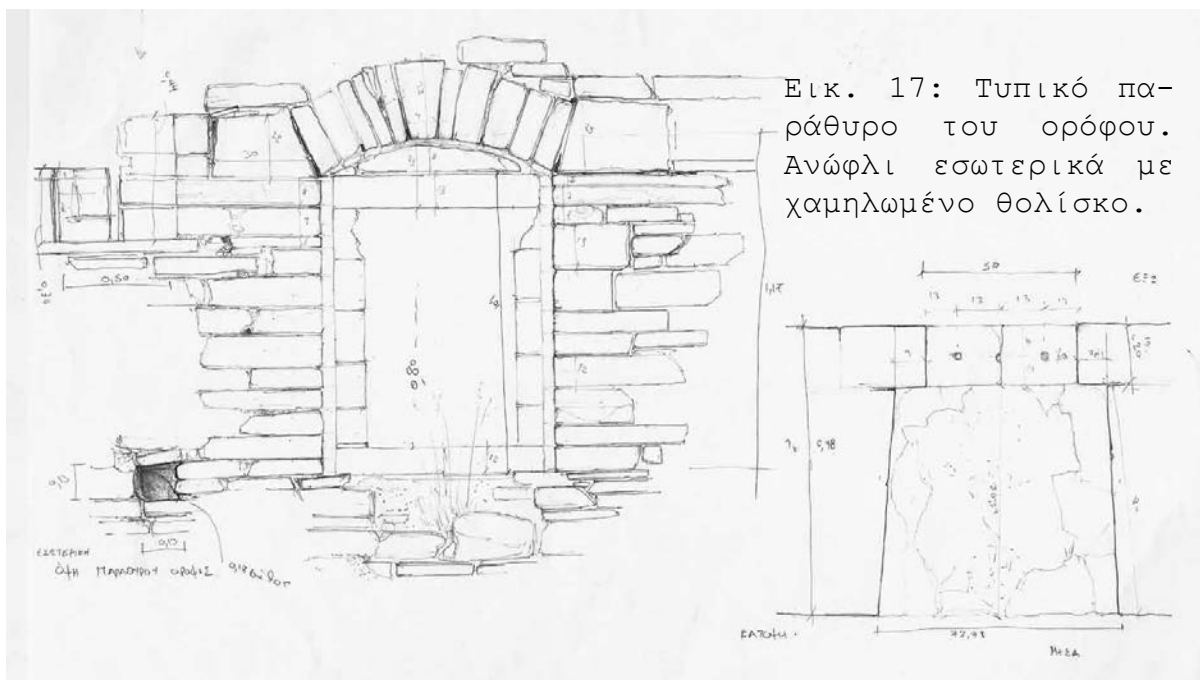

Εικ. 16: Τυπική τυφεκιοθυρίδα σχήματος κλεψύδρας σε κάτοψη.

ζ) Διαμόρφωση ανοιγμάτων

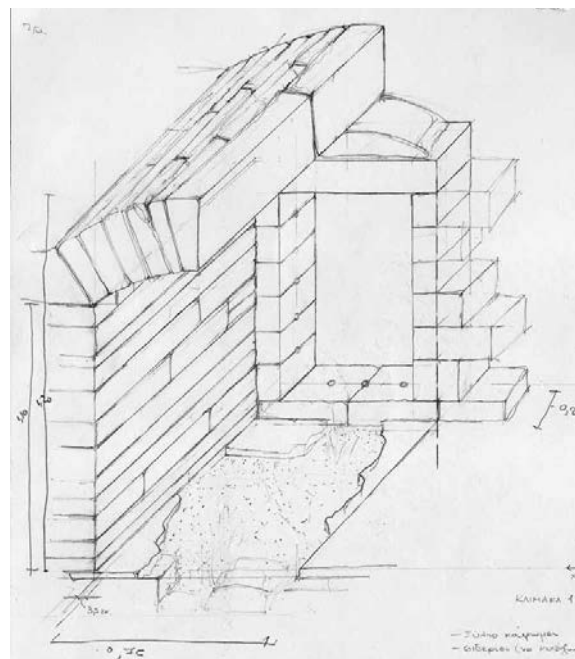
Τα ανοίγματα στο κτήριο χαρακτηρίζονται από τυποποίηση της μορφής και των διαστάσεών τους. Ο τύπος ανοίγματος που κυριαρχεί είναι οι τυφεκιοθυρίδες. Σημαντικός είναι ο αριθμός των παραθύρων, ενώ λιγότερες είναι οι θύρες. Ειδική κατηγορία αποτελούν η κεντρική πύλη και οι πλευρικές πυλίδες, κατασκευές ιδιαίτερης επιμέλειας που χρίζουν ειδικής αναφοράς.

- 1. Τυφεκιοθυρίδες:** Ανοίγονται τόσο στον όροφο όσο και στο ισόγειο, σε κάθε τοίχο του φρουρίου ώστε να εξασφαλίσουν ότι οι αμυνόμενοι μπορούν να βάλουν ενάντια των εισβολέων από κάθε δυνατή θέση χωρίς να αφήνονται σημεία ακάλυπτα. Κατά κανόνα μεταξύ των παραθύρων του ορόφου ανοίγονται τυφεκιοθυρίδες. Στο ισόγειο μόνο τυφεκιοθυρίδες σε σειρά. Για να προστατεύεται ο αμυνόμενος από τα εξωτερικά πυρά, το άνοιγμα είναι το ελάχιστο δυνατό, μια κατακόρυφη σχισμή πλάτους κατά μέσο όρο 4,5 εκ. που επιτρέπει μόνο στην κάνη του όπλου να χωρέσει και όσο χρειάζεται ο οπλίτης να βλέπει για να σημαδέψει. Ο ελιγμός του όπλου και συνακόλουθα το εύρος του οπτικού πεδίου περιορίζονται σε μια γωνία 45°, η οποία υπαγορεύεται από τις πλάγιες παρειές των ανοιγμάτων. Αυτά σε κάτοψη θυμίζουν σχήμα κλεψύδρας, συγκλίνοντας στο κέντρο και ανοίγοντας στα άκρα. Στρίβοντας κανείς προς τα δεξιά από μέσα, κατευθύνει τα πυρά του προς τα αριστερά έξω και αντιστρόφως. Οι λίθοι των παραστάδων κάθε ανοίγματος διαμορώνουν ταυτόχρονα και τις διαγώνιες παρειές. Το ανώφλιο αποτελείται από έναν ή δύο πλακοειδείς λίθους που καλύπτουν όλο το πλάτος του τοίχου και ανακουφίζονται από τα υπερκείμενα φορτία με χθαμαλά τόξα. Οι ποδιές είναι στρωμένες με πλάκες.

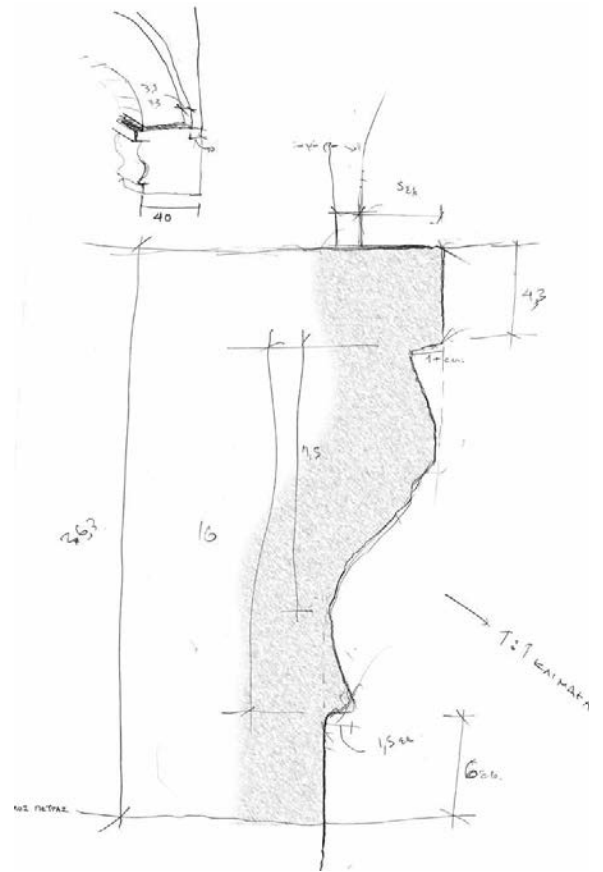
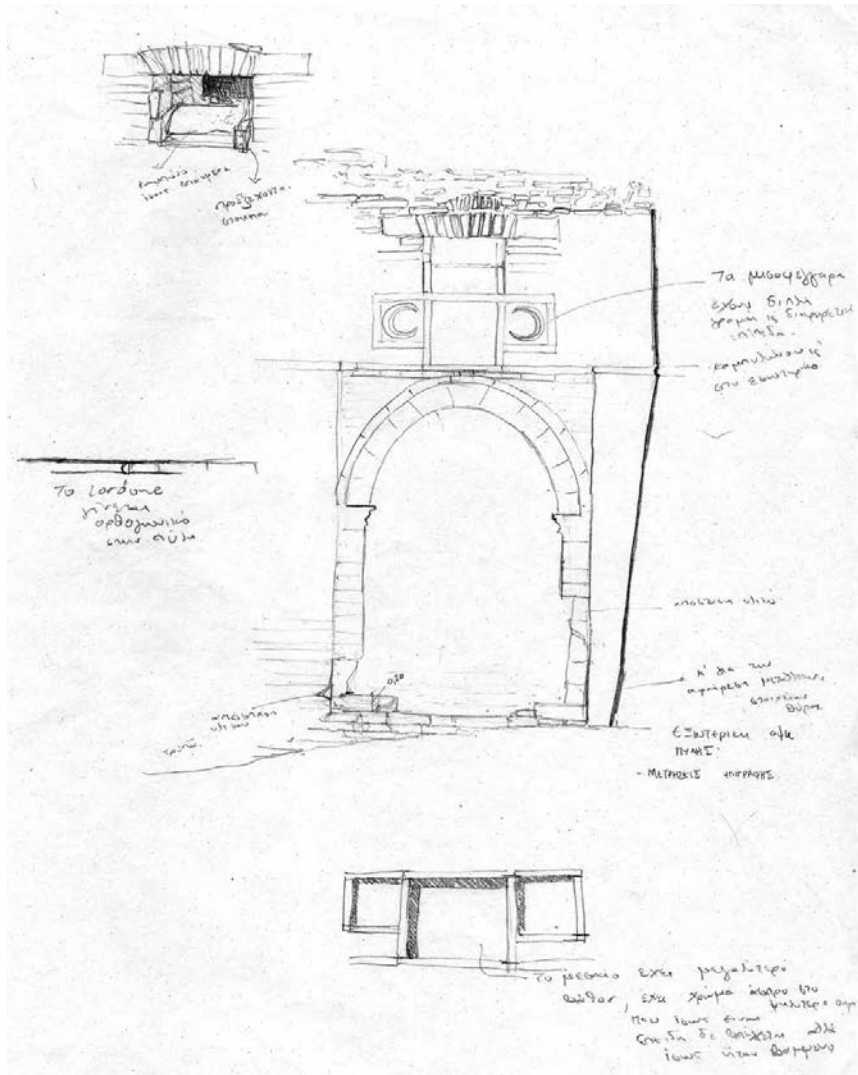

Εικ. 17: Τυπικό παράθυρο του ορόφου. Ανώφλι εσωτερικά με χαμηλωμένο θολίσκο.

2. Παράθυρα: Τέλεια κατεργασμένοι λίθοι διαμορφώνουν τις παραστάδες στην όψη, οι οποίες προεξέχουν από τις εσωτερικές παρειές του ανοίγματος, ώστε να προσαρμοστεί πίσω τους το ξύλινο κάσωμα του παραθύρου. Ανώφλιο στην εξωτερική όψη από μονοκόμματο πολύ καλά κατεργασμένο λίθο. Ανακουφιστικά χαμηλωμένα τόξα σε όλο το πλάτος του τοίχου μεταβιβάζουν τα υπερκείμενα φορτία εκατέρωθεν των λίθων του ανώφλιου. Το τύμπανο συμπληρωνόταν με αργούς λίθους. Η παραπάνω διάταξη αποδείχθηκε αποτελεσματική καθώς δεν παρατηρήθηκαν ρωγμές σε πρέκια ανοιγμάτων. Στο λίθινο πλαίσιο του παραθύρου που βρίσκεται στην εξωτερική πλευρά, κυκλικές οπές μαρτυρούν πως τα παράθυρα ήταν κατάφρακτα με σιδεριές. Το πάχος του τοίχου προστατεύει αυτούς που βρίσκονται στο εσωτερικό του φρουρίου.

3. Θύρες: Η κατασκευή των θυραίων ανοιγμάτων δε διαφέρει ουσιαστικά από αυτή των παραθύρων και διακρίνεται από την ίδια επιμέλεια. Η διαφορά εντοπίζεται στο ανώφλιο, που είναι στην προκειμένη περίπτωση πάντοτε τοξωτό στην κύρια όψη και μορφή χαμηλωμένου θολίσκου στο υπόλοιπο πάχος της τοιχοποιίας. Το ημικυκλικό τόξο διαμορφώνεται με πλήρως

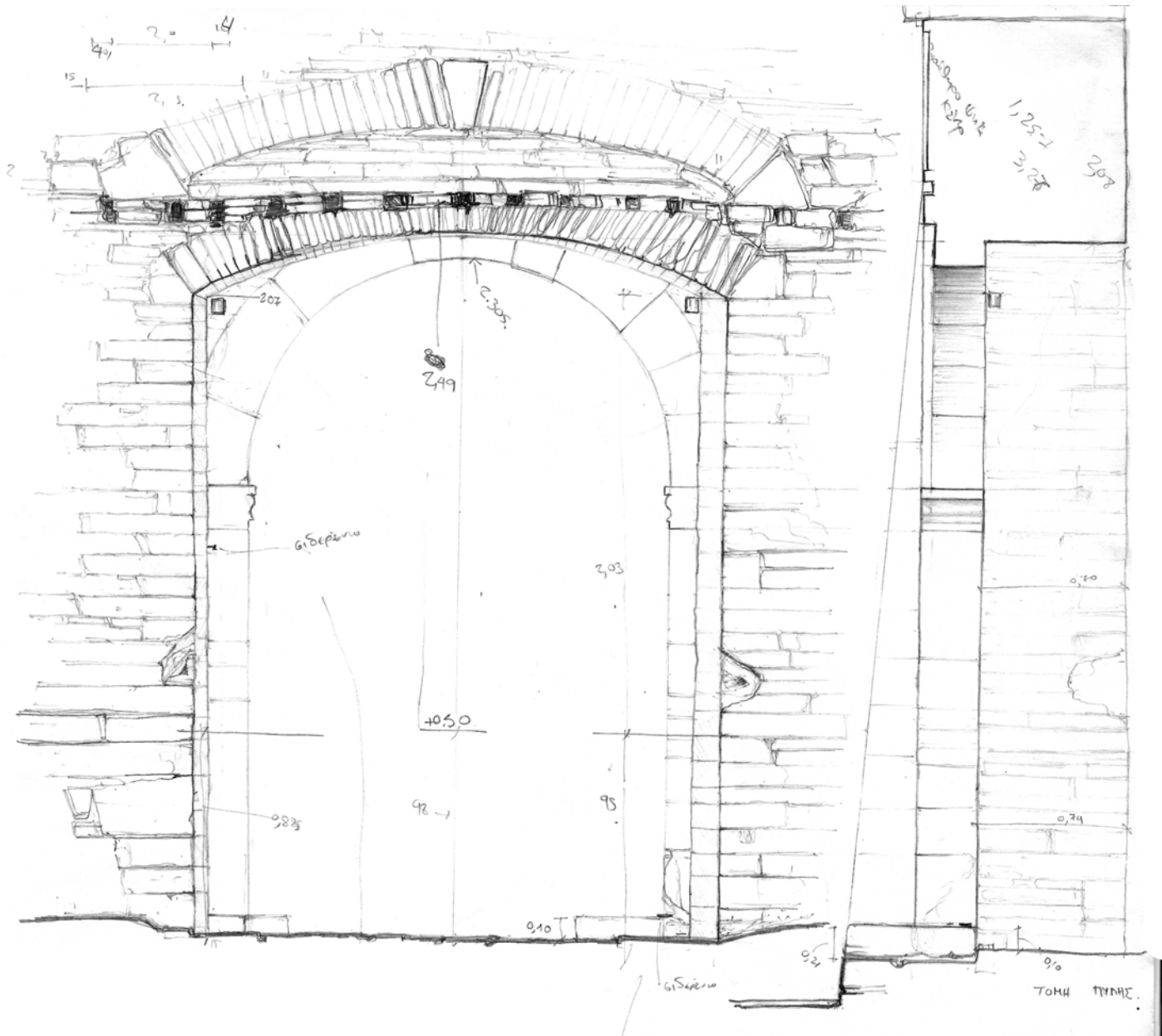
Εικ. 18 (Αριστερά): Πύλη, θυρεός με συμμετρικές ημισελήνους και καταχύστρα.

Εικ. 19 (Πάνω): Κυμάτιο στη γένεση του διπλού τόξου της πύλης.

κατεργασμένους θολίτες καλώς συναρμοσμένους μεταξύ τους. Ωστόσο -όπως και στα υπόλοιπα ανοίγματα- σημειώνεται επίσης υπερκείμενο ανακουφιστικό τόξο μέσα στο σώμα της τοιχοποιίας. Τα ανώφλια είναι σχετικά κοντά σε ύψος, κατά μέσο όρο στο 1.65 m.

4. Πλευρικές πυλίδες: Η άρτια κατασκευή τους δείχνει πως ήταν εξαρχής στο σχέδιο: Η σκάρπα διακόπτεται με καλώς κατεργασμένους γωνιόλιθους σε μήκος 1.35 m αποκαλύπτοντας το κατακόρυφο μέτωπο του τοίχου σε εσοχή. Εκεί ανοίγεται η πυλίδα. Οι παρειές της είναι από τέλεια κατεργασμένους λίθους με τοξωτό ανώφλιο. Πάνω από αυτό είναι χτισμένο ψηλό οξυκόρυφο ανακουφιστικό τόξο, το τύμπανο του οποίου είναι χτισμένο με καλώς κατεργασμένους λίθους σε στρώσεις.

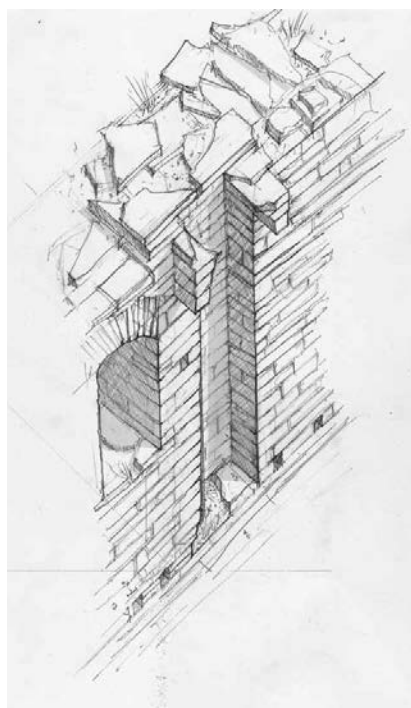
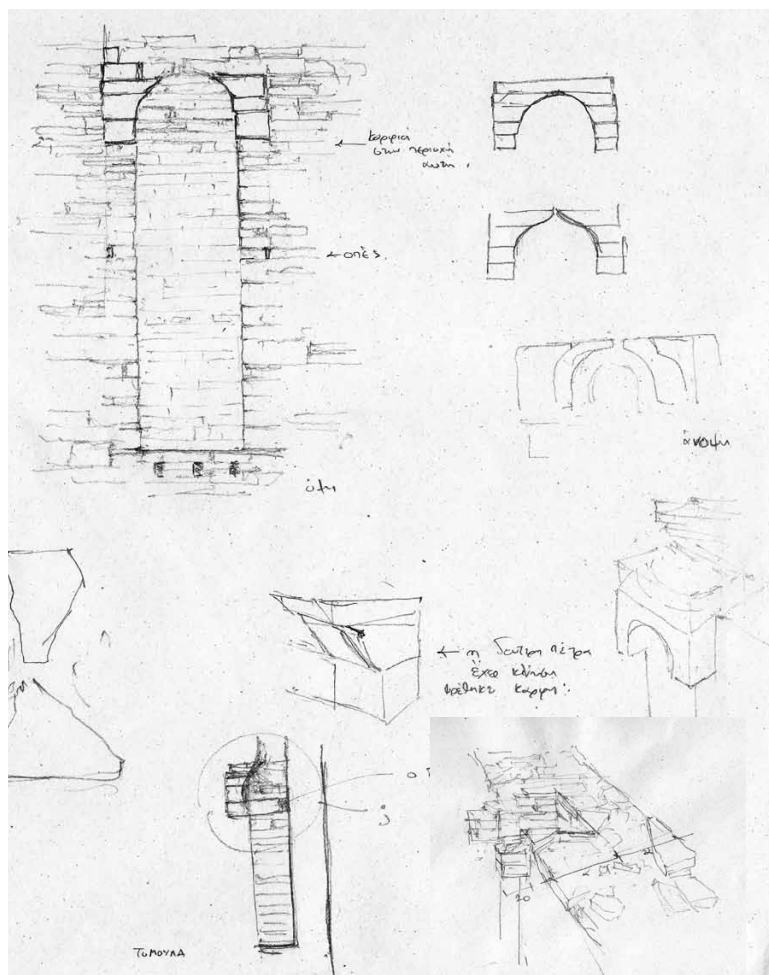
5. Κεντρική πύλη: Αποτελεί το πιο καλοδουλεμένο σημείο του φρουρίου. Η όψη της προς τα έξω είναι χτισμένη με τέλεια κατεργασμένους λίθους. Οι παραστάδες του ανοίγματος στέφονται με επίκρανα κοσμημένα με κυμάτιο και άβακα, πάνω στα οποία πατά διπλό τόξο από λαξευτούς θολίτες. Το άνοιγμα εσωτερικά γεφυρώνεται με χαμηλωμένο θολίσκο, διάταξη που αποφορτίζεται από τα υπερκείμενα φορτία με ανακουφιστικό τόξο με ελαφρώς μεγαλύτερη καμπυλότητα.

Εικ. 20: Εσωτερική παρειά πύλης. Διακρίνονται πάνω οι στηριξείς των στροφέων της πόρτας, το ανώφλιο και το υπερκείμενο ανακουφιστικό τόξο.

Πίσω από το λίθινο πλαίσιο της πύλης ήταν στερεωμένοι οι στροφείς της βαριάς δίφυλλης πόρτας. Σήμερα σώζονται μόνο οι σιδερένιες τους βάσεις στο δάπεδο και στο ανώφλιο. Τα δύο θυρόφυλλα ασφάλιζαν με ισχυρή αμπάρα. Πάνω από την πύλη, μετά τη ζώνη του κορντόνε είναι τοποθετημένη μια τετραγωνική πλάκα πλαισιωμένη εκατέρωθεν από δύο συμμετρικές ανάγλυφες ημισελήνους⁶⁷. Κατά πάσα πιθανότητα αυτή ήταν η θέση για ένα οικόσημο ή κτητορική επιγραφή, μια συνηθισμένη πρακτική για πύλες. Δεν παρατηρήθηκαν όμως ούτε ίχνη ανάγλυφης γραφής ούτε οπές ένθεσης μιας άλλης πλάκας. Πιθανόν η πλάκα έφερε γραπτό διάκοσμο ή επιγραφή που τώρα έχει εντελώς σβήσει. Πάνω από αυτήν υπήρχε καταχύστρα που έχει καταστραφεί.

67. Ο Alan Brooks θεωρεί τις δύο ημισελήνους σύμβολα του Αλή Πασά, βλ. Brooks Al., ό.π., σ. 269.

Εικ. 21,22: Κόγχη τζακιού στον όροφο.

η) Τζάκια-καπνοδόχοι

Τζάκια υπάρχουν μόνο στον όροφο και φανερώνουν ότι η διαμονή της φρουράς γινόταν κυρίως εκεί. Κάποια από αυτά σταδιακά, όπως αναφέρθηκε, θεωρήθηκαν περιττά και έκλεισαν με αργολιθοδομή. Το τζάκι ανοίγεται μέσα στο πάχος του τοίχου με κόγχη ορθογώνιου σχήματος, ενώ συνεχίζει προς τα πάνω ως την καπνοδόχο, που έχει το ίδιο πλάτος. Η βάση του τζακιού θα απέχει λίγες στρώσεις λίθων (περ. 25–30 cm) από το ξύλινο δάπεδο του πατώματος για λόγους πυρασφάλειας. Η απόληξη του τζακιού προς τα πάνω παρουσιάζει ενδιαφέρον: Δύο λίθοι εκατέρωθεν του ανοίγματος προεξέχουν 20 cm από το πρόσωπο της τοιχοποιίας και στηρίζουν 4 λίθους, που δημιουργούν με σταδιακή εκφορά μικρό τόξο που γεφυρώνει τα δύο άκρα⁶⁸. Η προεξοχή του τοίχου στην άνω απόληξη αποτελεί μια απόκλιση από συνηθισμένα παραδείγματα⁶⁹ και πιθανόν έγινε για να δώσει στην καπνοδόχο τη δυνατότητα παχύτερων τοιχωμάτων.

Δύο υποδοχές για ξύλα εκατέρωθεν του τζακιού σε ύψος περίπου 1.5m από τη στάθμη του ξύλινου πατώματος χρησίμευαν για τη στήριξη της ελαφριάς κατασκευής της «φούσκας» του τζακιού. Ο προσδιορισμός της ακριβής μορφής της δεν είναι εφικτός. Το πιθανότερο είχε ημικυλινδρικό σχήμα στο κάτω μέρος και απόληξη κωνική ή μορφής πολυέδρης πυραμίδας.

68. Στα σχέδια αποτύπωσης του 1971 σώζονταν σε πολύ καλύτερη κατάσταση σε όλα τα τζάκια.

69. Συνήθως το άνοιγμα του τζακιού γίνεται εις βάρος του πάχους της τοιχοποιίας και η απόληξη προς την καπνοδόχο έχει τριγωνική μορφή, που όμως δεν εξέχει του μετώπου του τοίχου.

4) Συμπεράσματα

α) Προσδιορισμός αρχικής μορφής με βάση επί τόπου στοιχεία, προηγούμενα σχέδια και ιστορικές απεικονίσεις

Το φρούριο στα Πέντε Πηγάδια αν και ερειπωμένο, εντούτοις διατηρεί ακόμη τα σημαντικότερα στοιχεία που προσδιορίζουν την αρχική μορφή του. Τα βασικότερα ερωτηματικά αφορούν στη στέγαση του κτηρίου, στο τελικό ύψος των τοιχοποιιών και στη διαμόρφωση των κυκλικών παραπέτων στις ντάπιες. Ενώ για το πρώτο ερώτημα δε θα βρεθούν οριστικές απαντήσεις από απτά στοιχεία επί τόπου στο κτήριο, για τα άλλα δύο είναι εφικτή μια πολύ καλή προσέγγιση των πραγμάτων.

Εκτίμηση αρχικού ύψους τοίχων:

Η απώλεια της στέγης οδήγησε σε σταδιακή αποδιοργάνωση της άνω παρειάς των τοίχων, η οποία εντάθηκε από τον ανθρώπινο παράγοντα: Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες, οι τοίχοι προσεγγίζονταν στο πάνω μέρος τους για διαρπαγή των χαλαρωμένων λίθων και κυρίως των καλά κατεργασμένων γωνιόλιθων. Σαν αποτέλεσμα αυτών οι τοίχοι έχουν απολέσει το σύνολο σχεδόν της απόληξής τους, δηλαδή του μέρους από το δεύτερο κορντόνε και πάνω.

Στην παλαιότερη αποτύπωση του 1971 το ψηλότερα σωζόμενα σημεία των τοίχων σημειώνονται στο άκρο της δυτικής κεραίας του κτηρίου, ενώ σημειώνεται ευκρινώς στην όψη το δεύτερο κορντόνε. Αυτό σώζεται ακόμη στους πολυγωνικούς προμαχώνες. Στο σημείο ένωσης του νότιου προμαχώνα με τον ευθύγραμμο τοίχο στα δυτικά παρατηρείται η εξής λεπτομέρεια: Το κορντόνε αντί να συνεχίσει κανονικά την ευθύγραμμη πορεία του ανεβαίνει κάθετα προς τα πάνω και διακόπτεται απότομα λόγω κατεστραμμένης τοιχοποιίας. Η λεπτομέρεια δεν είναι παράδοξη. Το πρώτο κορντόνε σε όλα τα σημεία μετάβασης από τον προμαχώνα στους ευθύγραμμους τοίχους κατεβαίνει κάθετα 0.48 m για να συνεχίσει κανονικά την πορεία του. Ομοίως θεωρώντας πως το πάνω κορντόνε ανέβαινε 0.48 m μπορεί να προσδιοριστεί με ασφάλεια η στάθμη του στο υπόλοιπο κτήριο, υπόθεση που αποκτά επιπλέον έρεισμα με τη γραφική αποκατάσταση αποσπασματικά σωζόμενων τυφεκιοθυρίδων κατά μήκος της ράμπας ανόδου στις ντάπιες: Το ανώφλι του υψηλότερου σωζόμενου παραθύρου, μαζί με το ανακουφιστικό τόξο, βρίσκεται σε συμφωνία με το κορντόνε. Πάνω από το κορντόνε εκτιμήθηκε βάσει των προηγούμενων αποτυπώσεων πως ο τοίχος συνέχιζε για άλλα 32.5 cm πριν απολήξει στο γείσο της στέγης. Συνοψίζοντας κατά μέσο όρο οι τοίχοι έχουν απολέσει σε όλη σχεδόν την περίμετρό τους 0.70 m ύψος. Από φωτογραφίες του 1971 και του 1996⁷⁰ δεν παρατηρείται καμία ουσιαστική διαφορά με το σήμερα. Όμως με την πάροδο των χρόνων υπάρχει κίνδυνος περεταίρω αποδιοργάνωσης της τοιχοποιίας.

70. Προσωπικό φωτογραφικό αρχείο Σταύρου Μαμαλούκου

Η μορφή της στέγης

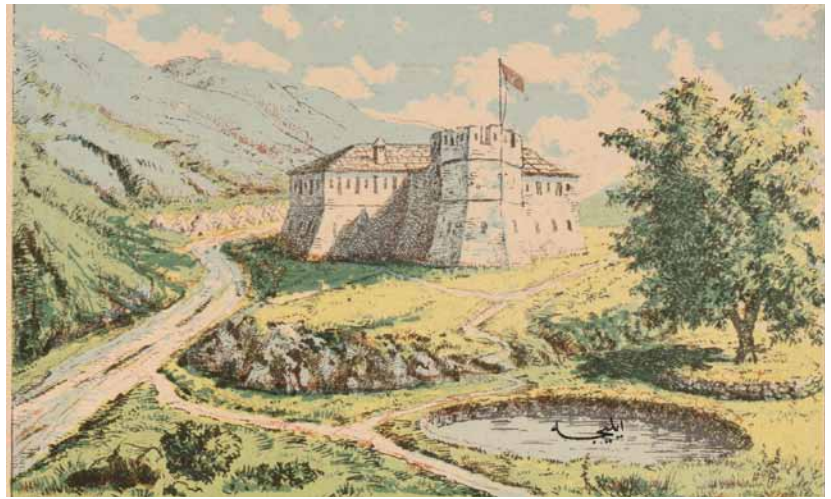
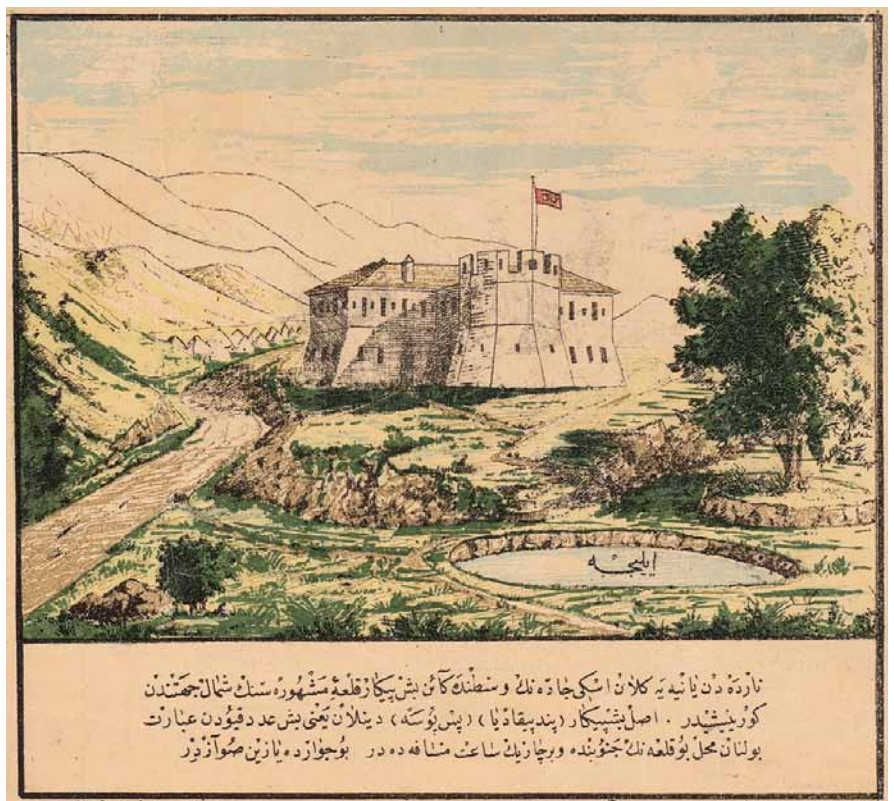
Από την ως τώρα έρευνα, η μόνη απεικόνιση του φρουρίου πριν από την ερείπωσή του είναι αυτή του 1896⁷¹, που περιλαμβάνεται σε στρατιωτικό Οθωμανικό χάρτη, συνοδευόμενη από σύντομη λεζάντα σε παλαιοτουρκική γραφή⁷². Το σχέδιο δεν είναι προϊόν εξαιρετικής σχεδιαστικής δεινότητας. Παρόλα αυτά είναι μια απεικόνιση με πληρότητα στοιχείων. Η απόδοσή τους γίνεται επίσης με ακρίβεια: Το σημείο θέασης είναι από τα βόρεια, στην πλευρά των Ιωαννίνων, πιθανότατα από το χάνι. Το οδικό δίκτυο αποδίδεται σε σωστή θέση το ίδιο και οι ορεινοί όγκοι στα αριστερά. Επίσης φαίνεται η «λούτσα» σε πρώτο πλάνο, ενώ έστω και στοιχειωδώς αποδίδεται η υψομετρική διαφορά από εκεί σε σχέση με το φρούριο. Τέλος η ύπαρξη του μεγάλου δέντρου στα δεξιά της εικόνας επιβεβαιώνεται από μαρτυρία των κατοίκων της περιοχής. Πρόκειται για μεγάλο πλάτανο, όπου στάλιζαν 200 πρόβατα στη σκιά του. Σε γενικές γραμμές δηλαδή η απεικόνιση περιέχει πραγματικά στοιχεία, που απαιτούν όμως μια κριτική προσέγγιση, ειδικά αν εστιάσει κανείς στο κύριο θέμα, το φρούριο των Πέντε Πηγαδιών.

Η πρώτη παρατήρηση αφορά στην αφαιρετική απόδοση κάποιων πραγμάτων με τρανταχτό παράδειγμα την κεντρική πύλη, που παρουσιάζεται απλώς ορθογώνια. Η μορφή τυφεκιοθυρίδων και παραθύρων είναι εντελώς αφαιρετική. Οι τυφεκιοθυρίδες μάλιστα στο ισόγειο αποδίδονται εσφαλμένα ως παράθυρα, αλλά είναι σωστός ο αριθμός τους ανά όψη και η εναλλαγή παραθύρων-τυφεκιοθυρίδων στον όροφο. Τρεις από τις καπνοδόχους διακρίνονται, η ευκρινέστερη όμως είναι σε λάθος θέση. Το βόρειο πρόσκτισμα κατά πάσα πιθανότητα υπάρχει, αλλά η οπτική γωνία του σχεδίου πιθανά να το κρύβει πίσω από τον πολυγωνικό προμαχώνα ή να παραλείπεται για λόγους απλοποίησης του σχεδίου.

Αναμφίβολα η πολυτιμότερη πληροφορία που παρέχει το σχέδιο είναι η μορφή της στέγης. Προφανής είναι η τετράρριχτη επικλινή στέγη στον άξονα ανατολής-δύσης, χωρίς όμως η κλίση να μπορεί να θεωρηθεί ακριβής λόγω της προοπτικής. Από τη σκιά αριστερά του προμαχώνα είναι προφανής η ύπαρξη στέγης και στον άξονα βορρά-νότου. Ο σχεδιαστής μόλις που αποδίδει την κλίση αυτής της δεύτερης στέγης με μια γραμμή που λόγω σημείου θέασης σχεδόν ταυτίζεται με αυτή του γείσου. Δυστυχώς δεν είναι δυνατό να προσδιοριστεί αν ήταν δίρριχτη ή τετράρριχτη η στέγη. Στη δεύτερη περίπτωση θα χρειαζόταν καταπακτή για την πρόσβαση στις ντάπιες.

71. Τούρκικος χάρτης βιλαετιού των Ιωαννίνων Χαλίλ Ιμπραίμ Αφέντη, Αυτοκρατορική σχολή Πολεμικών τεχνών, πηγή αρχείο Χαρτών Ίδρυματος Ακτίας Νικόπολη Πρέβεζα, Αρ. ΙΑΝ 0269, ΙΑΝ 0173

72. Η λεζάντα περίπου αναφέρει, με βάση ανεπίσημη προσπάθεια μετάφρασης: «Φρούριο που είναι ξακουστό και βρίσκεται στα Πέντε Πηγάδια, απέχει από την Κλεισούρα μία ώρα και έχει [δεν διακρίνεται ο αριθμός] στρατιώτες».

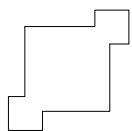

Εικ. 23, 24: Οθωμανικός στρατιωτικός χάρτης 1896 (Πάνω). Δεξιά εκδοχές του φρουρίου από διαφορετικές λιθογραφικές πλάκες αναπαραγωγής. Αρχείο χαρτών Ιδρύματος Ακτία Νικόπολη Πρέβεζα, Αρ. ΙΑΝ 0269, ΙΑΝ 0173

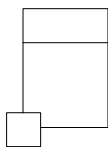
Ο φορέας της στέγης επίσης παραμένει άγνωστος. Η απουσία εσωτερικών ξύλινων χωρισμάτων στον όροφο μάλλον δεν ευνοεί ένα σύστημα στέγης δοκού επί στήλω, ακόμη και αν δεχτούμε την ύπαρξη μιας κεντρικής δοκού στον επιμήκη άξονα, όπως υπήρξε στο ισόγειο. Πιθανότερη είναι η εκδοχή κανονικών ζευκτών με ελκυστήρες σε πυκνή διάταξη, ούτως ώστε ταυτόχρονα να εξασφαλιστεί η οριζόντια διαφραγματική λειτουργία στην απόληξη του κτηρίου προς τα πάνω. (μπαμπάς, ψαλίδια, γρεντιές)

Το υλικό επικάλυψης της στέγης πρέπει να ήταν σχιστόπλακα, καθώς ο σχεδιαστής την αποδίδει με οριζόντιες γραμμές και με σποραδικές, διακοπτόμενες κατακόρυφες, επιλογή μάλλον παράδοξη για σχεδίαση κεραμοσκεπής. Με σχιστόπλακα άλλωστε ήταν σκεπασμένα τα υπόλοιπα κτήρια, όπως π.χ. το χάνι⁷³. Τα κεραμίδια άλλωστε θα ήταν άστοχη επιλογή, καθώς προσβάλλονται από τον παγετό και σπάζουν. Τχνη από επικάλυψη με σχιστόπλακες εντοπίστηκαν στα προσκτίσματα.

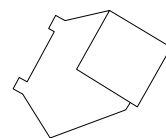
73. Αναγνώστου Χρ., ό.π., σ. 14

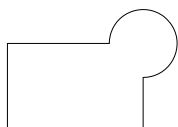
Γρίζανος,
Θεσσαλία 1881

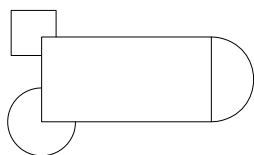
Τύρναβος,
Θεσσαλία 1881

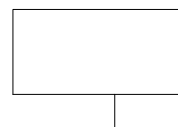
Ανθούσα,
Πάργα 1814

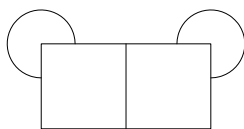
Βουκουλέσι, Κρήτη

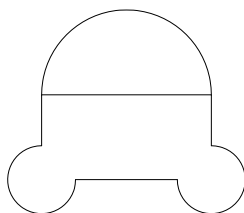
Νιο Χωριό, Κρήτη

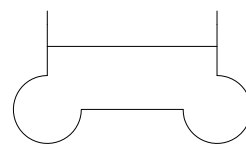
Βουκουλέσι, Κρήτη

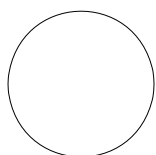
Αγία Ρούμελη, Κρήτη

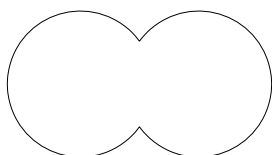
Άσκυφος, Κρήτη

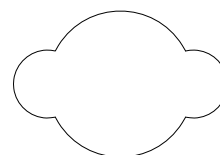
Φρούριο Φαβιέρου,
Μέθανα 1826

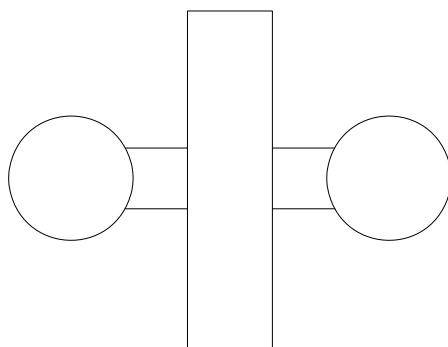
Κομπότι Άρτας, 1881

Κάστρο Καραϊσκάκη,
Δόμβραινα Βοιωτίας

Κορωνησία και Λασκάρα,
Άμβρακικός 1860

Πέντε Πηγάδια

Εικ. 25: Σχηματικός τυπολογικός πίνακας μικρών οχυρωματικών έργων (Παρατηρητήρια, Οχυρά, Κούλιες κ.ά.)

β) Τυπολογική κατάταξη-συγκριτική ανάλυση

Το φρούριο στα Πέντε Πηγάδια είναι μοναδικό στο είδος του, μια εξαίρεση στον κανόνα τόσο από άποψης μορφολογικής, επιμέλειας κατασκευής⁷⁴. Δε μπορεί επίσης να αντιστοιχηθεί σαφώς σε κάποιο κτηριακό τύπο: Η κλίμακα του κτηρίου κινείται μεταξύ οχυρής οικίας-πυργόσπιτου και μικρού οχυρού-παρατηρητήριου, «κούλιας». Ταυτόχρονα όμως είναι φορέας ενός αρχιτεκτονικού λεξιλογίου, που κατεξοχήν απαντάται σε μεγάλα έργα οχυρωματικής. Η σκάρπα, οι πολυγωνικοί προμαχώνες, τα οριζόντια κορντόνε παραπέμπουν σε τείχη κάστρου, η δε κεντρική πύλη μπορεί να συγκριθεί σε επιμέλεια κατασκευής και σχεδίου μόνο με αυτές των Ιωαννίνων και της Πάργας, ίσως ακόμη παρουσιάζει εντονότερη διακοσμητική και μνημειακή διάθεση. Καμία σχέση δεν έχει δηλαδή η είσοδος στο φρούριο με άλλες διατάξεις σε αντίστοιχης κλίμακας κτήρια (κούλιες ή πυργόσπιτα), π.χ. με αποσπώμενη γέφυρα και υπερυψωμένη είσοδο ή κινητή σκάλα και πρόσβαση από τη στέγη.

Το σταυροειδές σχήμα του φρουρίου είναι ίσως το μοναδικό σωζόμενο στην περιοχή. Μόνο από γραπτή μαρτυρία του Ρωσικού Υποπροξενείου γίνεται λόγος για ένα αντίστοιχο κτήριο στα περίχωρα της Άρτας, κοντά στο χείμμαρο Άννινο. Πρόκειται για συνοριακό σταθμό των Οθωμανών, μέρος ενός δικτύου συνοριοφυλακής που αναπτύχθηκε μετά την παγίωση των ελληνοτουρκικών συνόρων το 1832: «*Μακράν τούτου [σταθμού στη θέση Λειβαδάκι] 1/4 κείται ο αριθ. 31 [σταθμός] του Άννινου, απέναντι των ελληνικών καταστημάτων, σταυροειδώς κατασκευασμένος, άνευ θόλου, σκεπασμένος με κεράμους, χωρητικότητος λόχου, με ευρύν χάνδακα, με είσοδον γεφυρωτή, επιδεικτικώς έχων τα πυροβόλα και 10 τη ελληνικής γης βήματα απέχον*»⁷⁵. Το συγκεκριμένο κτήριο αποτελεί μια εξαίρεση στο δίκτυο συνοριοσταθμών της γύρω περιοχής. Δεν είναι γνωστό αν χτίστηκαν όλα μαζί χρονικά. Όμως έχουν όλοι σχήμα κυκλικό, με χαρακτηριστικότερο αυτόν του Κομποτίου. Η επιπλέον προστασία με τάφρο έχει ενδιαφέρον και το γεγονός ότι στεγάζεται με επικλινή στέγη, όπως το φρούριο στα Πέντε Πηγάδια.

Η σταυροειδής μορφή της κάτοψης του φρουρίου στα Πέντε Πηγάδια προέκυψε πιθανά από τις ανάγκες κατανομής της δύναμης πυρός προς συγκεκριμένες κατευθύνσεις. Η σύλληψη του κτηρίου έχει καταβολές στη λειτουργική διάρθρωση των μικρών οχυρών (κούλιες, κουλέδες, καζάρμες, κισλάδες κλπ) στις επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τα οποία συνέστησαν οχυρωματικά δίκτυα ελέγχου συγκεκριμένων γεωγραφικών περιοχών⁷⁶.

74. «Το πλέον μεγαλοπρεπές» σύμφωνα με τον Σμύρη, βλ. σ. 161

75. «Εκθεση Ρώσου Υποπρόξενου», ό.π., σ. 321

76. Χαρακτηριστικότερες περιπτώσεις: Κρήτη, Αμβρακικός Κόλπος, φρούρια Σουλίου, συνοριακή μεθόριος στη Θεσσαλία τέλη 19ου αιώνα, βλ. Ασημάκη Ευ., *Δίκτυο οχυρώσεων τον 19ο αιώνα, Ερευνητική Εργασία*, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πολυτεχνείο Κρήτης, Χανιά 2014

Δύο είναι τα στοιχεία που απαρτίζουν τη λογική οργάνωσης τέτοιων οχυρωματικών έργων: Ο περίβολος και ο πύργος. Ο μεν περίβολος παρέχει την προστασία, ο πύργος την αντεπίθεση, γι' αυτό και προεξέχει της περιμέτρου για να αυξήσει το πεδίο βολής. Οι πύργοι συνήθως έχουν κυκλικό ή τετράγωνο σχήμα σε τέτοιας κλίμακας κτήρια, ενώ μπορεί να απουσιάζει ο περίβολος εντελώς. Σε κάτοψη οι παραλλαγές είναι απεριόριστες. Συνήθως ένα ορθογώνιο παραλληλόγραμμο έχει στη μια ή στις δύο γωνίες του πύργο, κυκλικό ή ορθογώνιο. Άλλες φορές ο πύργος είναι αυτόνομος χωρίς περίβολο, όπως η Κούλια στο Καμπότι Άρτας (1832-1881;) ή συμφυσείς πύργοι σε σειρά, δύο στο λεγόμενο «Κάστρο του Καραϊσκακη» στη Βοιωτία ή ακόμη και τρεις στις πανομοιότυπες κούλιες της Κορωνησίας και της Λασκάρας, του 1807. Όπως σημειώνει και ο Σμύρης το φρούριο στα Πέντε Πηγάδια είναι ένα επίμηκες κτίσμα με προσαρτημένους πλευρικά δύο προμαχώνες⁷⁷. Η πρωτογενής σύλληψη της κάτοψης βασίζεται σε ένα ορθογώνιο περίβολο που πλασιώνεται εκατέρωθεν με δύο πύργους.

Σε αυτό το σημείο σταματούν οι συγγένειες με τις κούλιες και αρχίζουν οι καινοτόμες αποκλίσεις: Ο μακρόστενος λαιμός που συνδέει τον κεντρικό όγκο με τους προμαχώνες αυξάνει το πεδίο βολής των αμυνόμενων. Οι πύργοι δεν είναι κυκλικοί ή ορθογώνιοι, αλλά πολυγωνικοί όπως στα κάστρα. Η ομοιότητά τους με τους πύργους του φρουρίου της Κιάφας (1807) και με του Κάστρου των Ιωαννίνων είναι χαρακτηριστική. Ο περίβολος ουσιαστικά καταργείται με την έννοια του περίκλειστου τείχους και στεγάζεται στο σύνολό του, διατηρεί ωστόσο τον καθ' ύψος επιμερισμό με το κορντόνε και την έντονη σκάρπα, στοιχείων που δεν απαντώνται απαραίτητα στις κούλιες.

Η εκλογή μορφών από την οχυρωματική αρχιτεκτονική μεγάλης κλίμακας σε ένα κτήριο αυτού του μεγέθους το κάνει να φαίνεται ογκωδέστερο από ότι είναι στην πραγματικότητα, που ίσως δεν είναι τυχαίο. Ανέκαθεν η οχυρωματική τέχνη είχε, εκτός των άλλων, και αποτροπαϊκό χαρακτήρα ή στόχο να κάμψει το ηθικό των επιτιθέμενων. Η απόπειρα μνημειακής ανάδειξης του φρουρίου στα Πέντε Πηγάδια μπορεί να φανερώνει συμβολικές προεκτάσεις, της επιβολής δηλαδή της διοίκησης στην περιοχή ελέγχου της. Επιτυγχάνεται λοιπόν σε ένα κομβικό σημείο της επικράτειας μια συνεχής υπόμνηση σταθερότητας και δύναμης, συμπυκνωμένης σε ένα μικρό κόσμημα αρχιτεκτονικής.

γ) Πιθανή χρονολόγηση

Όπως έγινε αντιληπτό ήδη από την εισαγωγή δεν είναι γνωστό το πότε ακριβώς ανεγέρθηκε το φρούριο των Πέντε Πηγαδίων. Καμία από τις μαρτυρίες περιηγητών τον καιρό της κυριαρχίας του Αλή Πασά δεν αναφέρεται καν στην ύπαρξη τέτοιου κτηρίου.

77. Σμύρης, ό.π., σ. 160

Το μόνο υποτιθέμενο στοιχείο είναι προφορική μαρτυρία που διασώζει ο Χρ. Αναγνώστου με αντικρουόμενες διατυπώσεις. Περιληπτικά αναφέρεται πως το φρούριο ανεγέρθηκε το 1805 από τον Αλή Πασά⁷⁸ βασισμένο σε σχέδια Γάλλων μηχανικών, των ίδιων που είχαν σχεδιάσει της Κιάφας στο Σούλι. Το είχαν σχεδιάσει αρχικά «στρογγυλοειδές» και μετατράπηκε από το σινάφι των ελλήνων και αλβανών οικοδόμων σε σταυροειδές⁷⁹. Αυτή την εκδοχή δέχεται επίσης ο Μακρής, ενώ ο Σμύρης την έχει πλέον αναθεωρήσει⁸⁰, έχοντας ήδη εκφράσει κάποιες αμφιβολίες στο βιβλίο του⁸¹.

Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία προτείνεται διαφορετική χρονολόγηση για το φρούριο στα Πέντε Πηγάδια από αυτή του 1805. Με δεδομένο πως κανένας περιηγητής δεν αναφέρεται σε αυτό, η μαρτυρία ανέγερσης το 1805 από τον Αλή Πασά δε μπορεί παρά να αναφέρεται σε έργα που έγιναν στο κτηριακό συγκρότημα του χανιού και στη ριζική ενδεχομένως ανανέωση καταλοίπων του κάστρου Κουρτ Πασά. Στο χρονικό πλαίσιο 1805–1818 προτείνεται ότι έγινε η ανέγερση του κυκλικού στρατιωτικού κτηρίου σε άμεση σχέση με το τειχισμένο χάνι, το οποίο είδε και αναφέρει ο David Urquhart τον Ιούνιο του 1830. Μέχρι αυτό το σημείο δεν πρέπει να είχε χτιστεί ακόμη το φρούριο, καθώς ο Edward Lear δίνει μια εικόνα ερείπωσης των Πέντε Πηγαδίων, χωρίς να κάνει λόγο για κάποιο φρούριο, μόνον αναφέρει πως κάποτε το χάνι ήταν οχυρωμένο. Πιθανόν μέχρι το 1849 το πέρασμα των Πέντε Πηγαδίων είχε παραμεληθεί από στρατιωτικής απόψεως ή είχε καταστραφεί μετά τα πολεμικά γεγονότα του 1820–1821. Μετά τα γεγονότα του 1854 η οθωμανική διοίκηση πρέπει να συνειδητοποίησε πως τα Πέντε Πηγάδια είχαν καταστεί θέση ευάλωτη σε επιδρομές και πως οι εκεί υφιστάμενες στρατιωτικές υποδομές δεν επαρκούσαν για τη φύλαξη του περάσματος. Με αυτά τα δεδομένα θα μπορούσε να υποστηριχθεί η άποψη της ανέγερσης ενός νέου οχυρού στο β' μισό της δεκαετίας του 1850, ικανού να ανταπεξέλθει σε επιθέσεις και να απωθήσει επίδοξους εισβολείς προς τα Ιωάννινα. Το 1858 ο Xavier Gaultier de Claubry πέρασε από τα Πέντε Πηγάδια, τα οποία σημειώνει ως σταθμό και κάνει ρητή αναφορά σε φρούριο και όχι σε χάνι⁸².

78. Εκδοχή που δέχονται οι Μακρής–Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 151

79. Αναγνώστου Χρ, *ό.π.*, σ. 20

80. Παρόλο που στο βιβλίο του δέχεται την εκδοχή του Μακρή, έχει πλέον αναθεωρήσει τις απόψεις του αναζητώντας τη χρονολόγηση του κτηρίου περί το 1850.

81. «Το συγκρότημα αποπνέει μια μεγαλοπρέπεια και έχει την πλέον έντεχνη κατασκευή όλων των γνωστών οχυρών της περιόδου. [...] με δυσκολία θα το κατέτασσε κανείς στα έργα του Αλή Πασά», Σμύρης, *ό.π.*, σ. 161

82. Γ. Μανόπουλος, «Το 'grand tour' του Thomas I. Donaldson, ο οποίος ταύτισε και ερεύνησε πρώτος τη Δωδώνη», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών 2012, σ. 193

Άποψη που μπορεί να αναθεωρηθεί, ύστερα από έρευνα κατασκευαστικών στοιχείων που ίσως βοηθήσουν στην χρονολόγησης, όπως είναι τα παρακάτω: Μορφή των τυφεκιοθυρίδων, της άρπιζας σχήματος Υ, της κατασκευής των ανωφλίων ανοιγμάτων, της διατομής κυματίου πύλης και του θυρεού των συμμετρικών ημισελήνων. Η εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων απαιτεί ένα ερευνητικό υπόβαθρο πάνω σε μνημεία της ευρύτερης περιοχής που ξεφεύγει από το πλαίσιο της παρούσας εργασίας. Σε ασφαλέστερα πορίσματα πάντως θα οδηγούσε η αναζήτηση νέου πρωτογενούς αρχαιολογικού υλικού.

Διάγνωση φθορών-βλαβών

Πράγματι είναι παράδοξο πως το φρούριο στα Πέντε Πηγάδια βγήκε εντελώς αλώβητο από ένα τόσο έντονο πέρασμα πολεμικών γεγονότων. Στους τοίχους δεν εντοπιστήκαν προφανή ίχνη κρούσης από βλήματα ή σφαίρες. Η ερείπωση του κτηρίου, σύμφωνα με τον Χρ. Αναγνώστου συντελέστηκε μετά το 1912 και έκτοτε έγινε συστηματική λεηλασία των ξύλινων στοιχείων του, παραθύρων, θυρών, σιδεριών, πλακών και λίθων. Οι προμαχώνες χρησίμευσαν για το αλώνισμα με αποτέλεσμα τη σταδιακή καταστροφή των ραμπών ανόδου σε αυτούς.

Η απουσία πατώματος και στέγης έχει αφήσει τα στοιχεία της φύσης να επιδρούν αργά αλλά σταθερά στα υπόλοιπα δομικά στοιχεία. Ωστόσο η καλή ποιότητα της τοιχοποιίας έχει παρόλα αυτά αποτρέψει ουσιαστικές δομικές αστοχίες. Δεν παρατηρήθηκαν ρωγμές από καθίζηση, σεισμό ή άλλα αίτια αστοχίας των τοίχων.

Η τοιχοποιία εξασθενεί γενικά από πάνω προς τα κάτω. Τα καιρικά φαινόμενα ξεπλένουν το συνδετικό κονίαμα των λίθων της άνω παρείας των τοίχων, οι λίθοι χαλαρώνουν και πέφτουν. Το φαινόμενο εντείνεται από κλοπές των γωνιόλιθων.

Έντονη είναι η παρουσία υγρασίας και παχιάς κρούστας αλάτων στους θολοσκεπείς χώρους του φρουρίου, που σχετίζονται με τις ράμπες ανόδου και τις ντάπιες. Η απώλεια της στέγης στην πρώτη περίπτωση και το φράξιμο των υδρορροών στη δεύτερη, οδήγησαν σε εκτόνωση των ομβρίων στο εξωράχιο των θόλων, ενώ υπάρχουν σημεία που το φαινόμενο εντείνεται⁸³. Ως αποτέλεσμα οι μεταλλικοί ελκυστήρες οξειδώθηκαν, τα τοιχώματα των δωματίων είναι καλυμμένα με ένα λευκό στρώμα αλάτων και στα σημεία που βρίσκει διέξοδο το νερό συσσωρεύεται μούχλα. Επικαθίσεις αλάτων σημειώθηκαν επίσης στην εξωτερική όψη του νότιου προμαχώνα.

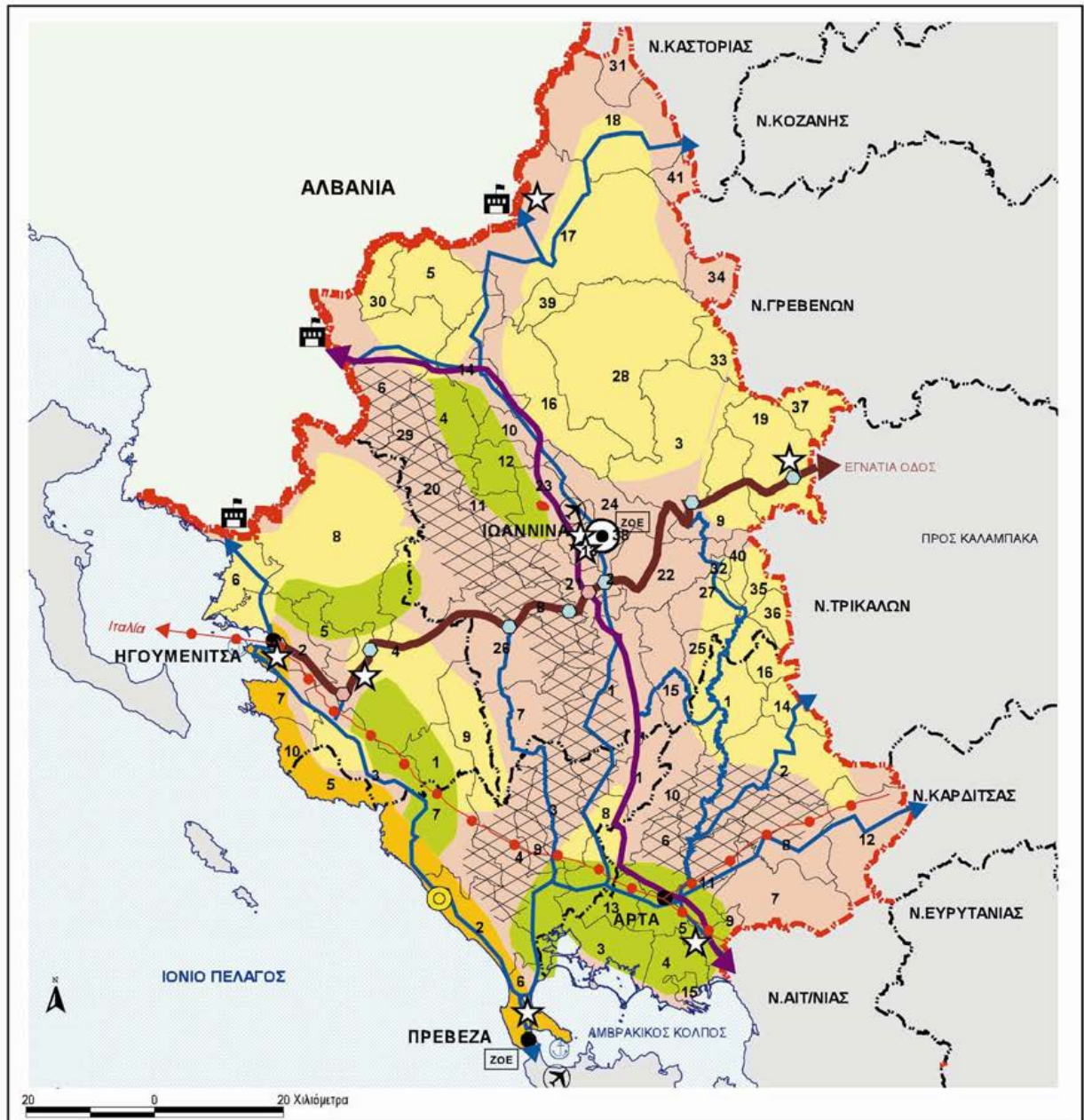
---

83. Κατά τη διάρκεια της αποτύπωσης παρατηρήθηκε πως μέρες μετά από την βροχή, νερό έσταζε από την τοιχοποιία τόσο στο εσωτερικό όσο και εξωτερικά.

Η υγρασία δε φαίνεται να έχει δημιουργήσει ακόμα σοβαρά δομικά προβλήματα στο κτήριο, αλλά εξαιτίας της δημιουργήθηκαν ευνοϊκές συνθήκες στο σώμα της τοιχοποιίας για την ανάπτυξη βλάστησης. Ετήσιες πόες, που ξεφυτρώνουν από αρμούς της τοιχοποιίας, έχουν μικρό ριζικό σύστημα, κάνουν τον κύκλο τους και δεν επηρεάζουν καθοριστικά την αντοχή της τοιχοποιίας. Το πρόβλημα εντοπίζεται στους προμαχώνες και στις ράμπες ανόδου προς αυτούς έχουν αναπτυχθεί πολυετή δέντρα και θάμνοι (αγριοσυκιές, πουρνάρια κλπ), με ρίζες που έχουν εισχωρήσει σε βάθος στους τοίχους με αποτέλεσμα τη σταδιακή αποδιοργάνωσή τους εκ των έσω. Το φαινόμενο εντοπίζεται κυρίως στο κυκλικό παραπέτο των προμαχώνων.

Τέλος στην επιδερμίδα των λίθων είναι γενικευμένη η ύπαρξη βιολογικών επικαθίσεων από βρύα ή μύκητες, που έχουν κλείσει τον κύκλο ζωής τους, αφήνοντας πίσω τους μια λευκή κρούστα κυκλικού συνήθως σχήματος με άνιση κατανομή σε όλους σχεδόν τους τοίχους του φρουρίου, εσωτερικά (όπου δεν υπάρχει πλέον στέγη) και εξωτερικά.

ΥΠΟΜΗΜΑ:

ΟΡΙΑ ΧΩΡΑΣ

ΟΡΙΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ

ΟΡΙΑ ΝΟΜΩΝ

ΟΡΙΑ ΝΕΩΝ ΔΗΜΩΝ

ΑΚΤΟΓΡΑΜΜΗ

ΕΔΡΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ

ΠΡΩΤ. ΝΟΜΑΡΧΙΩΝ

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΖΩΝΗ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑΣ

ΔΥΝΑΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΖΩΝΕΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑΣ

ΗΠΙΑΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΖΩΝΕΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑΣ

ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΖΩΝΗ ΟΡΕΙΝΩΝ ΚΑΙ ΗΜΙΟΡΕΙΝΩΝ ΟΓΚΩΝ

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΖΩΝΕΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑΣ

ΜΕΤΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΚΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ

ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ-ΒΙΟΤΕΧΝΙΑΣ

ΧΩΡΟΘΕΤΗΣΗ ΠΟΤΑ

ΕΓΝΑΤΙΑ ΟΔΟΣ

ΙΟΝΙΑ ΟΔΟΣ

ΠΛΕΓΜΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ - ΔΙΑΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ

ΟΔΙΚΩΝ ΑΞΟΝΩΝ ΣΥΝΔΕΣΗΣ

ΥΠΑΡΧΟΝΤΕΣ ΚΟΜΒΟΙ ΕΓΝΑΤΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΕΝΟΙ ΚΟΜΒΟΙ ΕΓΝΑΤΙΑΣ

ΓΡΑΜΜΗ ΥΠΕΡΥΨΗΛΗΣ ΤΑΞΗΣ ΔΕΗ

ΜΕΘΩΡΙΑΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ

Για τις ονομασίες των ΟΤΑ με βάση τον αριθμό τους βλ. "Πίνακα Καποδοιστριακών ΟΤΑ"

ΥΠΕΧΩΔΕ-Γενική Δ/ση Περιβάλλοντος-Δ/ση Χωροταξίας
ΠΠΧΣΑΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

ΧΑΡΤΗΣ
Γ.2

Πρότυπο Χωρικής Ανάπτυξης
Ζώνες ανάπτυξης

Εικ. 26: Οι προβλεπόμενες ζώνες ανάπτυξης από το χωροταξικό σχέδιο για την Ήπειρο και η σχέση τους με τους οδικούς άξονες Ιόνιας και Εγνατίας. ΦΕΚ 1451 Β/6.10.2003

ΜΕΡΟΣ Β: ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1) Ήπειρος: προς μια ευρύτερη θεώρηση του πολιτιστικού και μνημειακού πλούτου

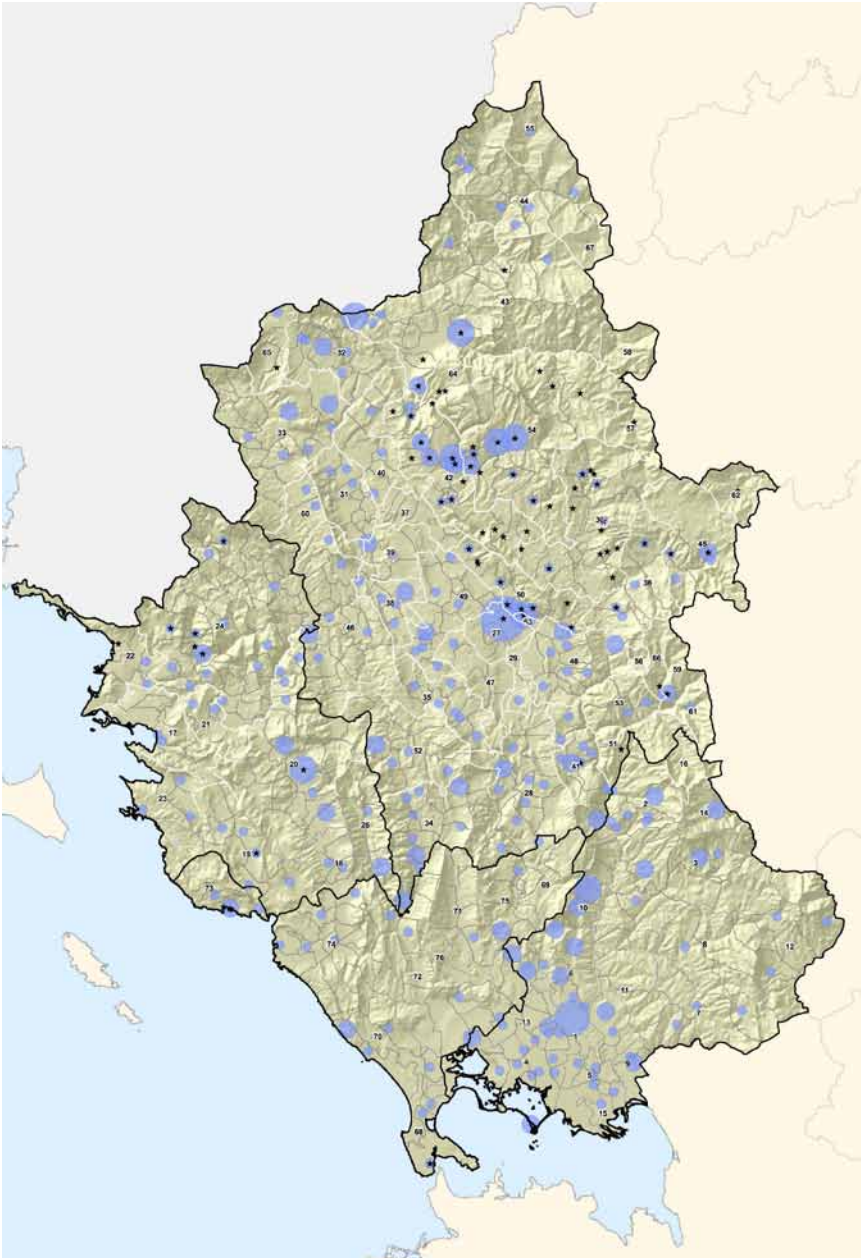
α) Νέες κατευθυντήριες στο χωροταξικό σχεδιασμό

Η Ήπειρος λόγω οικονομικών και κοινωνικών συγκυριών του 20ου αιώνα ξέφυγε από τη γενικευμένη και αλόγιστη ανάπτυξη, που γνώρισαν οι πεδινές περιοχές της Ελλάδας. Μπορεί ο πληθυσμός της να υπέστη αφαίμαξη, με μεγάλες μετακινήσεις προς τα αστικά κέντρα, πράγμα που σήμανε την πολύ περιορισμένη οικιστική ανάπτυξη και ελάχιστη ανανέωση του κτηριακού δυναμικού εκτός των αστικών κέντρων. Ως αποτέλεσμα της φαινόμενης «υπανάπτυξης» ή αδράνειας της Ηπείρου διασώζεται ένας πρωτοφανής πλούτος από οικιστικά σύνολα και μνημεία, πλασιωμένων από μοναδικού κάλλους περιοχές, που συνθέτουν ένα πολιτιστικό τοπίο ή σύνολο τοπίων, σχεδόν αναλλοίωτων στα βασικά χαρακτηριστικά τους. Η επιστροφή προς την επαρχία σήμερα είναι πλέον γεγονός, καθώς ανοίγονται νέες προοπτικές, της αειφόρου ανάπτυξης, η οποία έχει πυλώνες τον πρωτογενή τομέα παραγωγής αφενός και την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς αφετέρου.

Σε αυτό το πνεύμα κινείται και ο εθνικός χωροταξικός σχεδιασμός για την Ήπειρο, μέσα από τα νέα Επιχειρησιακά Προγράμματα Περιφέρειας Ηπείρου που βρίσκονται σε εξέλιξη⁸⁴. Σημαντική είναι η αναγνώριση του πολύτιμου πολιτιστικού περιβάλλοντος της Ηπείρου⁸⁵ και η διατύπωση κατευθυντήριων στο σχεδιασμό για την ανάδειξή του.

84. ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΗΠΕΙΡΟΥ 2015-2019, μέρος Α ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ: Στόχος του Επιχειρησιακού Προγράμματος είναι η αποτύπωση ενός αναπτυξιακού οράματος και ο καθορισμός κατευθυντήριων αρχών, ώστε με συγκεκριμένη στρατηγική η Περιφέρεια να οδηγηθεί στην ανάπτυξη και να βελτιώσει τις σχέσεις της με τους πολίτες και τους λοιπούς δημόσιους και τοπικούς φορείς.

85. «Πολιτιστικό Περιβάλλον: Ανάμεσα στα τοπία φυσικού κάλλους, βρίσκονται διάσπαρτα τα ιστορικά και πολιτιστικά μνημεία, στοιχεία της ανθρώπινης παρέμβασης, τα οποία η ανθρώπινη δεξιότητα συνταίριαξε με την φύση και που αποτελούν μαρτυρίες των δραστηριοτήτων και του χαρακτήρα των κατοίκων της περιοχής από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Κυρίως συναντά κανείς γεφύρια, πέτρινα κτίσματα, νερόμυλους, βρύσες, αρχοντικά οικήματα, μοναστήρια, εκκλησίες και πολλούς αρχαιολογικούς χώρους, με σημαντικότερα το αρχαίο μαντείο της Δωδώνης, την αρχαία Νικόπολη, το Νεκρομαντείο και πολλά άλλα. 28 οικισμοί στην ΠΕ Ιωαννίνων, 15 στην ΠΕ Θεσπρωτίας, 3 στη ΠΕ Πρέβεζας και 6 στη ΠΕ Άρτας έχουν χαρακτηριστεί ως παραδοσιακοί».

Εικ. 27: Πυκνότητα μνημείων ανά περιοχή (κύκλοι) και παραδοσιακοί οικισμοί (αστερίσκοι). Διασπορά σε όλη την έκταση της περιφέρειας. *Όψεις Αγροτικής Ανάπτυξης: Σύθεση Μεθοδολογικής Προσέγγισης, ΕΜΠ*

Η ευρύτερη ιδέα υπάγεται στην κατεύθυνση που δίνει το Περιφερειακό Πλαίσιο Χωρικού Σχεδιασμού Αειφόρου Ανάπτυξης Περιφέρειας Ηπείρου το οποίο εγκρίθηκε με ΦΕΚ 1451 Β/06.10.2003 με βάση το οποίο προδιαγράφονται οι βασικοί άξονες ανάπτυξης: Ανάμεσά τους προβλέπεται για την ορεινή ζώνη ήπια μορφή τουρισμού λόγω ενδιαφέροντος οικολογικού και πολιτιστικού πλούτου.

Ειδικότερα για την πολιτιστική κληρονομία, προτείνεται :

1. Ανάδειξη ιστορικών και πολιτιστικών στοιχείων της περιφέρειας
2. Οργάνωση πολιτιστικών διαδρομών και εντός αυτών ειδικών θεματικών διαδρομών (π.χ μεσαιωνικών κάστρων, μοναστηριακών, εκκλησιών κλπ)
3. Ανάδειξη Άρτας ως Βυζαντινό Πολιτιστικό Κέντρο (ιστορικά πρωτεύουσα του Δεσποτάτου της Ηπείρου πλήθος Βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων.

β) Πέντε Πηγάδια: Αναβίωση ενός κομβικού σημείου της Ηπείρου. Συμβολή στο δίκτυο πολιτιστικών διαδρομών

Σε θεωρητικό πλαίσιο επιδιώκεται η οργάνωση των αγαθών του πολιτισμού της Ηπείρου με στόχο την ενοποίηση και την ισχυροποίηση της χωρικής, χρονικής και ιστορικής ενότητας του τόπου (αρχαιολογικοί χώροι, μνημεία όλων των εποχών, ιστορικά γεγονότα). Κατά κύριο λόγο, τα μνημεία σήμερα λειτουργούν ως μονάδες στο χώρο δίχως να συσχετίζονται μεταξύ τους. Ειδικά όσα δεν βρίσκονται συγκεντρωμένα στα αστικά κέντρα των Ιωαννίνων και της Άρτας, αλλά στο αχανές του ορεινού όγκου της Ηπείρου, είναι απομονωμένα, ασύνδετα. Η μεγάλη διασπορά⁸⁶ που παρουσιάζουν τα μνημεία της Ηπείρου στο χώρο και το πλούσιο φυσικό ανάγλυφο είναι δύο στοιχεία που ευθύνονται για την μικρή αναγνωρισιότητα τους. Κυρίως τα μνημεία την ενδοχώρας παραμένουν άγνωστα και είναι συχνά απροσπέλαστα. Η σύνδεση των μνημείων μέσα από θεματικές διαδρομές και δίκτυα σημείων ενδιαφέροντος έχει επίσης ένα πλεονέκτημα. Το αναπτυξιακό πλαίσιο έχει δώσει έμφαση στα μεγάλα έργα μεταφορικών υποδομών⁸⁷ (Έμφαση στις διεθνείς μεταφορές Ηγουμενίτσα-Ιωάννινα, Εγνατία Οδό, Ιόνια Οδό κλπ). Για την περιφέρεια της Ηπείρου, με τον οδικό άξονα της Ιόνιας Οδού, που βρίσκεται υπό κατασκευή, μιας εν δυνάμει νέας ραχοκοκαλιάς που ξεπερνά τα γεωγραφικά όρια της Ηπείρου και θα τη συνδέσει οδικώς εύκολα και γρήγορα με την Πελοπόννησο και τη Στερεά Ελλάδα και έμμεσα με την Εγνατία και την Βόρεια Ελλάδα .

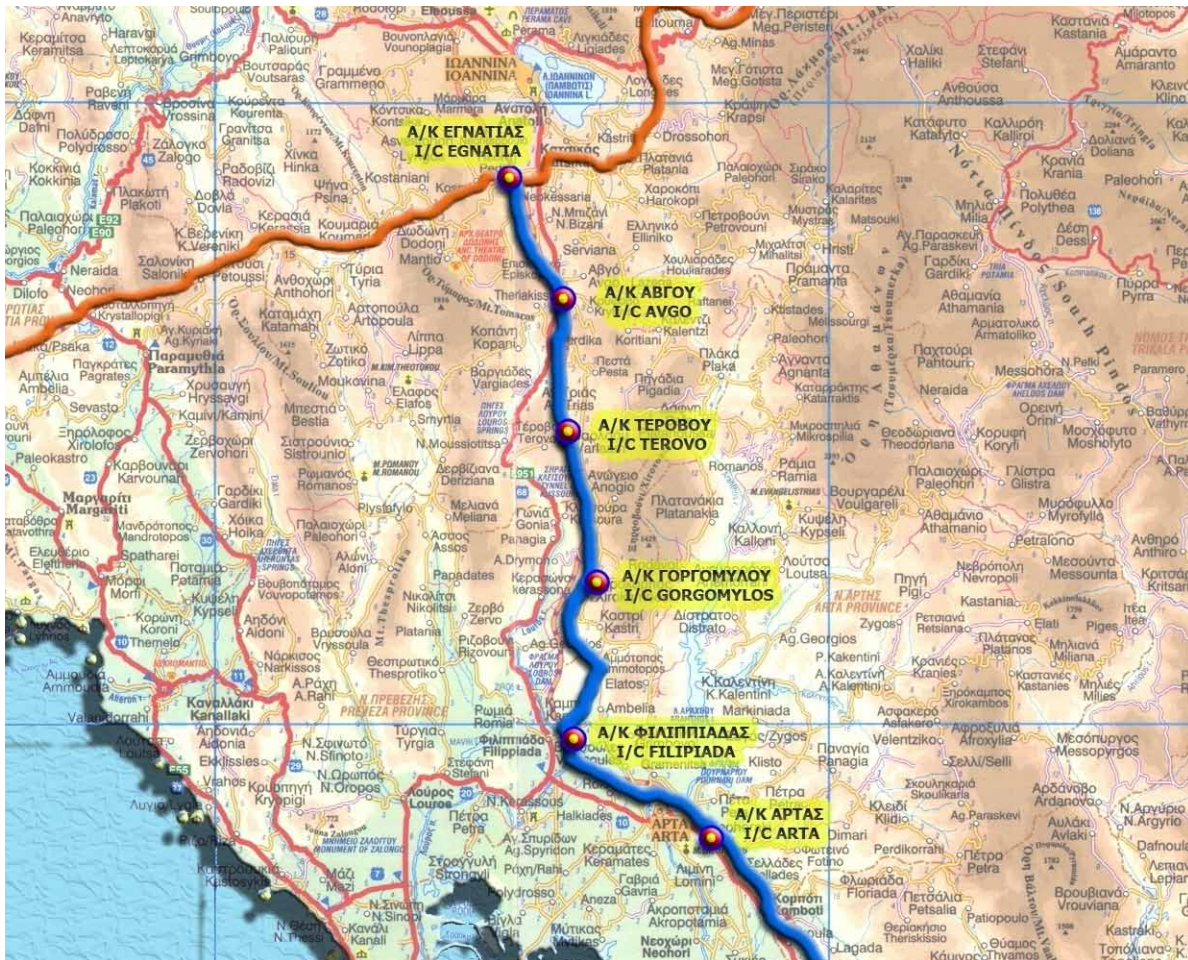
Η χωρική αλλά και η άυλη σύνδεση⁸⁸ μνημείων μεταξύ τους, συμβάλει στο να διατηρηθεί ζωντανή η μνήμη του τόπου, δηλαδή της ανθρώπινης δραστηριότητας μέσα από τα υλικά και άυλα κατάλοιπά της στο φυσικό περιβάλλον. Η ανάγκη ενός υλοποιημένου και απτού, πραγματικού χώρου συμπύκνωσης αυτής της ιδέας, που περικλείει πολιτιστικά δίκτυα, εφαρμογές περιήγησης ,σημεία ενδιαφέροντος. Οι προεκτάσεις που μπορεί να λάβει ο σχεδιασμός είναι αναρίθμητες και δύνανται να αποτελέσουν μέρος ευρύτερων διεθνών σχηματισμών, όπως π.χ. διαβαλκανικοί δρόμοι πολιτισμού.

Τα Πέντε Πηγάδια αποτέλεσαν κάποτε στρατηγική θέση και εξακολουθούν να βρίσκονται σε κομβικό σημείο του παλαιού οδικού δικτύου, σε πέρασμα, στην πορεία από την Πρέβεζα και την Άρτα για τα Γιάννενα. Η μέχρι πρότινος συνηθέστερη διαδρομή προς τα Γιάννενα κατά μήκος των ακτών του Λούρου, αδρανοποίησε το πάλαι ποτέ πέρασμα, το οποίο εξέπεσε σε μικρό οικισμό ποιμένων με ελάχιστους επισκέπτες, που αγνοούν ίσως τον ιστορικό φόρτο γεγονότων που συνέβησαν σε αυτό τον τόπο.

86. Χάρτης διεύρυνσης, διάχυσης των μνημείων της Ηπείρου, Ερευνητικό πρόγραμμα ΕΜΠ

87. Χάρτης του Περιφερειακό Πλαίσιο Χωρικού Σχεδιασμού Αειφόρου Ανάπτυξης Περιφέρειας Ηπείρου 2003

88. Η ένταξή τους δηλαδή σε θεματικούς άξονες, π.χ. σε μια συγκεκριμένη περίοδο ή θεματική ενότητα όπως οχυρώσεις κλπ.

Εικ. 28: Τμήμα χάρτη με τη διαδρομή της Ιόνιας Οδού στην Ήπειρο. Από τον κόμβο Τερόβου θα οδηγείται κανείς στα Πέντε Πηγάδια σχεδόν σε ένα τέταρτο από Άρτα ή Γιάννενα. ΤΕΡΝΑ Α.Ε

Παρόλα αυτά η χάραξη του νέου αυτοκινητόδρομου της Ιόνιας Οδού, περνάει ακριβώς κάτω από τα Πέντε Πηγάδια, με συνεχή οπτική επαφή του μέρους από και προς τα Γιάννενα σε απόσταση αρκετών χιλιομέτρων. Τα Πέντε Πηγάδια μπορούν και πάλι να αποκτήσουν ρόλο κομβικού σημείου. Για να συμβεί αυτό απαιτείται η εκεί δημιουργία ενός πόλου ενδιαφέροντος, που θα προσελκύσει επισκέπτες και θα τους ωθήσει να αποκλίνουν της διαδρομής τους. Το φρούριο μαζί με τον περιβάλλοντα χώρο, δύναται να αποτελέσει το κατ' εξοχή μέσο προσέλκυσης, ένα αρχιτεκτονικό γεγονός-τοπόσημο με νέα χρήση, που θα οργανώσει ένα νέο αφήγημα για τη θέση Πέντε Πηγάδια. Με τον παραπάνω συλλογισμό το φρούριο προτείνεται να μετατραπεί σε ένα σημείο γενικής πληροφόρησης για ευρύτερες θεματικές διαδρομές στην περιοχή, ως μέρος των προβλεπόμενων δικτύων πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ήπειρο. Ταυτόχρονα προτείνεται η λειτουργία του ως εκθεσιακού χώρου που να σχετίζεται ειδικότερα με την ιστορία και τα υλικά κατάλοιπα της περιοχής των Πέντε Πηγαδιών, ένα σημείο στάσης, πληροφόρησης, αναψυχής, παρατήρησης κ σύνδεσης με το χαρακτήρα της περιοχής. Στην πραγματικότητα δεν πρόκειται για μια νέα χρήση στον τόπο, αλλά για την επαναφορά της αρχικής σημασίας του τόπου που έρχεται να τονίσει τον διαχρονικό χαρακτήρα του, ως χώρου στάσης, σταθμού, προσαρμοσμένη φυσικά στις σημερινές συνθήκες και ανάγκες.

2) Αποκατάσταση και επανάχρηση του φρουρίου⁸⁹ στα Πέντε Πηγάδια

α) Σκοπιμότητα αποκατάστασης του φρουρίου, θεώρηση αξιών του μνημείου

Η πρόταση της αποκατάστασης δε μπορεί παρά να είναι απόρροια των συνθετικών ιδεών και των αρχιτεκτονικών αποφάσεων, συνεκτιμημένων των αξιών που διέπουν το μνημείο. Η αρχιτεκτονική και καλλιτεχνική αξία του φρουρίου ήδη έγινε φανερή μέσα από την ανάλυση της μορφής του και είναι αδιαμφισβήτητη. Το φρούριο αποτελεί έργο διανόησης μηχανικών⁹⁰ και είναι δείγμα οθωμανικής οχυρωματικής αρχιτεκτονικής του 19^{ου} αι, στον ελλαδικό χώρο. Ο σχεδιασμός του είναι ένα μείγμα δυτικοευρωπαϊκών οχυρωματικών προτύπων, οθωμανικών στοιχείων και τοπικής παράδοσης. Η σύγκριση του μνημείου με τα υπόλοιπα οχυρωματικά κατάλοιπα, διαπιστώνουμε ότι διαφοροποιείται ως προς την λειτουργία και την τυπολογία του. Δεν μπορούμε ξεκάθαρα να το κατατάξουμε σε κάποια κατηγορία ή είδος οχυρού (Κούλια..). Στοιχεία όπως, η επιμελημένη κατασκευή, η διάρθρωση της κάτοψης σε σχήμα σταυρού, η στέγασή του, η μικρή του κλίμακα, και ο μεγάλος βαθμός διατήρησή του, κάνουν το μνημείο να ξεχωρίζει από τα υπόλοιπα σωζόμενα οχυρωματικά έργα της εποχής του⁹¹. Συμπερασματικά, αξία της σπανιότητας του μνημείου προκύπτει μέσα από αυτό το πλαίσιο σύγκρισης και αυξάνει το ενδιαφέρον για την ενασχόληση με αυτό.

Η ιστορική αξία του φρουρίου είναι ιδιαίτερα σημαντική. Το φρούριο, έργο οχυρωματικής φύσεως χτισμένο στα ύστερα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας. Η ιστορία του φρουρίου, άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιστορία περιοχής, αποτελεί υλικό τεκμήριο των ποικίλων ιστορικών γεγονότων που έλαβαν χώρα σε αυτή. Τα Πέντε Πηγάδια, αποτελούσαν σημαντικό πέρασμα, τοποθετημένα στην μέση της απόστασης, του δύσβατου εμπορικού δρόμου μεταξύ Άρτας -Ιωαννίνων. Η θέση αυτή ήταν γνωστή για το Χάνι που διέθετε, για τη στάση και τη διημέρευση των ταξιδιωτών. Λόγο της μεγάλης στρατηγική σημασία του περάσματος, αμυντικές εγκαταστάσεις

89. «Αυτές οι κατασκευές - τόσο λίγο ακόμα γνωστές - στην Ελλάδα, αποτελούν μια ζωντανή μαρτυρία του χρόνου, των ιστορικών δεδομένων αλλά και την κοινωνική υπόβαση των δημιουργών τους. Στην αποκατάσταση των φρουριακών κατασκευών πρέπει με μεγάλη προσοχή να γίνει ο χειρισμός των «νέων χρήσεων» για την αναβίωση τους, μιας και στον Τόπο μας έχουμε και ατυχή παραδείγματα επεμβάσεων τέτοιου είδους, που τελικά απέτυχαν του σκοπού τους, που αντί να επαναφέρουν το μνημείο σαν οργανικό σκέλος της ζωής στο συγκεκριμένο χώρο και χρόνο, το αποξένωσε εντελώς απ' αυτήν με αποτέλεσμα να γίνει αν όχι «μουσειακό» σίγουρα «απρόσιτο». Ελληνικό φρουριακό ινστιτούτο 1969

90. Γάλλων Μηχανικών, βλ. Αναγνώστου Χρ., ό.π., σ. 20

91. Από τυπολογικής απόψεως δεν συγκαταλέγεται στα κάστρα ούτε στις κούλιες, μοναδικό σωζόμενο παράδειγμα με αυτή την κάτοψη, ιδιαίτερη επιμέλεια μορφών και κατασκευής.

τοποθετήθηκαν εκεί για τον έλεγχο της ευρύτερης περιοχής από την οθωμανικής εξουσία. Στη σημερινή εποχή, η παρουσία του Φρουρίου και των ερειπίων του Κάστρου ενισχύουν την ήδη φορτισμένη ιστορικά, εικόνα της περιοχής. Στη θέση αυτή διαδραματίστηκαν στο παρελθόν σημαντικές μάχες, που συνέβαλλαν στον επαναστατικό αγώνα για την απελευθέρωση της Ηπείρου. Τα κατάλοιπα του παρελθόντος στα Πέντε Πηγάδια, έχουν συμβολική αξία καθώς αφηγούνται τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες ενός άλλο καιρού και αποτελούν κομμάτι της πολύπαθης ιστορίας της Ηπείρου. Είναι ένας συναισθηματικά φορτισμένος τόπος με μεγάλη συγκινησιακή αξία βασισμένη στα πολεμικά γεγονότα, τις κακουχίες και τα δεινά του πολέμου. Ένα μνημείο που συγκεντρώνει και ενισχύει την συλλογική μνήμη των κατοίκων. Μέσα από τον μνημειακό χώρο, παραμένουν ζωντανές οι παραδόσεις και οι μύθοι για τις επόμενες γενιές και ενισχύεται η ενότητα των γύρω οικισμών.

Η περίοπτη θέση που έχει (λόγω του ότι ήταν παρατηρητήριο) και η επιβλητική του μορφή το καθιστούν Τοπόσημο. Η περιοχή των Πέντε Πηγαδιών μαζί με το Φρούριο αποτελεί σημείο αναφοράς, ιδιότητα που διατηρεί από το παρελθόν, σε αυτό αναφέρονται πολλοί από τους περιηγητές του 19^{ου} αι. Στη σημερινή εποχή η περιοχή χρησιμοποιείται από τους ντόπιους ως σημείο αναφοράς της θέσης τους κατά την ορεινή διαδρομή προς και από την πόλη των Ιωαννίνων⁹². Με την λειτουργία της Ιόνιας Οδού η έννοια του τοπόσημου θα αναδειχθεί ακόμα περισσότερο καθώς το φρούριο ξεπροβάλλει στον αυτοκινητόδρομο από μακριά και στα δύο ρεύματα κυκλοφορίας.

Τελευταία αναφέρεται η Χρηστική αξία του Φρουρίου η οποία στηρίζεται κυρίως, στην κατάσταση διατήρησης, στην χωρική του θέση, την ηλικία και της μελλοντικής του διατήρησης και τις πολεοδομικές του προεκτάσεις. Το μνημείο λόγω της καλής κατάστασης στην οποία διατηρείται το κέλυφος του πληρεί τις τεχνικές προϋποθέσεις για να αποκατασταθεί και να αποτελέσει ξανά, κτήριο το οποίο θα δεχθεί μια νέα χρήση. Η κομβική του θέση μεταξύ των τριών νομών της Ηπείρου και η εγγύτητα του με την Ιόνια Οδό, δίνει στο μνημείο μια κεντρικότητα που το κάνει να αναφέρεται σε ένα ευρύτερο χωρικό πλαίσιο (δίνει δυνατότητες). Τα μνημείο ως οχυρωματικό έργο, τοποθετημένο χρονικά στην όψιμη οθωμανική περίοδο, δίνει μεγαλύτερη ελευθερία στην επιλογή της νέας χρήσης και στις συνθετικές επιλογές της αποκατάστασης του από ότι ένα μνημείο παλαιότερης περιόδου.

Η επανάχρηση του φρουρίου θα του δώσει νέα πνοή ζωής, ενώ θα το εντάξει και πάλι ενεργά στο ευρύτερο περιβάλλον. Σε πολεοδομικό επίπεδο σχεδιασμού η αντιμετώπιση του μνημείου και η απόδοση σε αυτό μιας συμβατής με το ύψος του μνημείου και του τοπίου χρήση, θα έχει κοινωνικά και οικονομικά και χωρικά οφέλη. Μια χρήση

92.« Στα Χάνια», «στο Χάνι Στα Πέντε Πηγάδια», στο δρόμο, στο ύψος των Πέντε Πηγαδιών.

μουσειακού χαρακτήρα κρίνεται απαραίτητη για να ενισχύσει τη μνημειακότητα του χώρου, που θα αναδεικνύει όλα τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της περιοχής (πηγάδια, χάνι, κάστρο), που είναι οι υλικές μαρτυρίες του έντονου ιστορικού χαρακτήρα της θέσης. Ο οικισμός θα ξαναμπεί στο χάρτη των προορισμών της Ηπείρου, με ευεργετικά αποτελέσματα την αναζωογόνηση του.

β) Κεντρική ιδέα της αποκατάστασης, διατύπωση συνθετικών αρχών⁹³

Αν και σε κατάσταση ερείπωσης, το φρούριο στα Πέντε Πηγάδια διατηρεί στο σύνολό της την αρχική κτηριακή του μάζα, ενώ είναι εν πολλοίς γνωστή η αρχική του μορφή. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, δύο παράγοντες συνέβαλλαν στην ερείπωση: Η απώλεια στέγης έχει ως αποτέλεσμα την σταδιακή αποδιοργάνωση των τοίχων ξεκινώντας από την κορυφή. Δεύτερον η λεηλασία οικοδομικού υλικού. Με δεδομένο πως το κτήριο είναι καλά θεμελιωμένο στο βράχο και δεν παρουσιάζει καμία αστοχία, το ουσιαστικότερο μέτρο δομικής αποκατάστασης είναι η επαναφορά του πατώματος και της στέγης, που σχεδιάζονται έτσι ώστε να λειτουργούν ως οριζόντια διαφράγματα στην υφιστάμενη λίθινη κατασκευή.

Η αποκατάσταση του εκτιμώμενου αρχικού όγκου του κτηρίου, γίνεται με τη συμπλήρωση της απόληξης προς τα άνω των τοίχων και τη δημιουργία μιας στέγης που εγγράφεται στο θεωρητικό πρίσμα της αρχικής.

Τα υλικά που θα χρησιμοποιηθούν είναι πέτρα (τοπικό σχιστολιθικό πέτρωμα) και ξύλο, υλικά συνδεδεμένα με το περιβάλλον της Ηπείρου και εναρμονίζονται με τον τόπο. Η πέτρα είναι διαθέσιμη στον περιβάλλοντα χώρο και δύναται να ανακυκλωθεί ως υλικό δόμησης, αλλά και επειδή είναι υλικό τοπικής προέλευσης και εξάγεται σε κοντινά νταμάρια με εύκολη πρόσβαση στα Πέντε Πηγάδια. Οι κλιματολογικές συνθήκες της περιοχής, με τις χαμηλές θερμοκρασίες, το χιόνι και τον άνεμο θέτουν την σχιστόπλακα ως το καταλληλότερο υλικό για την στέγαση του κτηρίου.

Προτείνεται η απόλυτη διάκριση μεταξύ του τι είναι νέο και τι παλαιό, που επιτυγχάνεται με χρήση μεν συμβατών υλικών (πέτρα, ξύλο), αλλά με διαφορετική συναρμογή τους. Στη συμπλήρωση τοιχοποιιών έως το αρχικό ύψος, μπορεί να γίνει μια επανερμηνεία του συστήματος δομής: Τήρηση οριζόντιων στρώσεων, αλλά λείανση και τέλεια κοπή των λίθων, να δοθεί με σημερινά μέσα μια αίσθηση

93. Η επιλογές της αποκατάστασης απορρέουν από την σταδιακή έλλειψη των σωζόμενων οθωμανικών μνημείων (κόυλια, χάνι, σαιράι) στον άξονα Άρτας Ιωαννίνων και εξαιτίας της εγκατάλειψης των ντόπιων υλικών και παραδοσιακών τεχνικών οικοδόμησης στα χωριά και τους οικισμούς της ενδοχώρα. Η αποκατάσταση του φρουρίου έρχεται να ενισχύσει την εικόνα αυτή που παρελθόντος.

ισόδομου συστήματος δομής και μονολιθικότητας. Η διαμόρφωση μη σωζόμενων ανοιγμάτων προτείνεται με απλές γραμμές και ανώφλια από οπλισμένο σκυρόδεμα, χωρίς απόπειρες κατασκευής ανακουφιστικών τόξων από λίθο. Λίθινα δάπεδα ομοίως προτείνεται να κινούνται στην ίδια λογική, με κανονικά σχήματα λίθων κομμένων με τροχό. Η ξύλινη στέγη ακολουθεί μεν το σχήμα της αρχικής, αλλά να αποτελείται από εντελώς νέου σχεδιασμού φορέα από σύνθετη ξυλεία και επικάλυψη με σχιστοπλακά.

Το λίθινο κέλυφος, διατηρεί αναλλοίωτη την αρχική εξωτερική του επιδερμίδα, αλλά στο εσωτερικό γίνονται όλοι οι απαραίτητοι συνθετικοί χειρισμοί για να παρέχουν στον επισκέπτη μια ευχάριστη αίσθηση της κίνησης στον χώρο. Βασικός στόχος της σύνθεσης είναι η λειτουργική διάρθρωση των χώρων με βάση τις σύγχρονες ανάγκες ενός εκθεσιακού χώρου με ταυτόχρονη ανάδειξη του αρχιτεκτονικού κελύφους⁹⁴. Κυρίαρχο ρόλο στο κτήριο έχει η ανοδική κίνηση που οργανώνεται σε σχήμα T. Μια σκάλα από το ισόγειο οδηγεί στον όροφο στο κέντρο του κτηρίου στην συμβολή των τεσσάρων σημείων του σταυρού από όπου ανέρχεται κανείς στις ντάπιες. Παράλληλα με αυτή την ανοδική κίνηση υπήρχαν αρχικά δωμάτια, τα οποία επιλέγεται συνειδητά να μην αποκατασταθούν, ούτε να προστεθεί πάτωμα στην περιοχή τους, προκειμένου να δημιουργηθούν στον άξονα Β-Ν χώροι διπλού ύψους που πλαισιώνουν την ανοδική κίνηση, τονίζοντας το αίσθημα της ανάτασης στο ανερχόμενο επισκέπτη με την αίσθηση του ενιαίου χώρου καθ' ύψος και τη δυνατότητα θέασης από το ένα επίπεδο στο άλλο⁹⁵, χειρισμός που βάζει ταυτόχρονα φως μέχρι το ισόγειο στην είσοδο των σκοτεινών μπουντρουμιών κάτω από τους προμαχώνες.

γ) Προσβάσεις, διευθέτηση υπαίθριου χώρου

Η πρόσβαση στο μνημείο από την Ιόνιας οδό θα γίνεται με την ολοκλήρωση της στην έξοδο από τον κόμβο Τερόβου, την δεύτερη έξοδο με κατεύθυνση από Γιάννενα προς Άρτα και ο τέταρτος κόμβος από Άρτα προς Ιωάννινα. Εκτιμάται πως θα χρειάζεται περίπου ένα τέταρτο οδήγησης και από τις δύο πόλεις για να φτάνει κανείς στα Πέντε Πηγάδια.

Ο περιβάλλοντας χώρος του κάστρου κυμαίνεται στα 100 m ακτίνα σύμφωνα με την κήρυξη. Ο χώρος θα παραμείνει ανοιχτός και προσπελάσιμος από όλους, όπως είναι και σήμερα. Στόχος είναι να διατηρήσει τα χαρακτηριστικά του με το να συνεχίσει να χρησιμοποιείται ως βοσκοτόπι για τα ελεύθερα βοοειδή και αιγοπρόβατα, που αποτελούν σημαντικό μέρος της παραγωγικής δραστηριότητας της περιοχής. Επιδιώκεται η οργάνωση των κινήσεων μέσω τριών εισόδων, εκ των οποίων η κάθε μια αναφέρεται σε επιμέρους περιοχή. Βασική προτεραιότητα είναι επίσης η ανάδειξη της χάραξης του παλιού λιθόστρωτου οθωμανικού δρόμου.

94. Αυτό σημαίνει πως το κέλυφος δέχεται τροποποιήσεις τέτοιες που να το καθιστούν συμβατό με βασικούς κανονισμούς άνεσης κινήσεων.

95. Διατηρώντας έτσι την αίσθηση της σημερινής εικόνας του φρουρίου.

1. Η πρόσβαση από την νότια πλευρά, προς Άρτα και εξυπηρετεί την άνοδο στο Φρούριο καθώς βρίσκεται πλησίον του. Το έδαφος είναι πιο ομαλό γιατί σε αυτό το σημείο βρισκόταν ο παλιός οθωμανικός μεταγωγικός δρόμος, κατάλοιπα του οποίου σώζονται και προτείνεται ο καθαρισμός, η διατήρηση τους και να αποτελούν μέρος της διαμόρφωσης της πορείας προς το φρούριο. Είναι λοιπόν η κύρια είσοδος για το Φρούριο, καθώς αποκαθιστά την αρχική πρόσβαση σε αυτό. Επίσης λόγω της ήπιας κλίσης της είναι κατάλληλη για την πρόσβαση στο Φρούριο ατόμων με κινητικές δυσκολίες. Για τον λόγο αυτό, αρχή της νότιας εισόδου διαμορφώνεται παράπλευρα του δρόμου σε ένα μικρό άνοιγμα του εδάφους μικρός χώρος στάθμευσης με θέσεις για οχήματα των αμει και για τα τουριστικά λεωφορεία.
2. Μια δεύτερη είσοδος για το κοινό προτείνεται στην βόρεια πλευρά της συνολικής έκτασης του κάστρου προς τα Ιωάννινα. Εκεί υπάρχει ένα μεγαλύτερο πλάτωμα όπου μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την στάθμευση των αυτοκινήτων. Από αυτή την πλευρά οι επισκέπτες εισέρχονται στο χώρο των ανασκαφών, συναντώντας τα κατάλοιπα του παλιού κάστρου, το χάνι και των λοιπών στρατιωτικών κτισμάτων.
3. Η μεσαία είσοδος, που χρησιμοποιείται και σήμερα ως κεντρική, βρίσκεται σήμερα δίπλα στο μνημείο των Πεσόντων στο επίπεδο των πηγαδιών και της λούτσας και οδηγεί καθώς και στο πέτρινο μονοπάτι για την άνοδο στο ύψωμα του Φρουρίου. Σε αυτό το σημείο προτείνεται η δημιουργία ενός πλατώματος, στο οποίο αναδεικνύεται το κατ' εξοχή χαρακτηριστικό της θέσης: Τα πέντε πηγάδια δίπλα στη λούτσα, υπαίθριος χώρος με ενδιαφέρουσες οπτικές φυγές, που μπορεί να αποτελέσει ένα πρώτης τάξης σημείο στάσης για τους πεζούς. Επίσης επιδιώκεται η αναμόρφωση και αποκατάσταση του εδάφους από τα μπάζα που συγκεντρώνονται πίσω από τον χώρο του μνημείου Πεσόντων, τα οποία σκεπάζουν ένα από τα πέντε πηγάδια.

δ) Μουσειολογικό πρόγραμμα

Η θεματολογία των εκθέσεων χωρίζεται σε δύο μεγάλες αυτοτελείς ενότητες, μία σε κάθε επίπεδο στο κτήριο. Η έκθεση του ισογείου έχει ως αντικείμενο την ιστορία του ίδιου του Φρουρίου και των Πέντε Πηγαδιών: Από το στρατηγικό ρόλο που είχε επί οθωμανικής κυριαρχίας με το ξακουστό Χάνι, μέχρι πως αυτό μετατράπηκε με το πέρασμα των χρόνων σε στρατιωτικό ορμητήριο και μέρος διεξαγωγής μεγάλων μαχών την περίοδο της όψιμης Τουρκοκρατίας και των βαλκανικών πολέμων.

Οι αίθουσες του ορόφου αφιερώνονται στην προβολή των μνημείων στις ευρύτερης περιοχής, χωρική και χρονική σύνδεση και συνέχεια αυτών των μνημείων, αλλά και στις περιοχές ενδιαφέροντος, παραδοσιακή αρχιτεκτονική και φυσικού κάλους. Ο όροφος έχει τον ρόλο Σημείου Πληροφόρησης και θα φιλοξενεί θεματικές εκθέσεις όπου θα παρουσιάζονται ποικίλες πολιτιστικές διαδρομές, σύνδεσης του μνημειακού αποθέματος της Ηπείρου.

ε) Κτηριολογικό πρόγραμμα

Οι απαραίτητες λειτουργίες για το προτεινόμενο μουσείο είναι: α) Αίθουσες εκθέσεων με το εποπτικό υλικό (υπό μορφή πινακίδων, προθηκών, εκθεμάτων, εγκαταστάσεων και ψηφιακών προβολών), β) χώρος συνάθροισης κοινού/περιοδικής έκθεσης, γ) Πωλητήριο αναμνηστικών ειδών, βιβλίων κλπ, δ) Μικρό κυλικείο, ε) WC, στ) Υποδομές για ΑΜΕΑ, ζ) Υπαίθριοι χώροι/μπελβεντέρε

στ) Λειτουργική οργάνωση κάτοψης

Η είσοδος στο φρούριο γίνεται από την μεγαλοπρεπή κεντρική πύλη. Το κατώφλι της έχει αποκατασταθεί με συμπλήρωση των λίθων που έλειπαν, ενώ το έδαφος εξωτερικά έχει διαμορφωθεί κατάλληλα με μια μικρή ράμπα, ώστε να είναι κατάλληλο για τα άτομα με κινητικές δυσκολίες. Λόγω των αναγκών της νέας χρήσης, η θύρα εισόδου επιλέγεται να είναι διπλή: Ξύλινη και γυάλινη. Από ξύλο αφενός, σε υπόμνηση της παλαιάς βαριάς καστρόπορτας⁹⁶, κατασκευάζεται θύρωμα ορθογωνίου σχήματος, το οποίο στηρίζεται σε μεταλλικές κάσσες και κινείται με στροφείς, όπως και η αρχική πόρτα. Αφετέρου στην εξωτερική πλευρά του ξύλινου θυρώματος προσαρτάται μια δεύτερη γυάλινη δίφυλλη πόρτα, η οποία αποσπάται και λειτουργεί αυτόνομα για τις ώρες που ο χώρος του μουσείου παραμένει ανοιχτός στο κοινό.

Στο εσωτερικό για την εξασφάλιση του απαιτούμενου χώρου μπροστά από την είσοδο, δεν ακολουθείται η αρχική χάραξη της σκάλας, που ακολουθούσε σχήμα "Γ", αλλά επιλέγεται νέα αφετηρία από τα ανατολικά και γραμμική εν τέλει διάταξη της κλίμακας ανόδου. Τα νέα σκαλοπάτια, που δεν ακολουθούν την αρχική χάραξη, δεν θα είναι λίθινα αλλά ξύλινα ώστε να γίνεται αντιληπτό ότι δεν πρόκειται για αυθεντικό μέρος της σκάλας. Το παραπάνω εξασφαλίζεται και με τη διατήρηση των κατεστραμμένων πεσσών.

Καθώς ο επισκέπτης εισέρχεται στο Φρούριο συναντά στα ανατολικά τον χώρο υποδοχής, όπου πληροφορείται για το περιεχόμενο του μουσείου, το οργανόγραμμα του, έτσι ώστε να ενημερωθεί και να διευκολύνει την περιήγηση του στον χώρο. Στον χώρο αυτό της υποδοχής βρίσκεται και η αρχή της σκάλας που οδηγεί από το επίπεδο του ισόγειου στο επίπεδο του ορόφου. Ο χώρος υποδοχής είναι η αφετηρία και το κομβικό σημείο που συγκεντρώνει τις πληροφορίες για τις διάρθρωσης του κτηριολογικού προγράμματος και είναι το κομβικό σημείο από όπου ο επισκέπτης επιλέγει εάν θα περιηγηθεί στον όροφο ή στο ισόγειο. Κυρίαρχο ρόλο θα έχει η περιήγηση στο ίδιο το κτήριο και η ανάδειξη της μορφής του. Για τον λόγο στο χώρο αυτό της υποδοχής, θα υπάρχουν ενημερωτικές

96. Κάποιες από τις πύλες στο κάστρο των Ιωαννίνων σώζονται και μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως υπόδειγμα: Αποτελούνται από ξύλο, εξωτερικά υπενδεδυμένο με σίδηρο για μεγαλύτερη αντοχή στις εχθρικές επιδρομές

πινακίδες που θα αφορούν την εικόνα του πριν την αποκατάσταση, την κατασκευή του φρουρίου, τις αρχές της αποκατάστασης και την μετατροπή του σε κέντρο πληροφόρησης.

Κατά την πορεία του κοινού στο ισόγειο, ο επισκέπτης βρίσκεται αρχικά στο κέντρο του κτηρίου, από όπου μπορεί να κινηθεί ευθεία περνώντας κάτω από το καμαρωτό άνοιγμα στην δυτική πτέρυγα και την αίθουσα εκθέσεως για την ιστορία του φρουρίου και της θέσης του περάσματος των Πέντε Πηγαδιών. Η ευθεία πορεία του ενισχύεται από το ενιαίας αντιμετώπισης συνεπίπεδο λίθινο δάπεδο. Στην πτέρυγα αυτή συναντάται ο ανελκυστήρας για την μετάβαση στον όροφο των ατόμων με κινητικά προβλήματα.

Η νότια κεραία του ισόγειο εξιστορεί τι ένδοξες μάχες που έλαβαν χώρα στην περιοχή κατά την Τουρκοκρατία και τους βαλκανικούς πολέμους. Η πορεία στο νότιο προμαχώνα/μπουντρούμι γίνεται μέσο κεκλιμένου επιπέδου μικρής κλίσης, ακολουθεί το δάπεδο της πόρτας του προμαχώνα ώστε να είναι προσβάσιμο από όλους τους επισκέπτες. Ο μικρού πλάτους χώρος με τις καμάρες βρίσκεται πιο ψηλά από τη στάθμη του δαπέδου και είναι κατάλληλος να δεχθεί εκθέματα ως προθήκη και να αποδώσει σκηνογραφικά χαρακτηριστικά στην έκθεση.

Η βόρεια κεραία της σταυροειδούς κάτοψης περιλαμβάνει τους χώρους εξυπηρέτησης του κοινού. Μία ράμπα 1.30 m πλάτους μεταφέρει τους επισκέπτες στο επίπεδο του βόρειου προμαχώνα όπου συναντά κανείς το πωλητήριο του μουσείου. Ο μικρός παράπλευρός χώρος αποκτά ένα μεγαλύτερο άνοιγμα στη θέση της αρχικής παραβίασης, και ενοποιείται με τον εξωτερικό χώρο, επιτρέποντας στο φως να εισχωρήσει στο εσωτερικό και δίνει μεγαλύτερη έκταση στο χώρο του πωλητηρίου, μετατρέπεται σε ένα ανοιχτό πωλητήριο. Το εσωτερικό του προμαχώνα, μπουντρούμι, τοποθετείται ο χώρος των αποχωρητηρίων.

Ο όροφος λειτουργεί, όπως αναφέρθηκε, ως σημείο πληροφόρησης για την πολιτιστική κληρονομιά και τα μνημεία της ευρύτερης περιοχής. Το εποπτικό υλικό κατανέμεται σε δύο χώρους που καταλαμβάνουν την ανατολική και δυτική κεραία του κτηρίου. Επίσης από τον όροφο γίνεται πρόσβαση στους δύο υπαίθριους προμαχώνες, οι οποίοι με την απρόσκοπτη θέα που παρέχουν, βοηθούν στον προσανατολισμό των επισκεπτών και τον τοπογραφικό συσχετισμό «ιδίοις όμασι» όσων πληροφορήθηκαν από τις εκθέσεις του μουσείου και να παρακινηθούν για επόμενους προορισμούς στο ταξίδι τους.

ζ) Διαδοχικές εργασίες για την αποκατάσταση και επανάχρηση του φρουρίου

Ενδεικτικά αναφέρεται παρακάτω μια σειρά από απαιτούμενες εργασίες πεδίου για την αποκατάσταση του φρουρίου, από την αρχή του έργου έως το τελείωμά του:

1. Απομάκρυνση όλων των πεσμένων λίθων από το εσωτερικό.
2. Διαχωρισμός συλλεχθέντος υλικού με κριτήριο το αν είναι κατάλληλο να επαναχρησιμοποιηθεί ή όχι.
3. Απομάκρυνση μπαζών για τον εντοπισμό του πατώματος και συνεπώς του αρχικού ύψους των επιπέδων.
4. Βαθύ αρμολόγημα τοιχοποιίας όπου χρειάζεται.
5. Προσωρινή απομάκρυνση δαπέδων στις ντάπιες, καθαρισμός εξωραχίων θόλων, αντικατάσταση ελκυστήρων, εξυγίανση με νέο κονίαμα στεγανοποίηση και επανατοποθέτηση του δαπέδου.
6. Καλός καθαρισμός απόληξης λίθων προς τα πάνω.
7. Στερέωση χαλαρών λίθων.
8. Η συνέχεια του τοίχου προς τα πάνω με χτίσιμο σε εσοχή (~2.5 cm)
9. Τελείωμα τοίχου, διαμόρφωση με σεναζ οπλισμένου σκυροδέματος.
10. Τοποθέτηση νέων μεταλλικών δοκοθηκών μέσα στις παλιές δοκοθήκες.
11. Τοποθέτηση δοκών πατώματος.
12. Χτίσιμο νέων κλιμάκων
13. Συναρμολόγηση στέγης
14. Βλήτρωση ξύλινων στρωτήρων στο μπετονένιο σεναζ.
15. Δοκιμαστικό μοντάρισμα ζευκτών στο έδαφος.
16. Τοποθέτηση ζευκτών στέγης
17. Δοκοθήκες και τεγίδες
18. Τοποθέτηση μαχιάδων
19. Επικαλύψεις στέγης και πατώματος ορόφου, στεγανοποίηση
20. Πέρασμα υπόγειων δικτύων
21. Τοποθέτηση λίθινου πατώματος στο ισόγειο
22. Κουφώματα
23. Υπόλοιπος εξοπλισμός

η) Εργασίες για την οργάνωση του περιβάλλοντα χώρου

1. Οργάνωση προσβάσεων και αποκατάσταση κινήσεων, δημιουργία πλατώματος με την ένταξη του μνημείου Πεσόντων σε αυτό.
2. Καθαρισμός ανεξέλεγκτης άγριας βλάστησης, κλάδεμα πουρναριών για την αποκατάσταση και επαναχρησιμοποίηση των παλιών μονοπατιών των βοσκών.
3. Ανάδειξη παλιού οθωμανικού λιθόστρωτου δρόμου σε όλο το εμφανές μήκος του, τόσο στην νότια πλευρά του φρουρίου όσο και πέρα από τα όρια του χώρου του κάστρου προτεινόμενος περίπατος μέχρι το οθωμανικό πέτρινο γεφύρι.
4. Έρευνα και Οργάνωση υλικού και έναρξη ανασκαφών για των χώρων ερειπίων, μία συστηματική έρευνα, ενδέχεται να λυθούν μορφολογικά, λειτουργικά, ιστορικά προβλήματα και οχυρωματικής εξέλιξης.
5. Χρησιμοποίηση ελεύθερου χώρου, της λάκκας όπου βρίσκονται τα πέντε πηγάδια και η λούτσα ως χώρο κατάλληλο για συναυλίες και λοιπές υπαίθριες εκδηλώσεις.
6. Χρησιμοποίηση του περιβάλλοντα χώρου για υπαίθριες δραστηριότητες (πικ-νικ, περίπατος
7. Ο παρακείμενος λόφος νοτιοανατολικά του Φρουρίου, κατάλληλος για παρατήρηση και θέαση του τοπίου αλλά και του Φρουρίου.
8. Τοποθετείται σήμανση και ο απόλυτος αναγκαίος εξοπλισμός υπαίθριου πάρκου, ώστε να διατηρήσει την σημερινή του εικόνα του φυσικού τοπίου.

Βιβλία-άρθρα

Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τόμ. 2, 1857

Αραβαντινός Σπ., *Ιστορία Αλή Πασά του Τεπελενλή*, Εν Αθήναις 1895, Τόμ. ΙΙ

Ασημάκη Ευ., *Δίκτυο οχυρώσεων τον 19ο αιώνα*, Ερευνητική Εργασία, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πολυτεχνείο Κρήτης, Χανιά 2014

Αχειμάστου-Ποταμίανου Μ., *Αρχαιολογικό Δελτίο*, 24 (1972) Χρονικά Β 2

Brooks Al., *Castles of Northwest Greece*, Aetos Press, 2013

Γλυκής Μ., *Δρομοδείκτης οκτώ ημερών*, Βενετία 1829

Clement Harris, «Pente Pigadia und die Trägerbücher des Clement Harris», *Castrum Pelegrini*, 50 1961

Διαμαντής Κ., «Η Άρτα και τα περίχωρα αυτής κατά τους χρόνους της Επανάστασεως», *Περιοδικό Σκουφά*, , Δεκέμβριος 1958 Β, τ. 13, Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος Άρτας «Ο Σκουφάς»

David Urquhart, *The spirit of the East, illustrated in a journal of travels through Roumeli during an eventful period*, Vol. I. , Henry Colburn, London 1838

«Ενδιαφέρουσα έκθεση του Ρωσικού υποπροξενείου Άρτης στα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας», *Περιοδικό Σκουφάς*, έτος ΣΤ, Άρτα, Φθινόπωρο-Χειμώνας 1961-92 τ. 19-20, Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος Άρτας «Ο Σκουφάς»

Hobhouse, *A journey through Albania, and other provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople, during the years 1809 and 1810*, Vol. i., Carey and son publishers, Philadelphia 1817

Holland, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, &c. During the years 1812 and 1813*, vol. 1, Longman, Hurst, London 1818

Hughes T. S., *Travels in Sicily, Greece and Albania*, vol. 1, J. Mawman, London 1820

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ (1821-1832), ΤΟΜΟΣ ΙΒ΄, «Εκδοτική Αθηνών» Α.Ε

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, ΝΕΩΤΕΡΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΟ 1833 ΩΣ ΤΟ 1881, ΤΟΜΟΣ ΙΓ΄, «Εκδοτική Αθηνών» Α.Ε

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, ΝΕΩΤΕΡΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΟ 1881 ΩΣ ΤΟ 1913, ΤΟΜΟΣ ΙΔ΄, «Εκδοτική Αθηνών» Α.Ε

Παπασταύρος Αν., *Αλή Πασάς, από λήσταρχος ηγεμόνας*, τομ. 1, Εκδόσεις ΑΠΕΙΡΩΤΑΝ, Ιωάννινα 2013

Καλλιβρετάκης Λ.Φ., *Ημερολόγιο εκστρατείας 1912-1913, Οδοιπορικές και Πολεμικές Σημειώσεις Ηπείρου-Μακεδονίας-Θράκης του εθελοντή Κωνστή Ι. Καπιδάκη, χ.ε.*

Κοκκολάκης, *Το ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2003

Leake W.M, *Travels in Northern Greece*, Vol 1, J. Rodwell, London 1835

Lear Ed., *Journals of a Landscape Painter in Albania*, Printed by Schulze and Co., London 1851

Μακρυγιάννης, *Τα απομνημονεύματα του Στρατηγού Μακρυγιάννη, Κλασική Βιβλιοθήκη του Νέου Ελληνισμού, τόμος Α', ΤΑ ΝΕΑ*

Μακρής-Παπαγεωργίου, *Το χερσαίο οδικό δίκτυο επικοινωνίας στο κάστρο του Αλή Πασά Τεπελενλη*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1990

Μανόπουλος Γ., «Το «grand tour» του Thomas I. Donaldson, ο οποίος ταύτισε και ερεύνησε πρώτος τη Δωδώνη», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών 2012

Παναγιωτάτου Ε., *Ώψεις Αγροτικής Ανάπτυξης: Σύνοψη Μεθοδολογικής Προσέγγισης*, ΕΜΠ

Πατσέλης Ν., *Η Οικονομική Πολιτική και ο πλούτος του Αλή Πασά των Ιωαννίνων*, Αθήναι 1936

Pouqueville Fr., *Travels in Southern Epirus, Acarnania, Aetolia, Attika and Peloponesus, or the Morea, in the years 1814-1816*, printed for Sir Richard Phillips and co, London 1822

Σμύρης Γ., *Το δίκτυο των οχυρώσεων στο Πασαλίκι των Ιωαννίνων (1788-1822)*, Ιστορική-Πολιτική-Οικονομική και Χωροταξική θεώρηση, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 2004

Sheila S., *Martello Towers*, Associated University Presses, Cranbury, New Jersey 1973

Νομοθεσία:

ΦΕΚ 234/Β/20.4.1981, Περί κηρύξεως Κάστρου και περιβάλλοντος χώρου στη θέση Πέντε Πηγάδια

ΦΕΚ 1451 Β/6.10.2003, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Περιφέρειας Ηπείρου 2015-2019, Μέρος Α΄ Στρατηγικός Σχεδιασμός

Ιστότοποι:

http://en.wikipedia.org/wiki/Clement_Harris.html

<http://sitalkisking.blogspot.gr/2013/10/cl-harris-1897.html>

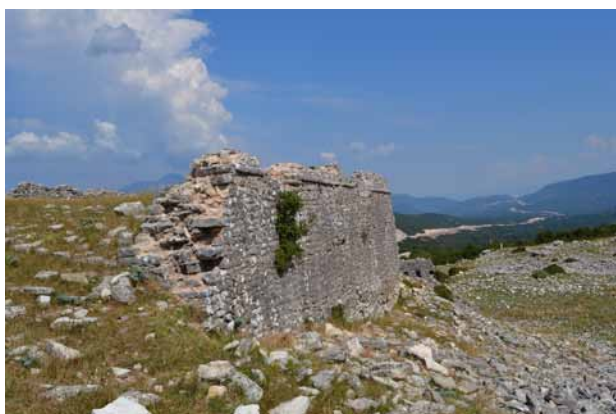

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ ΛΙΘΟΣΤΡΩΤΟΥ ΔΡΟΜΟΥ
ΠΡΟΣ ΤΑ ΠΕΝΤΕ ΠΗΓΑΔΙΑ

ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ ΑΠΟ ΤΟ ΕΡΕΙΠΩΜΕΝΟ ΧΑΝΙ ΚΑΙ ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΟ ΦΡΟΥΡΙΟ

ΕΡΓΑ ΓΥΡΩ ΣΤΑ ΠΕΝΤΕ ΠΗΓΑΔΙΑ

ΤΑ ΠΗΓΑΔΙΑ

ΤΟ ΦΡΟΥΡΙΟ ΑΠΟ ΜΑΚΡΥΑ

ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΛΗΨΕΙΣ-ΠΕΡΙΒΑΛΛΩΝ ΧΩΡΟΣ

ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΟΥΡΕΙΣ

ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΟΨΕΙΣ

ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ-ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΚΕΡΑΙΑ

ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ-ΔΥΤΙΚΗ ΚΕΡΑΙΑ

ΡΑΜΠΕΣ ΑΝΟΔΟΥ-ΝΤΑΠΙΕΣ

ΡΑΜΠΕΣ ΑΝΟΔΟΥ-ΝΤΑΠΙΕΣ

ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ-ΝΟΤΙΑ ΚΕΡΑΙΑ

ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ-ΒΟΡΕΙΑ ΚΕΡΑΙΑ

ΔΩΜΑΤΙΟ ΜΕ ΤΟΞΩΤΑ ΑΝΟΙΓΜΑΤΑ

ΘΗΣΑΥΡΟΦΥΛΑΚΙΟ Ή ΔΕΞΑΜΕΝΗ

ΝΤΑΠΙΑ ΝΟΤΙΟΥ ΠΡΟΜΑΧΩΝΑ

ΝΤΑΠΙΑ ΒΟΡΕΙΟΥ ΠΡΟΜΑΧΩΝΑ

ΜΠΟΥΝΤΡΟΥΜΙΑ ΒΟΡΕΙΟΥ ΠΡΟΜΑΧΩΝΑ

ΜΠΟΥΝΤΡΟΥΜΙΑ ΝΟΤΙΟΥ ΠΡΟΜΑΧΩΝΑ

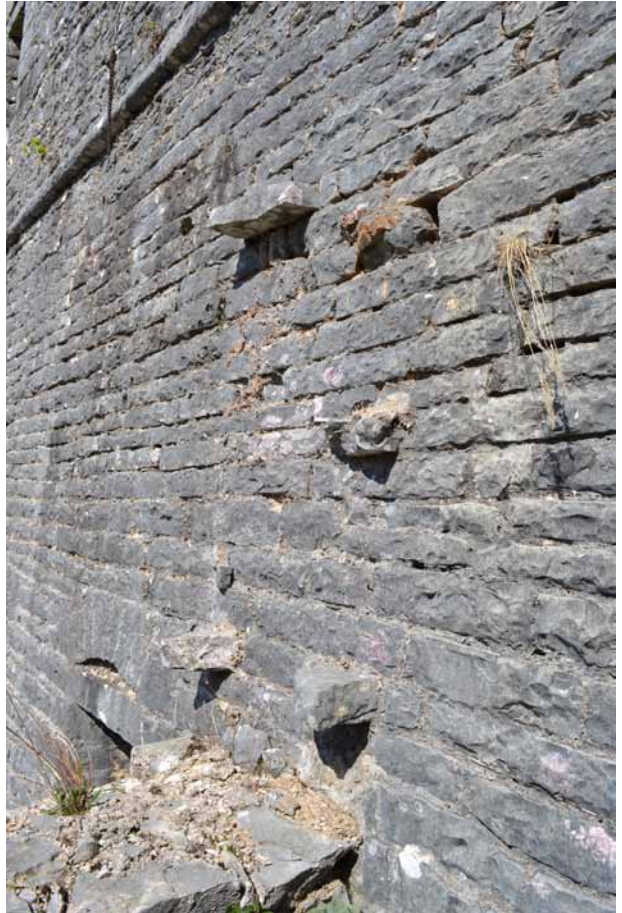

ΒΟΡΕΙΟ ΠΡΟΣΚΤΙΣΜΑ

ΝΟΤΙΟ ΠΡΟΣΚΤΙΣΜΑ

ΠΕΤΡΩΜΑ-ΤΟΙΧΟΠΟΙΪΕΣ

ΚΑΜΑΡΕΣ

ΣΚΑΛΑ ΠΡΟΣ ΟΡΟΦΟ

ΜΕΤΑΛΛΙΚΟΙ ΕΛΚΥΣΤΗΡΕΣ-ΑΡΠΙΖΕΣ

ΚΟΡΝΤΟΝΕ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΑ ΜΕΤΑΒΑΣΗΣ

ΤΟΞΩΤΑ ΑΝΟΙΓΜΑΤΑ

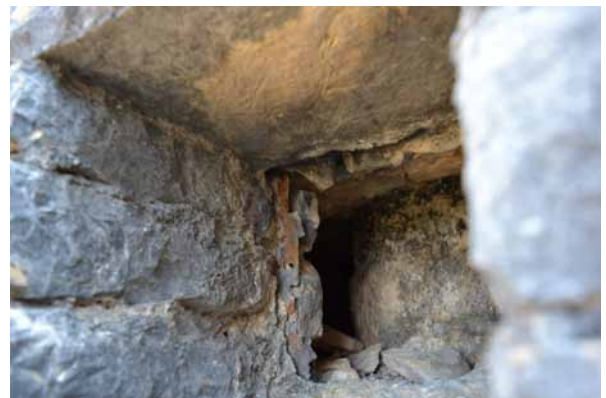

ΠΑΡΑΘΥΡΑ

ΤΥΦΕΚΙΟΘΥΡΙΔΕΣ-ΘΥΡΙΔΕΣ ΠΡΟΜΑΧΩΝΑ

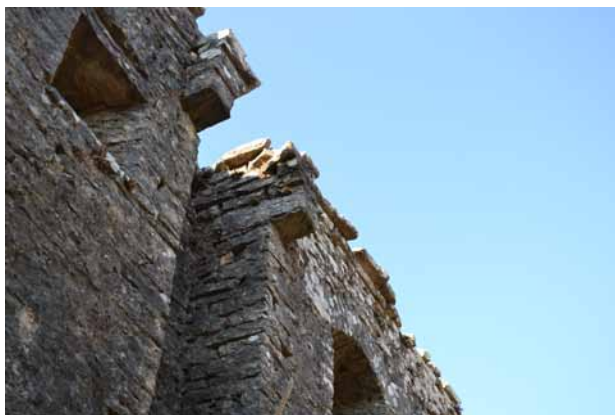

ΠΥΛΗ-ΣΤΗΡΙΞΕΙΣ ΘΥΡΑΣ

TZAKIA

ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ΦΡΟΥΡΙΟ

προς σωζόμενο τμήμα
του παλιού οθωμανικού
λιθόστρωτου δρόμου

προς Ιωάννινα

φυλάκιο

Μνημείο για τους
Πεσσόντες στις Μάχες
των Πέντε Πηγαδιών

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

Δ.Π.Μ.Σ. "ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ"
Α' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ:
ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ:
ΦΡΟΥΡΙΟ
ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΠΕΝΤΕ ΠΗΓΑΔΙΑ

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ:
ΚΩΣΤΑΠΙΑΝΝΗ ΜΑΡΙΑ,
ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΙΖΗΣ

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ
ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ:

T.1

ΚΛΙΜΑΚΑ: 1:2000

προς Άρτα

Επαρχιακή οδός Ιωαννίνων - Πέντε Πηγάδια

παρακείμενος
λόφος

ίχνη λιθόστρωτου δρόμου

θέση Ιόνιας Οδού, υπο κατασκευή

πλατάνια

σταυρός από μπετόν αρμέ

πέτρινη διαμόρφωση ανόδου

λούτσα

ερείπια παλαιότερου
κάστρου, Χανιού και λοιπών
στρατιωτικών και
οχυρωματικών
εγκαταστάσεων

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

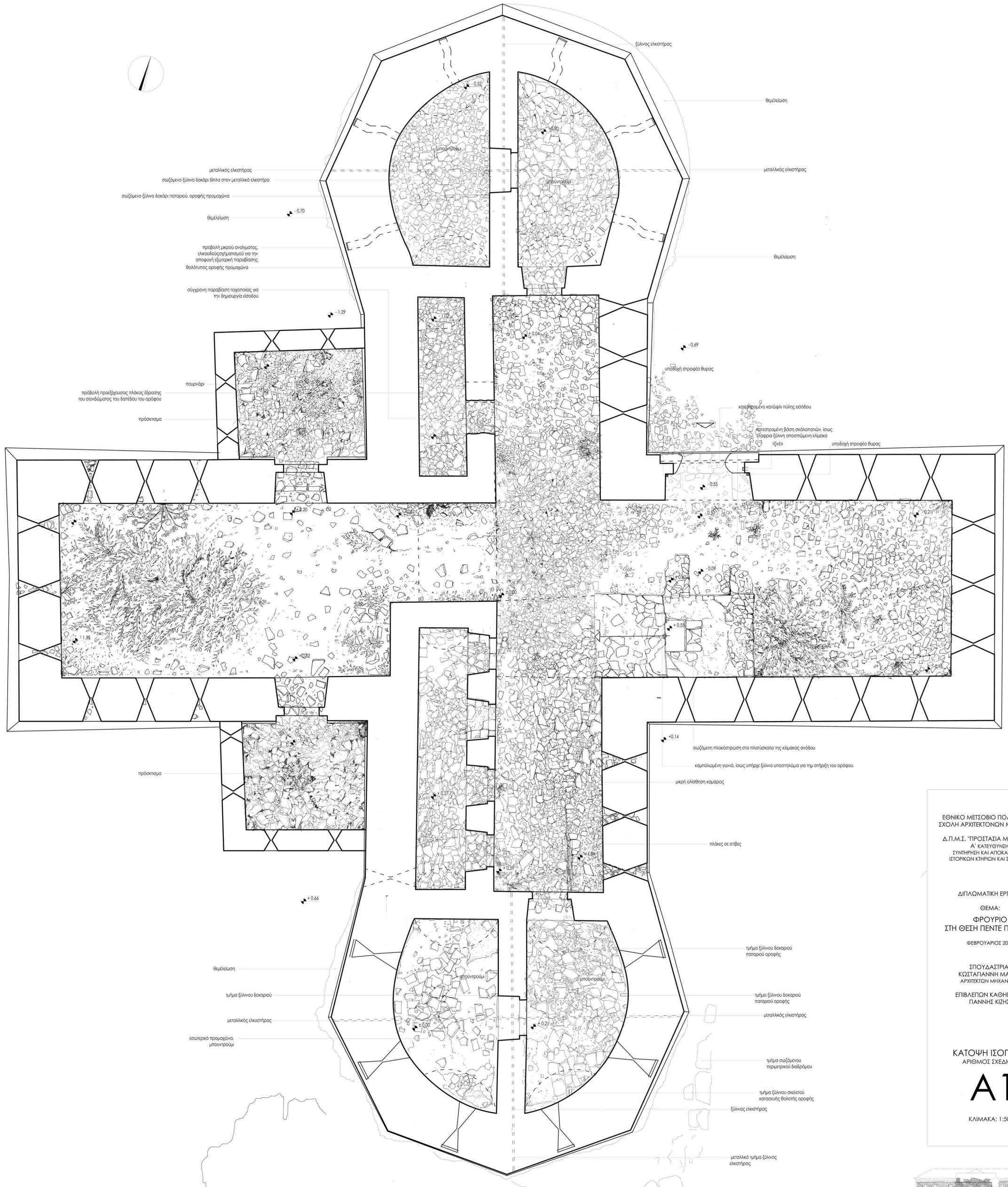
● ΠΗΓΑΔΙΑ

== ΔΡΟΜΟΙ

--- ΙΟΝΙΑ ΟΔΟΣ

ΚΛΙΜΑΚΑ 1:2000

-1.35

μεταλλικός ελεγκτήρας
 σιδημένο ξύλινο δοκάρι παταριού οροφής προμαχώνα
 θεμελίωση
 πρόβολη μικρού ανοίγματος, ελικοειδούς σχηματισμού για την αποφυγή εδαφικής παραμόρφσης θεολόγους οροφής προμαχώνα
 σύγχρονη παραμόρφση τοιχοποιίας για την δημιουργία εισόδου

πρόβολη προεξέχουσας πλάκας είσοδης του συνόλου του ορόφου
 πρόσδεση

πρόσδεση

θεμελίωση
 τμήμα ξύλινου δοκαριού παταριού οροφής
 μεταλλικός ελεγκτήρας
 εσωτερικό προμαχώνα, μπουντρούμι

ξύλινος ελεγκτήρας

θεμελίωση

μεταλλικός ελεγκτήρας

θεμελίωση

-0.69
 υποδοχή στροφέα θύρας

κατασκευασμένο κατάφρακτο πύλη εισόδου
 κατασκευασμένη βάση σκάλας από ξύλο
 ξύλινη αποσπώμενη κλίμακα
 υποδοχή στροφέα θύρας

+0.55

+0.14
 σιδημένη πλακόστρωση στο πλατύσκαλο της κλίμακας ανόδου
 καμπυλωμένη γωνιά, ίσως υπήρχε ξύλινο υποστυλίδιο για την στήριξη του ορόφου
 μικρή ολιγοθήκη καμάρια

πλάκες σε στήβες

τμήμα ξύλινου δοκαριού παταριού οροφής

τμήμα ξύλινου δοκαριού παταριού οροφής
 μεταλλικός ελεγκτήρας

τμήμα σιδημένο περιμετρικού διαφράγματος

τμήμα ξύλινου σκελετού κατασκευής θεολόγους οροφής
 ξύλινος ελεγκτήρας

μεταλλικό τμήμα ξύλινος ελεγκτήρας

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
 ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
 Δ.Π.Μ.Σ. "ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ"
 Α' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ:
 ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
 ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ

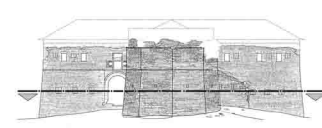
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
 ΘΕΜΑ:
 ΦΡΟΥΡΙΟ
 ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΠΕΝΤΕ ΠΗΓΑΔΙΑ
 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ:
 ΚΩΣΤΑΤΙΑΝΝΗ ΜΑΡΙΑ,
 ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ
 ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:
 ΠΑΝΝΗΣ ΚΙΖΗΣ

ΚΑΤΩΦΗ ΙΣΟΓΕΙΟΥ
 ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ:

A1

ΚΛΙΜΑΚΑ: 1:50

0.00 1.00 2.00 3.00 4.00 5.00 m

κλειδί ξύλινου ελαστήρα σχήματος Υ

προβολή ξύλινου ελαστήρα

μεταλλικός ελαστήρας

κλειδί μεταλ. ελαστήρα σχήματος Υ

κλειδί μεταλ. ελαστήρα σχήματος Υ

κλειδί ξύλινου ελαστήρα

διαχωριστικός τοίχος διαγράμμου και ράμπας αόριστα σε χαμηλό ύψος

υπόδομος για τις σιέρρες

κατακόρυφα

κατατραμμένη βάση σκαλοπατιών, ίσως ελαφριά ξύλινη αποσπώμενη σκάλα

σφαίριση γωνιακών κλιβάνων τόξα βαλάντιου αροφής κατόχου χώρου

πλαίσια σκαλοπατιών κατατραμμένη επιφάνεια αν' λας ανόδου από την είσοδο στις κεντρικές συνθήκες

διαχωριστικός τοίχος διαγράμμου και ράμπας αόριστα σε χαμηλό ύψος

κλειδί μεταλ. ελαστήρα σχήματος Υ

κλειδί μεταλ. ελαστήρα σχήματος Υ

κλειδί ξύλινου ελαστήρα σχήματος Υ

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
Δ.Π.Μ.Σ. "ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ"
Α' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ:
ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ

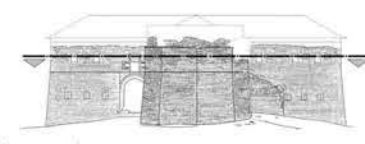
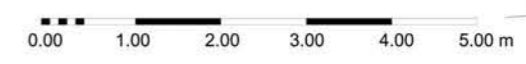
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΘΕΜΑ:
ΦΡΟΥΡΙΟ
ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΠΕΝΤΕ ΠΗΓΑΔΙΑ
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ:
ΚΩΣΤΑ ΠΑΝΝΗ ΜΑΡΙΑ,
ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ
ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:
ΠΑΝΝΗΣ ΚΙΖΗΣ

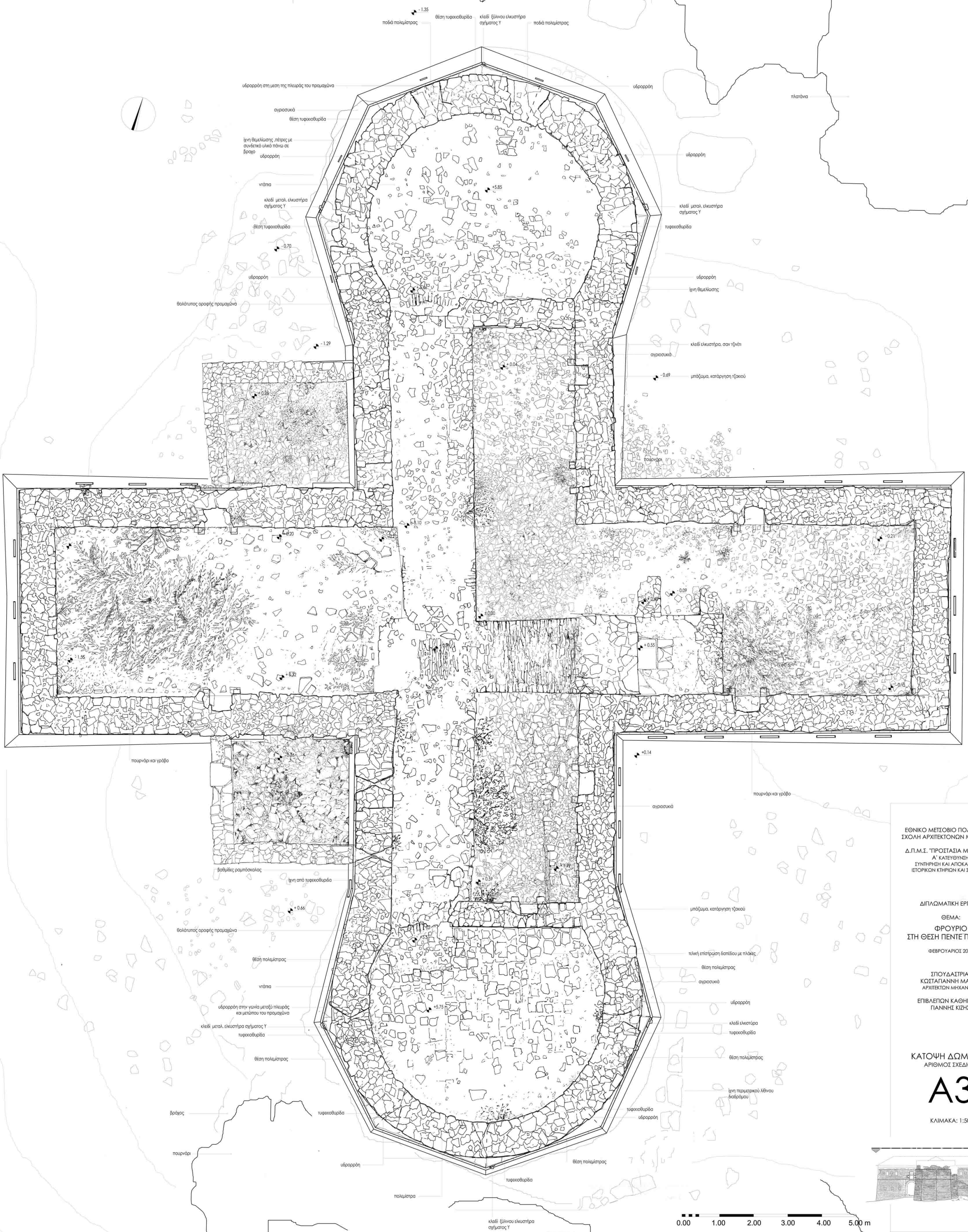
ΚΑΤΩΦΗ ΟΡΟΦΟΥ
ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ:

A2

ΚΛΙΜΑΚΑ: 1:50

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
 ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
 Δ.Π.Μ.Σ. "ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ"
 Α' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ:
 ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
 ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ

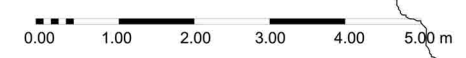
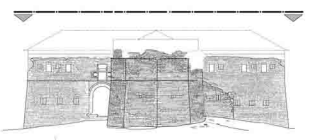
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
 ΘΕΜΑ:
**ΦΡΟΥΡΙΟ
 ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΠΕΝΤΕ ΠΗΓΑΔΙΑ**
 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

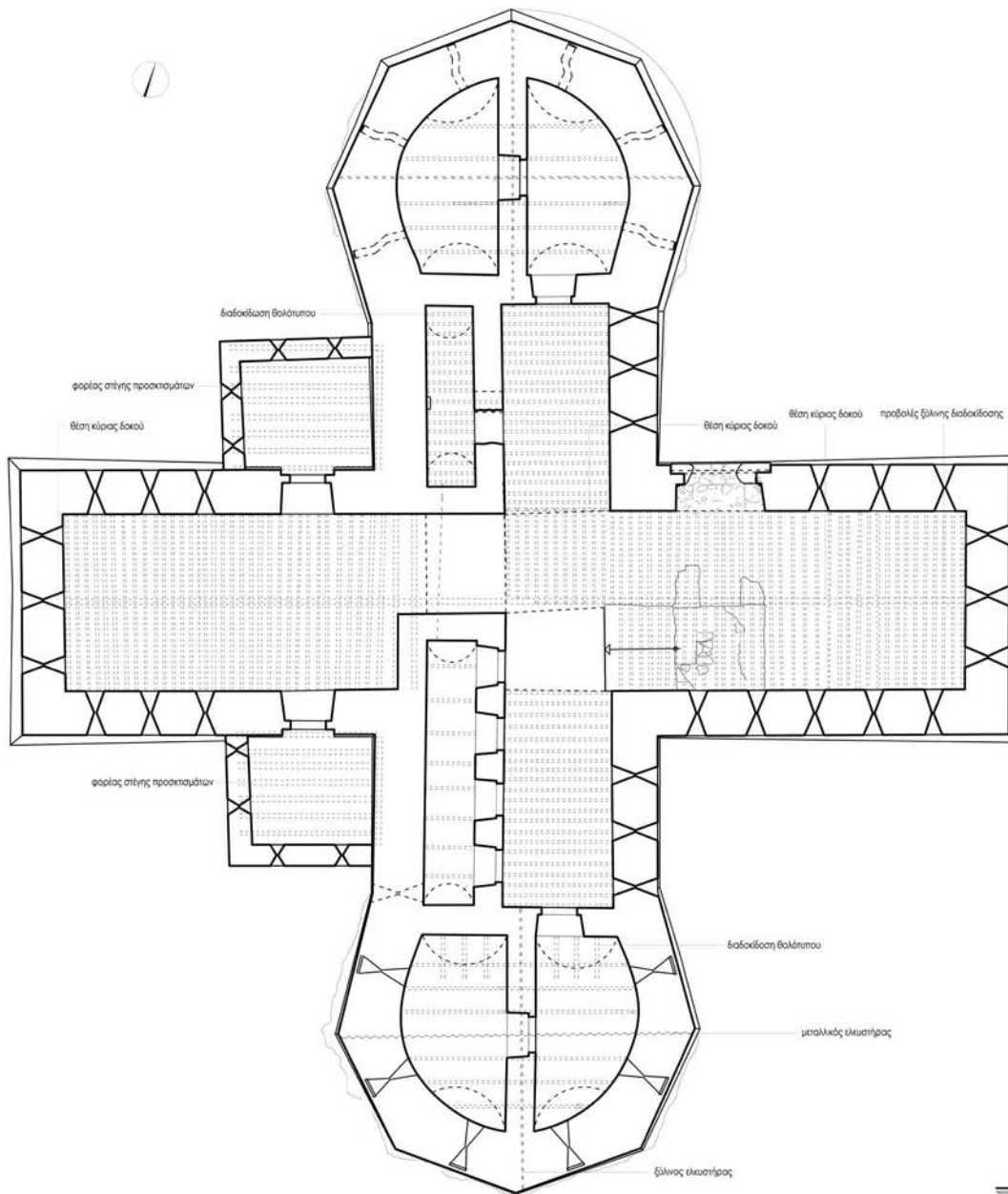
ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ:
ΚΩΣΤΑΓΙΑΝΝΗ ΜΑΡΙΑ,
 ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ
 ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΙΖΗΣ

ΚΑΤΩΦΗ ΔΩΜΑΤΟΣ
 ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ:

A3

ΚΛΙΜΑΚΑ: 1:50

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

Δ.Π.Μ.Σ. "ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ"
Α' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ:
ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ:
ΦΡΟΥΡΙΟ
ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΠΕΝΤΕ ΠΗΓΑΔΙΑ

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ:
ΚΩΣΤΑΠΙΑΝΝΗ ΜΑΡΙΑ,
ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ

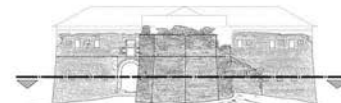
ΕΠΙΒΛΕΠΤΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΙΖΗΣ

ΚΑΤΟΨΗ ΙΣΟΓΕΙΟΥ
οριζόντια φέροντα
στοιχεία

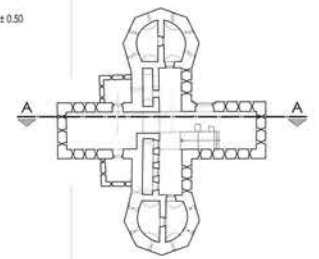
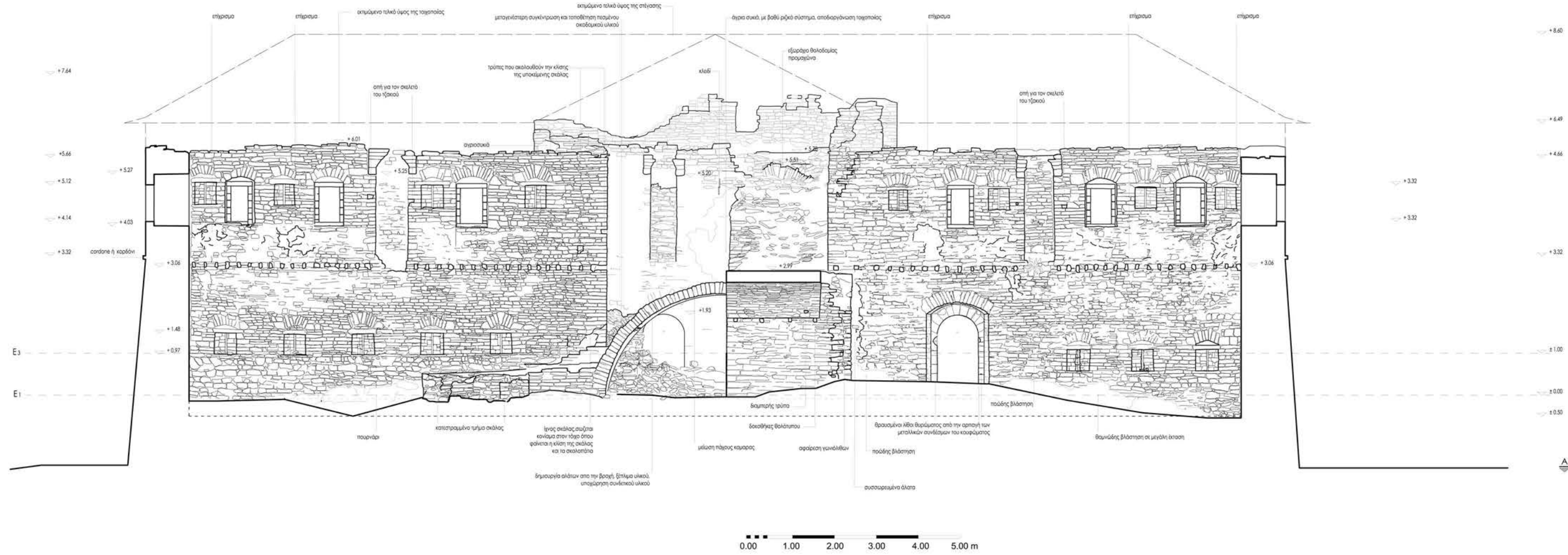
ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ:

A4

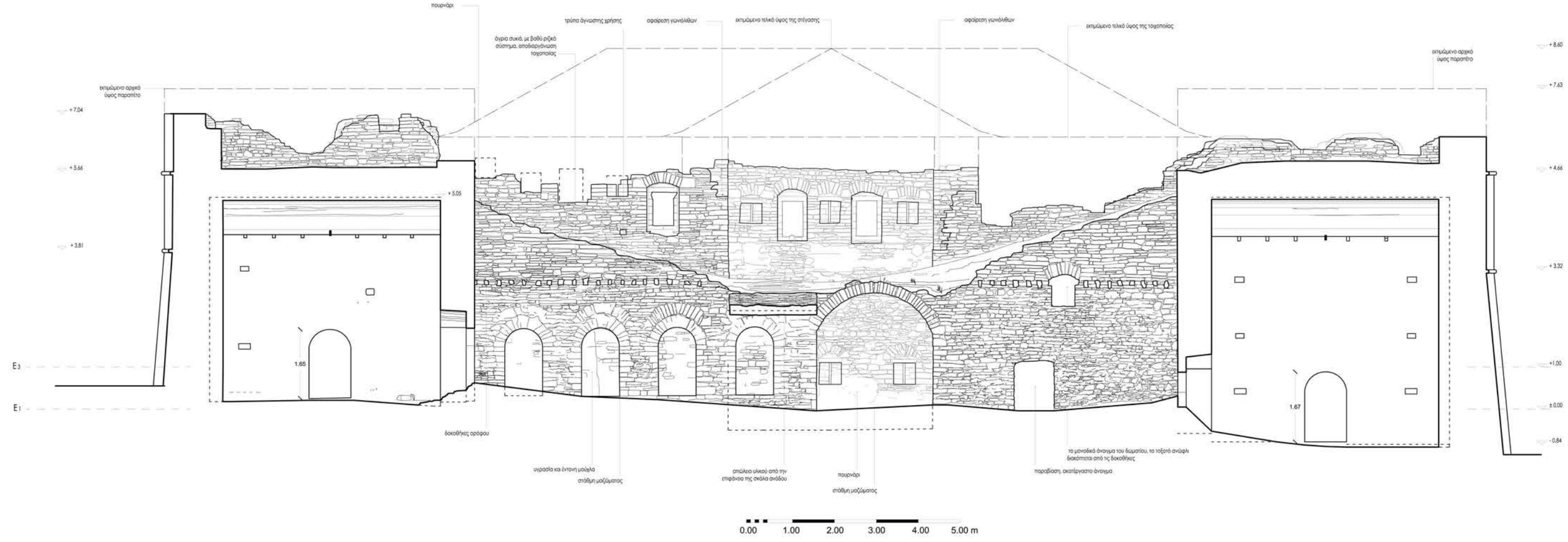
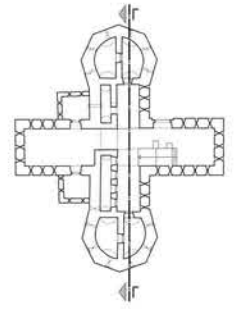
ΚΛΙΜΑΚΑ: 1:100

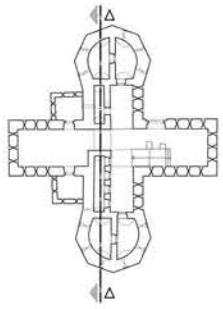
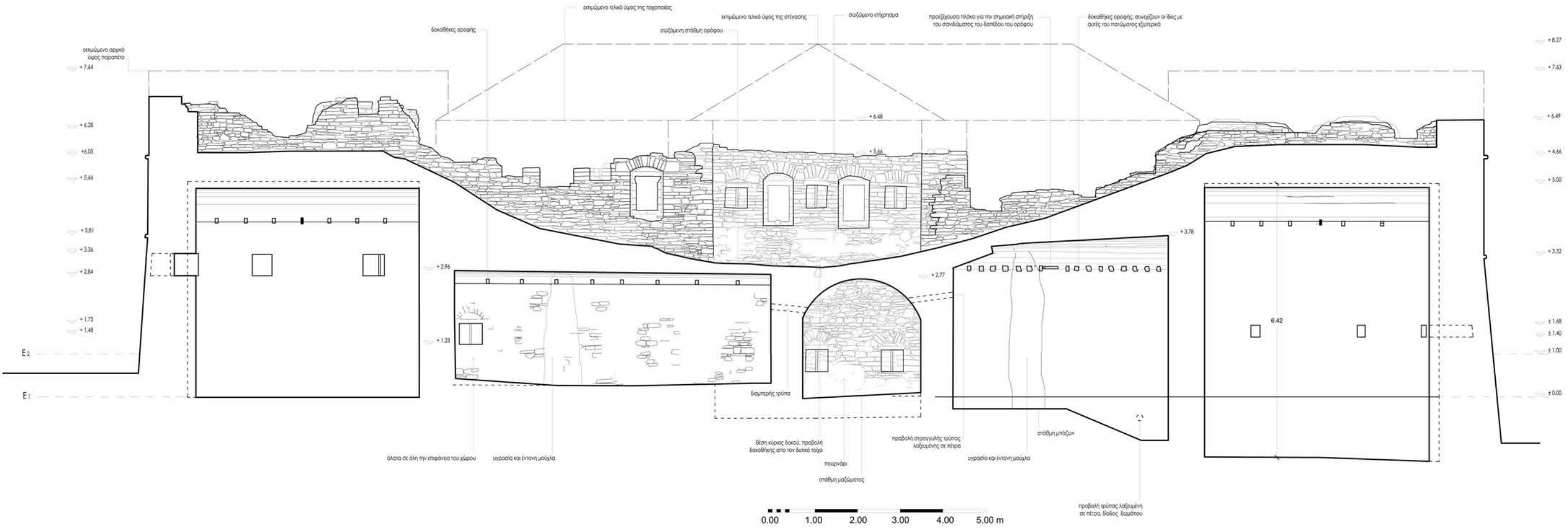

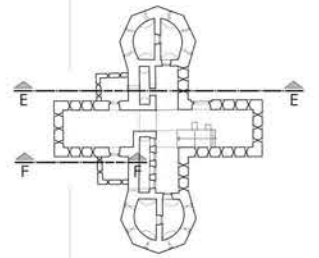
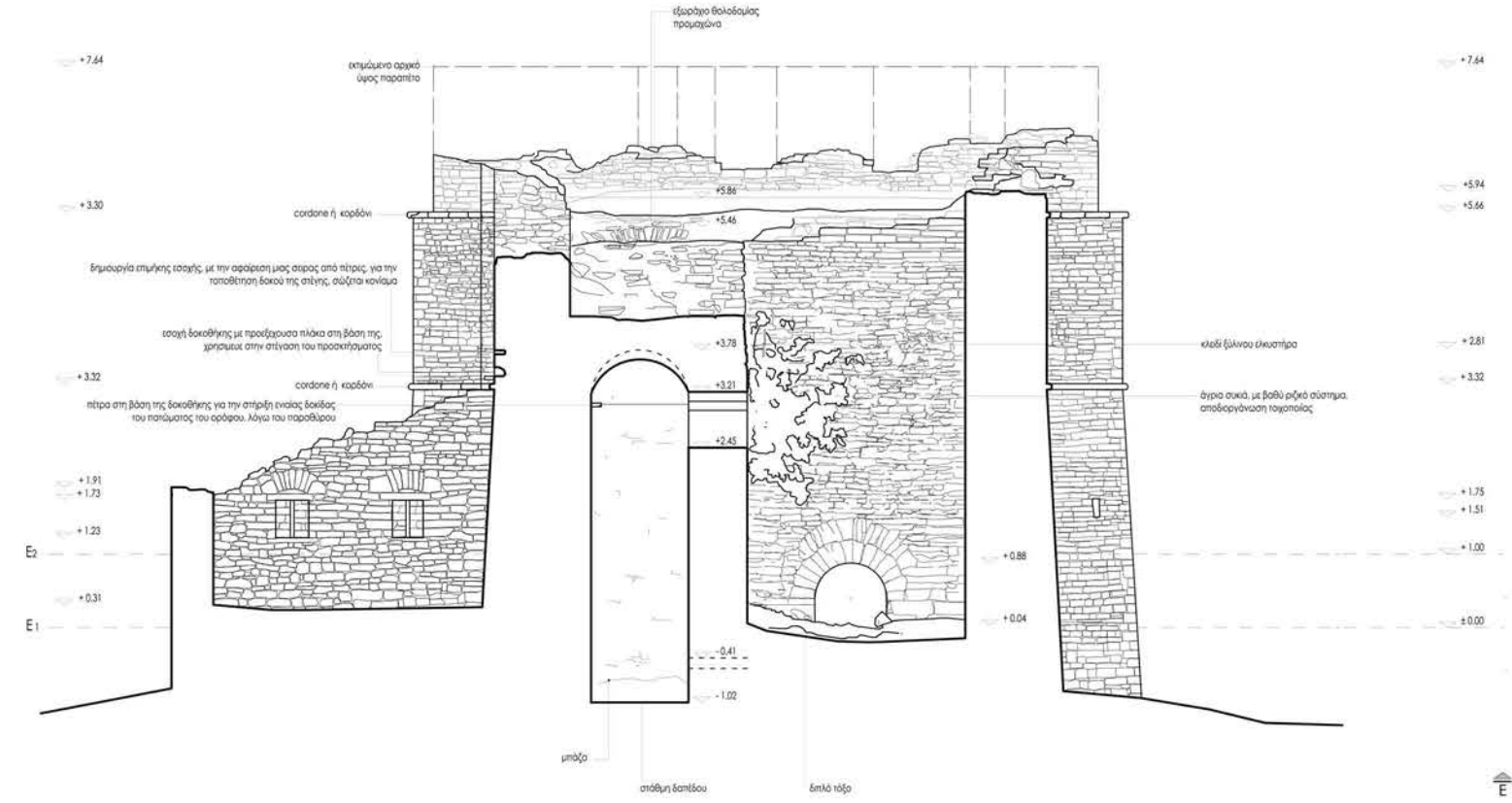
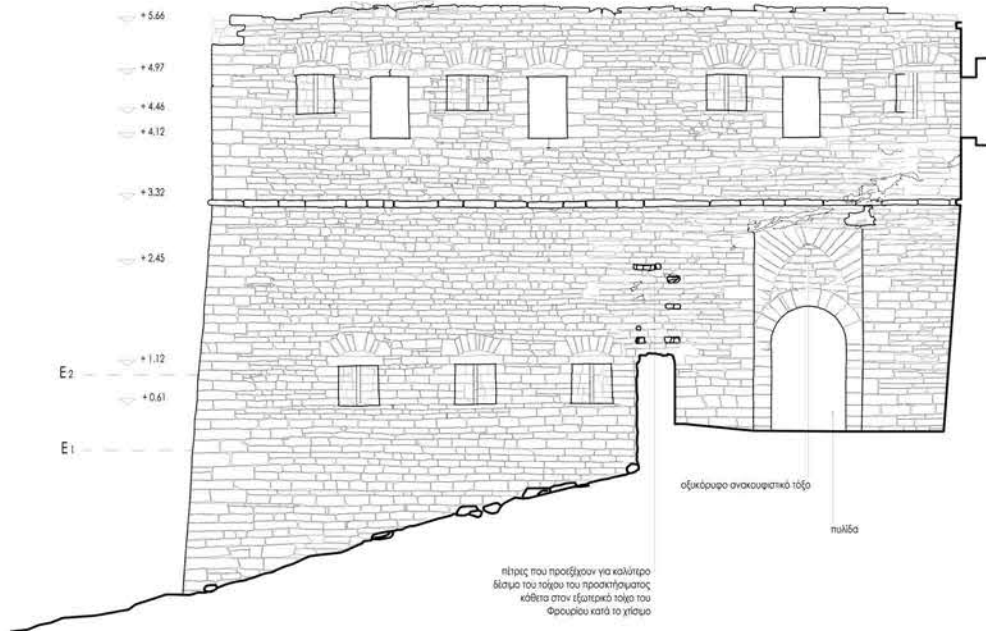
0.00 1.00 2.00 3.00 4.00 5.00 m

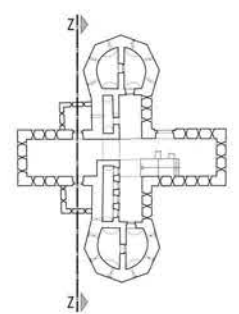
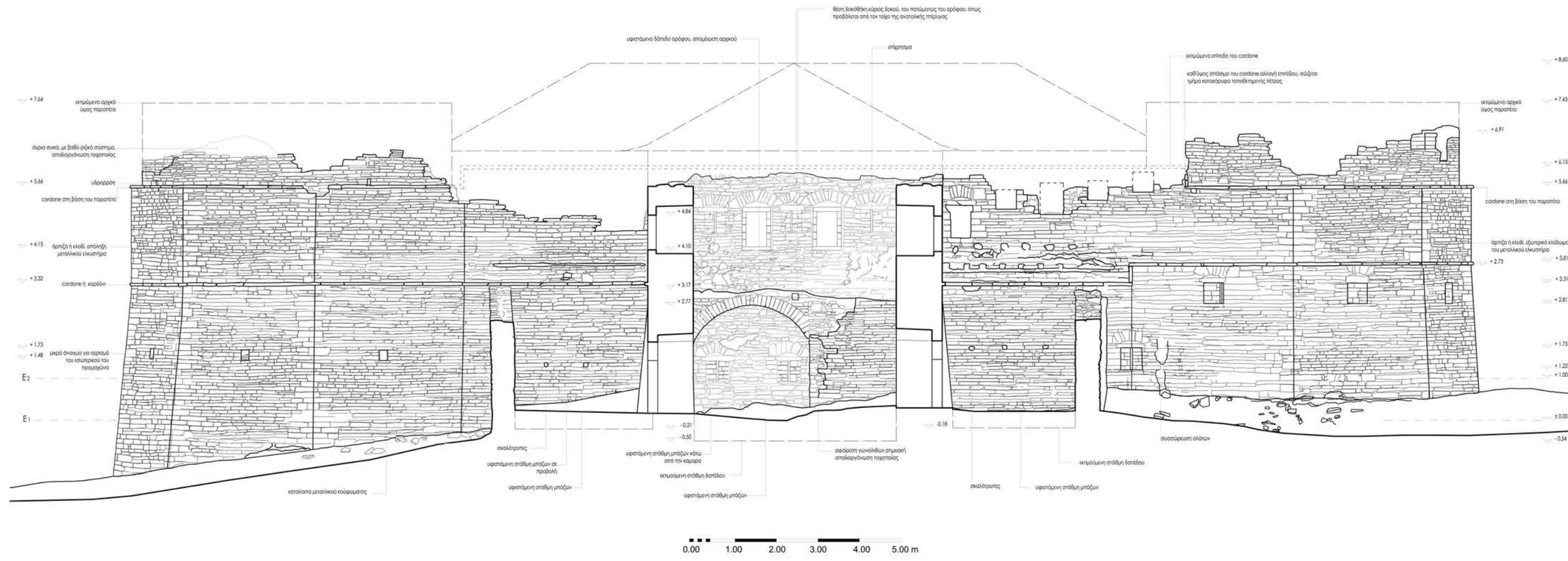

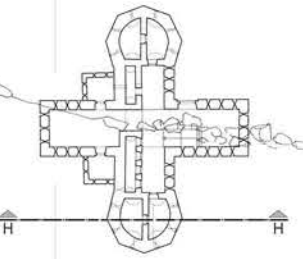
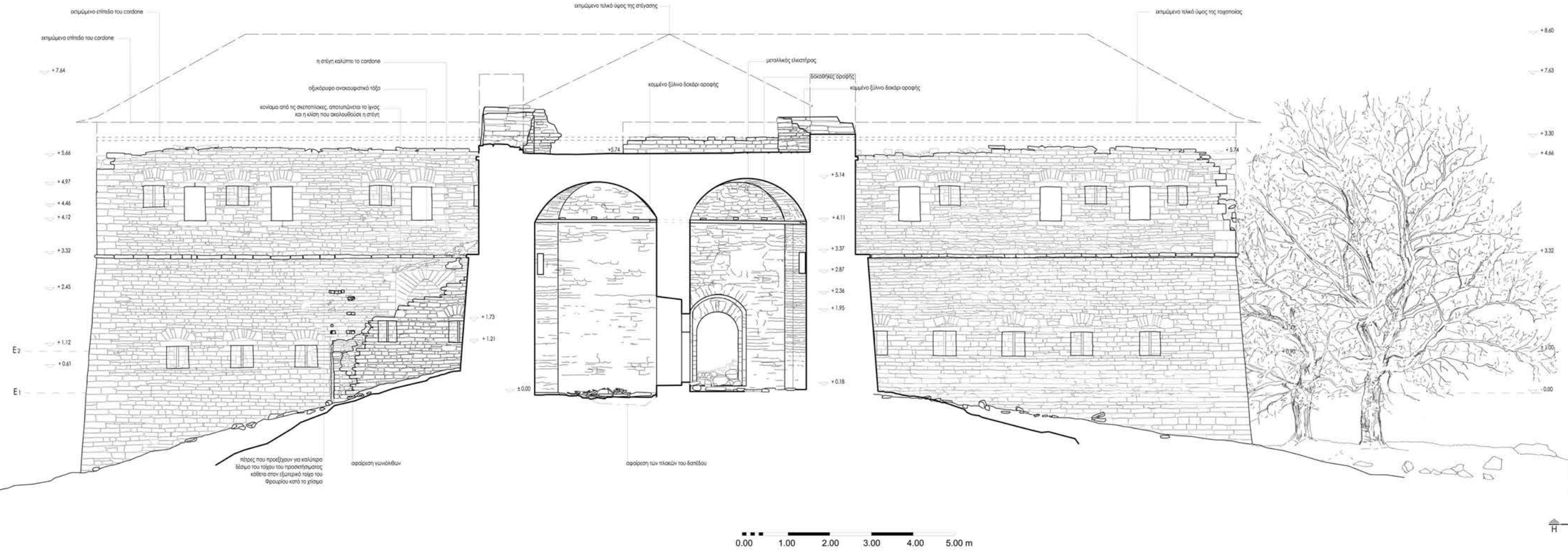

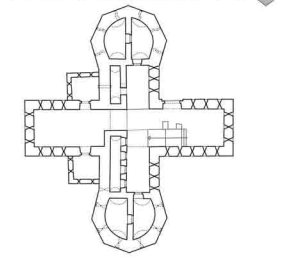
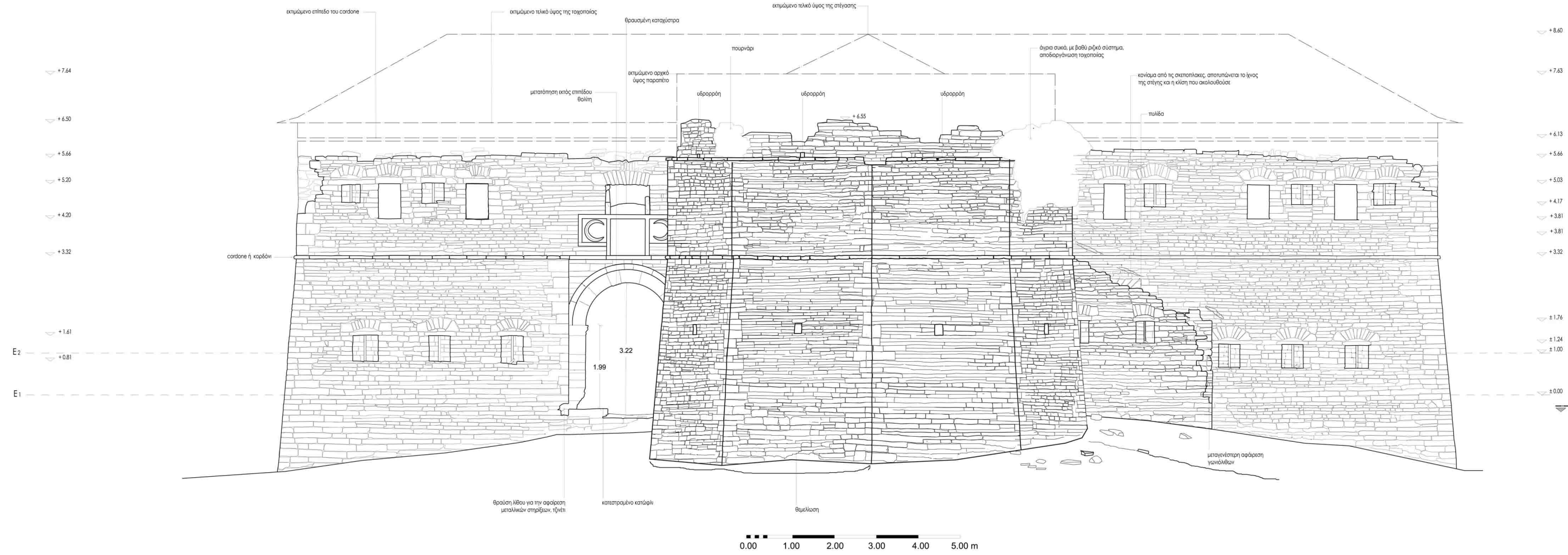

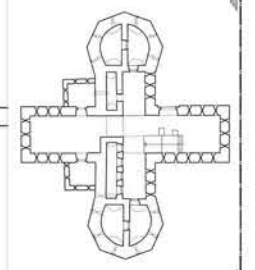

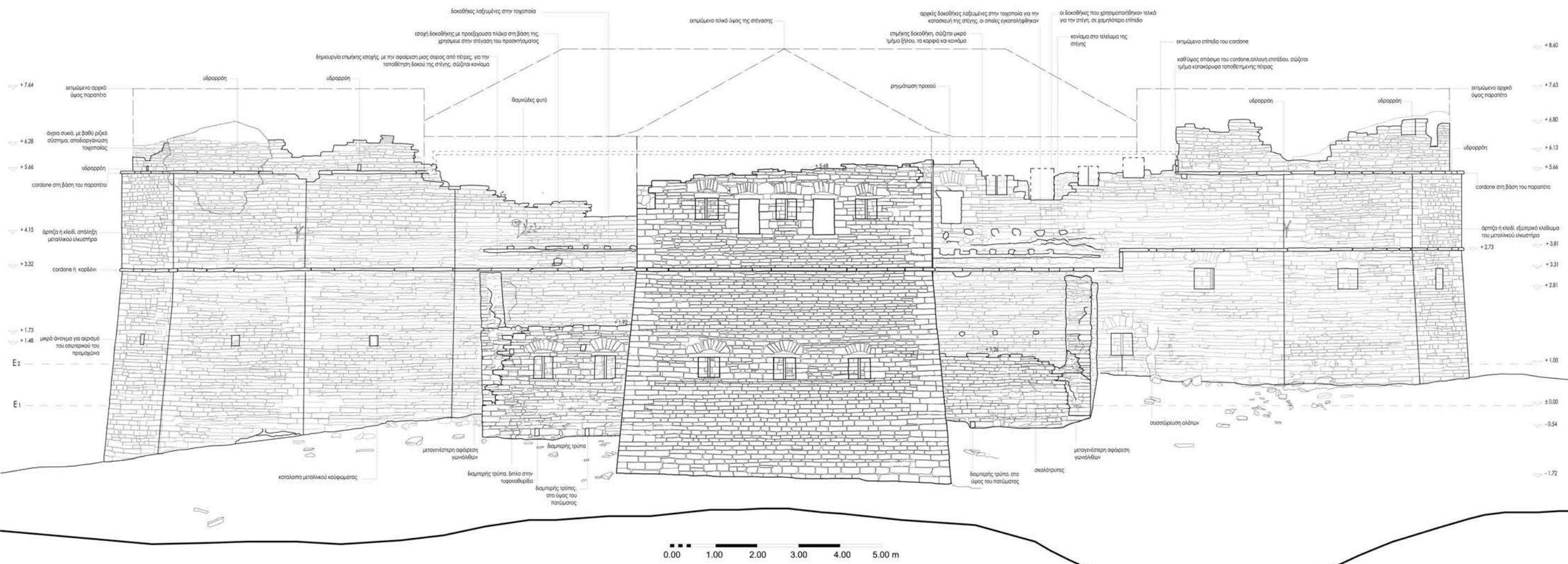

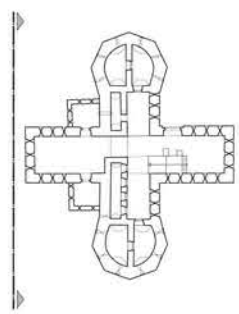

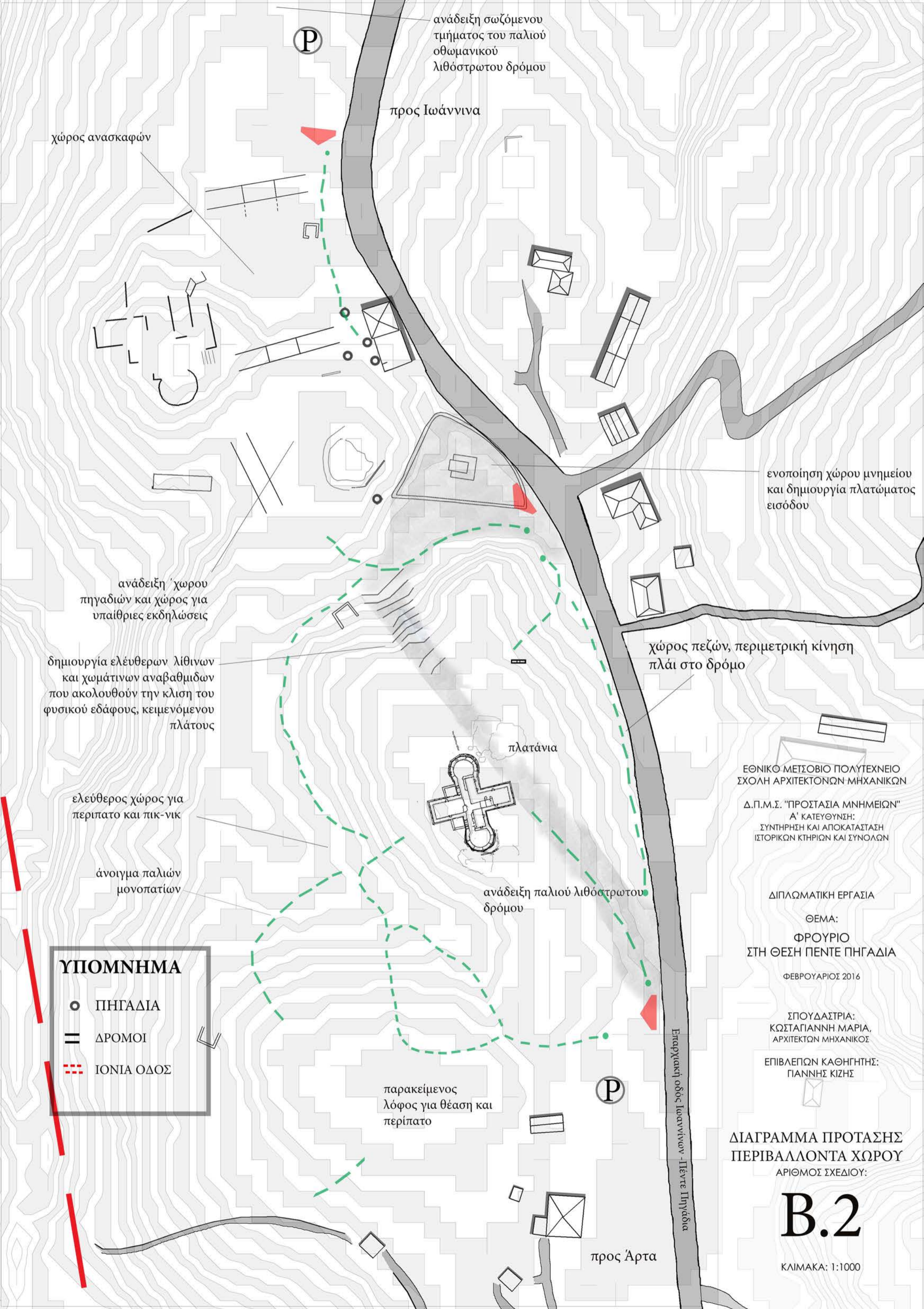

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
Δ.Π.Μ.Σ. "ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ"
Α' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ:
ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΘΕΜΑ:
ΦΡΟΥΡΙΟ
ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΠΕΝΤΕ ΠΗΓΑΔΙΑ
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016
ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ:
ΚΩΣΤΑΓΙΑΝΝΗ ΜΑΡΙΑ,
ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ
ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΙΖΗΣ

ΔΥΤΙΚΗ ΟΨΗ
ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ:
A.14
ΚΛΙΜΑΚΑ: 1:50

ανάδειξη σωζόμενου τμήματος του παλιού οθωμανικού λιθόστρωτου δρόμου

προς Ιωάννινα

χώρας ανασκαφών

ενοποίηση χώρου μνημείου και δημιουργία πλατώματος εισόδου

ανάδειξη χώρου πηγαδιών και χώρος για υπαίθριες εκδηλώσεις

δημιουργία ελεύθερων λίθινων και χωμάτινων αναβαθμιδών που ακολουθούν την κλιση του φυσικού εδάφους, κειμενόμενου πλάτους

ελεύθερος χώρος για περίπατο και πικ-νικ

άνοιγμα παλιών μονοπατιών

χώρας πεζών, περιμετρική κίνηση πλάι στο δρόμο

πλατάνια

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

Δ.Π.Μ.Σ. "ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ" Α' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ: ΦΡΟΥΡΙΟ ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΠΕΝΤΕ ΠΗΓΑΔΙΑ

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ: ΚΩΣΤΑΓΙΑΝΝΗ ΜΑΡΙΑ, ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΙΖΗΣ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΡΟΤΑΣΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΑ ΧΩΡΟΥ

ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ:

B.2

ΚΛΙΜΑΚΑ: 1:1000

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- ΠΗΓΑΔΙΑ
- = ΔΡΟΜΟΙ
- ⋯ ΙΟΝΙΑ ΟΔΟΣ

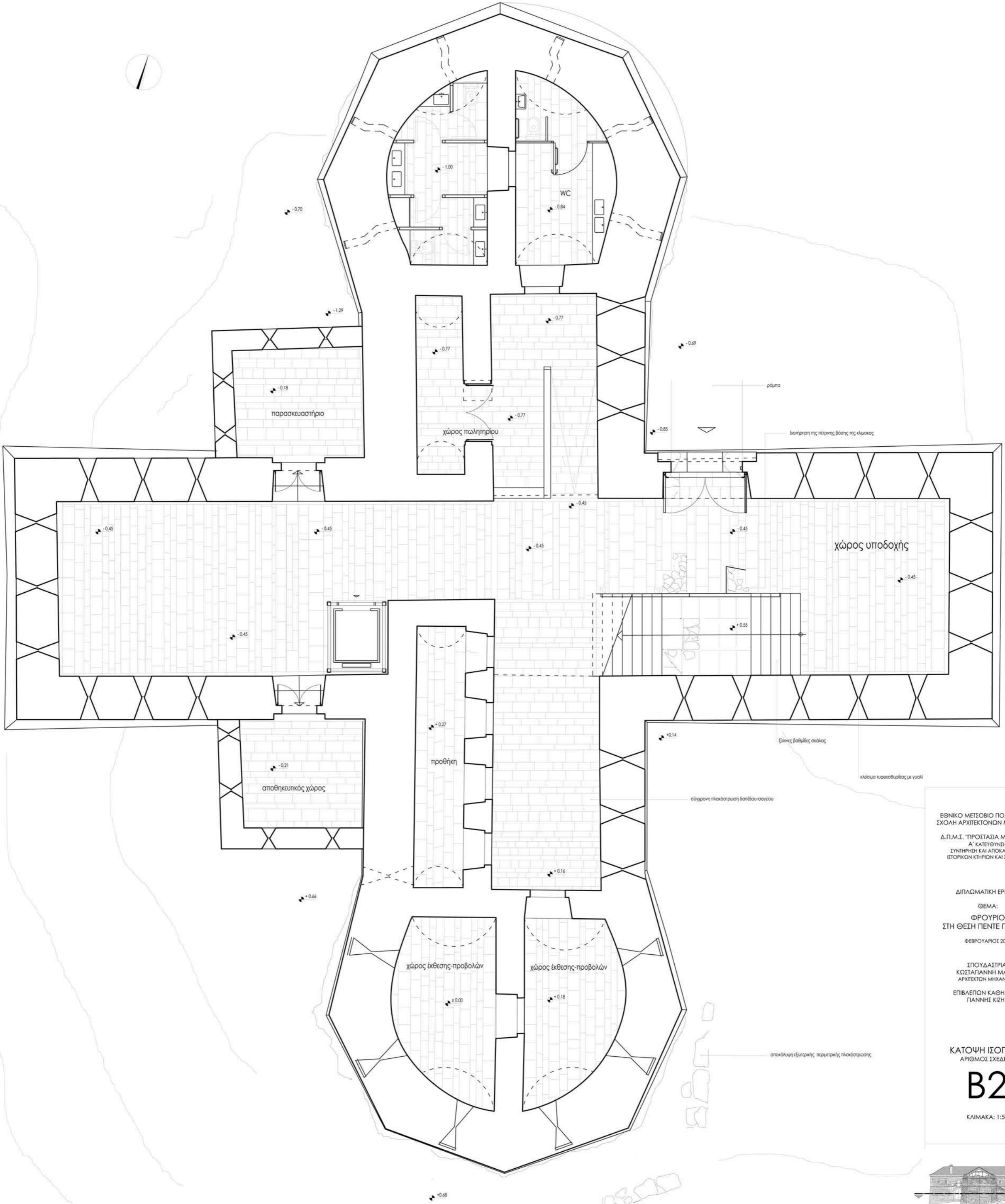
παρακείμενος λόφος για θέαση και περίπατο

Π

Επαρχιακή οδός Ιωαννίνων - Πέντε Πηγάδια

προς Άρτα

-1.35

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
 ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
 Δ.Π.Μ.Σ. "ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ"
 Α' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ:
 ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
 ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
 ΘΕΜΑ:
 ΦΡΟΥΡΙΟ
 ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΠΕΝΤΕ ΠΗΓΑΔΙΑ
 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ:
 ΚΩΣΤΑ ΠΑΝΝΗ ΜΑΡΙΑ,
 ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ
 ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:
 ΠΑΝΝΗΣ ΚΙΖΗΣ

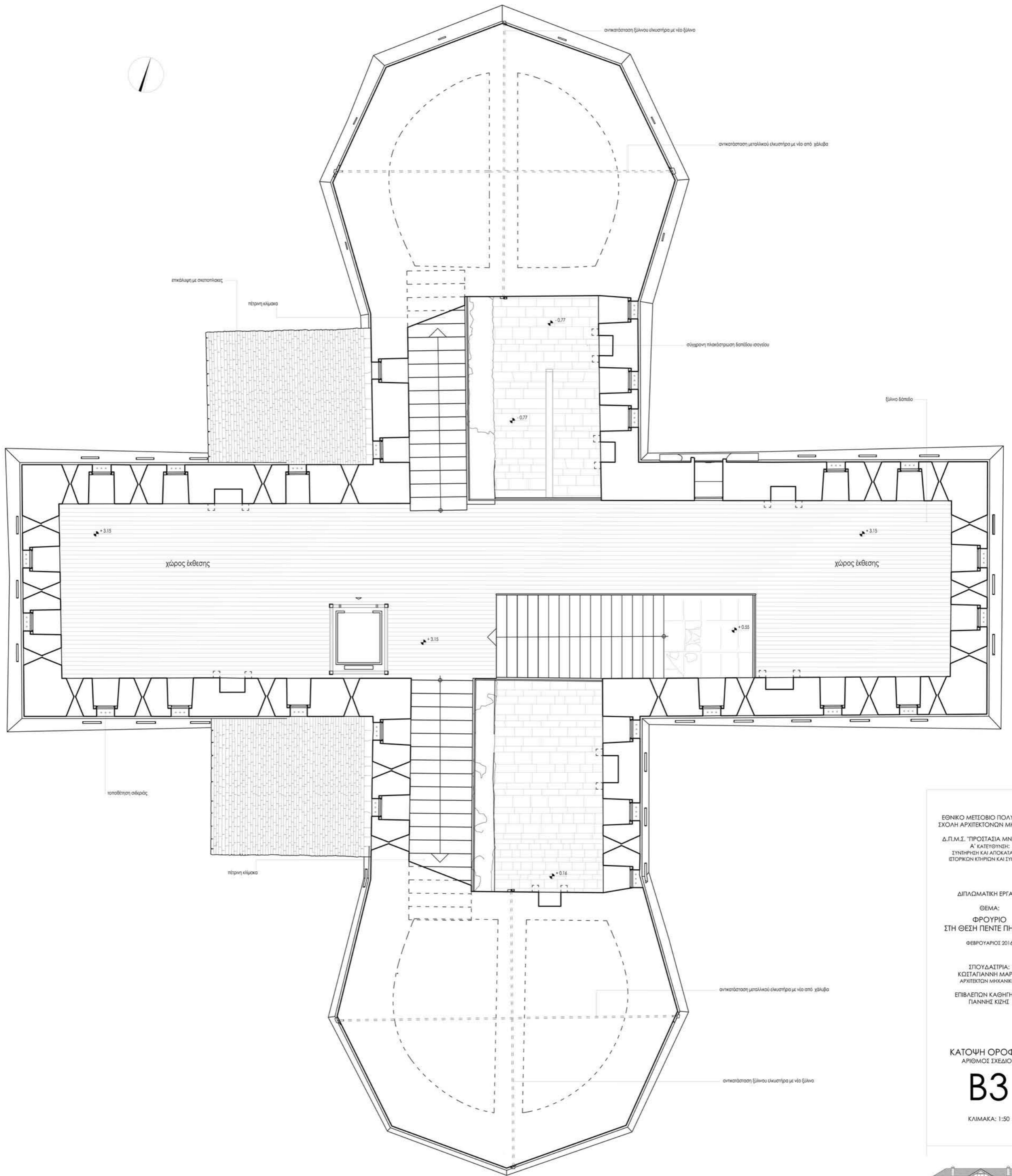
ΚΑΤΩΦΗ ΙΣΟΓΕΙΟΥ
 ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ:

B2

ΚΛΙΜΑΚΑ: 1:50

0.00 1.00 2.00 3.00 4.00 5.00 m

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
 ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
 Δ.Π.Μ.Σ. "ΠΡΟΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ"
 Α' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ:
 ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
 ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ

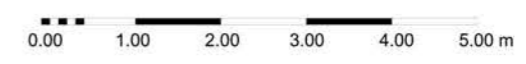
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
 ΘΕΜΑ:
 ΦΡΟΥΡΙΟ
 ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΠΕΝΤΕ ΠΗΓΑΔΙΑ
 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

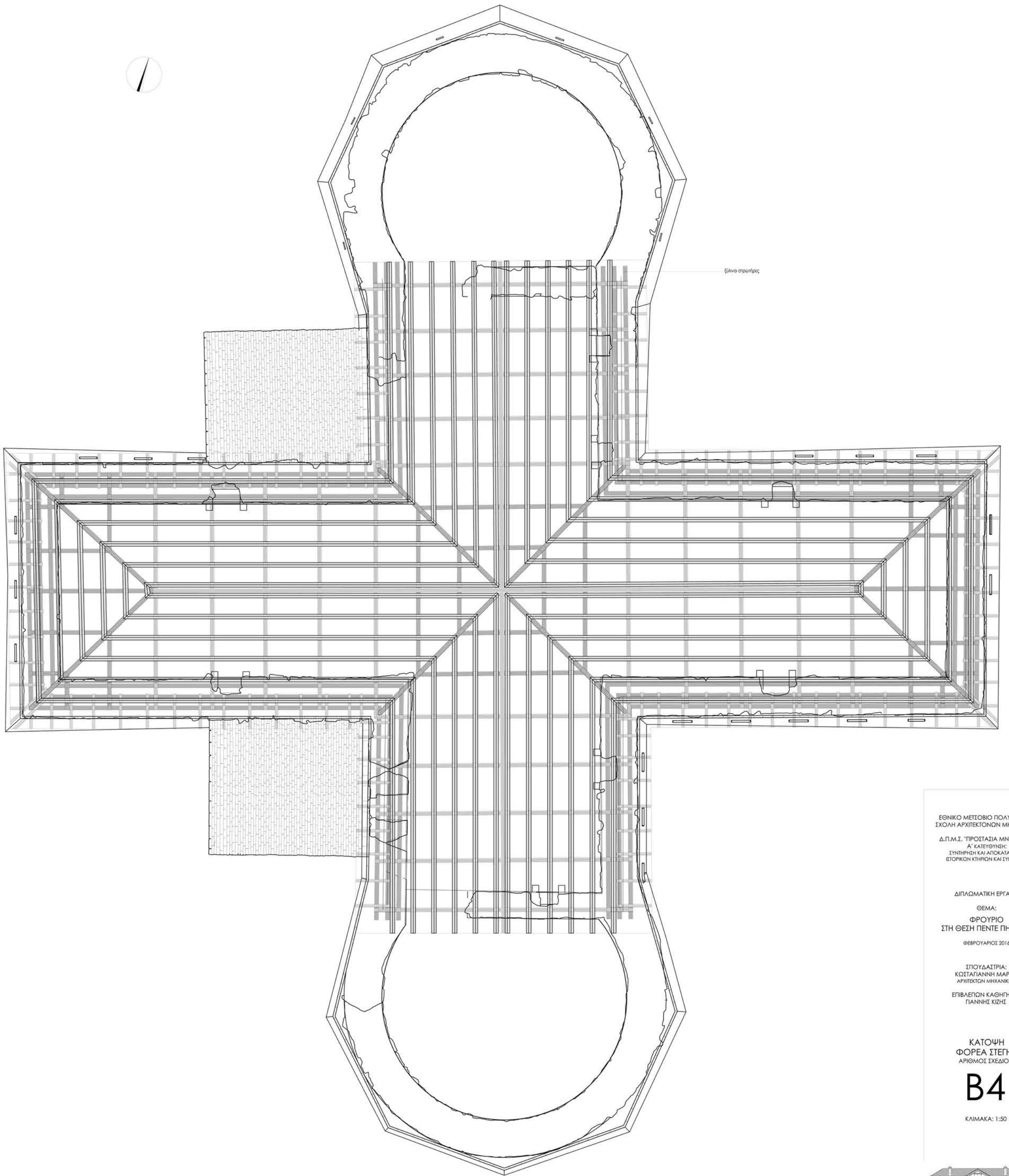
ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ:
 ΚΩΣΤΑ ΠΑΝΝΗ ΜΑΡΙΑ,
 ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ
 ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:
 ΠΑΝΝΗΣ ΚΙΖΗΣ

ΚΑΤΩΦΗ ΟΡΟΦΟΥ
 ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ:

B3

ΚΛΙΜΑΚΑ: 1:50

ξύλινα στοιχεία

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
Δ.Π.Μ.Σ. "ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ"
Α' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ:
ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΘΕΜΑ:
ΦΡΟΥΡΙΟ
ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΠΕΝΤΕ ΠΗΓΑΔΙΑ
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ:
ΚΩΣΤΑΓΙΑΝΝΗ ΜΑΡΙΑ,
ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ
ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:
ΠΑΝΝΗΣ ΚΙΖΗΣ

ΚΑΤΩΦΗ
ΦΟΡΕΑ ΣΤΕΓΗΣ
ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ:

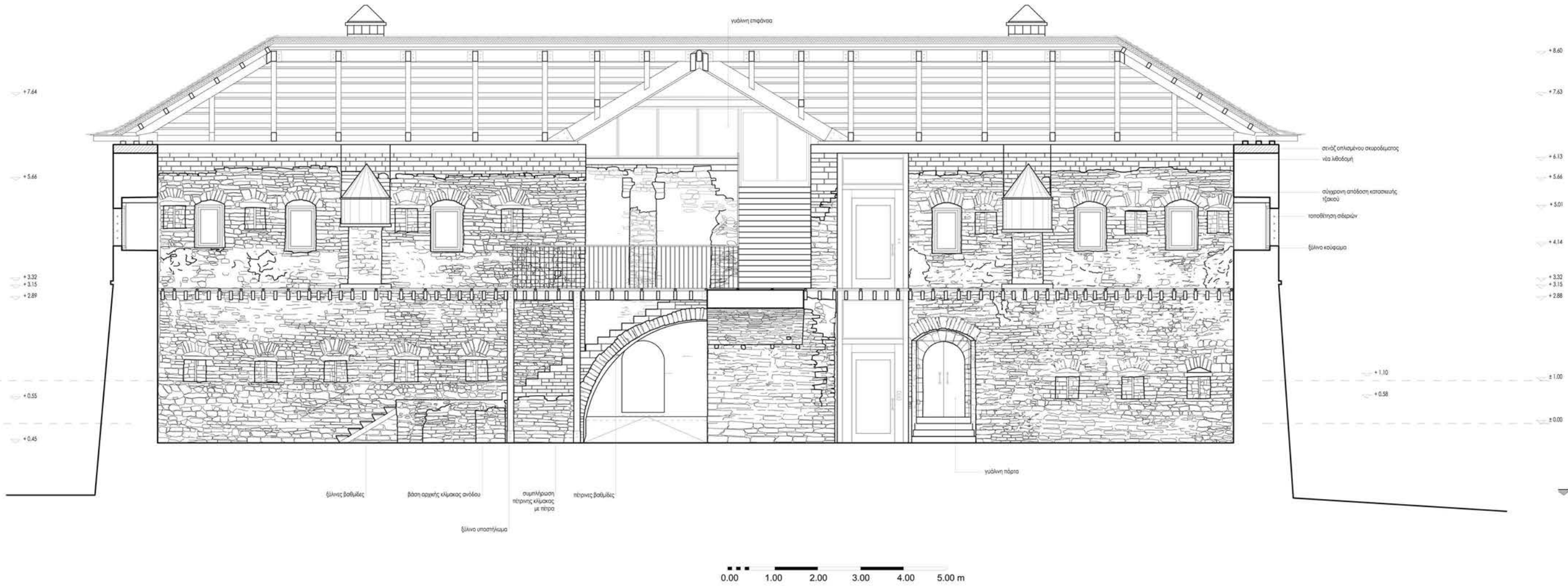
B4

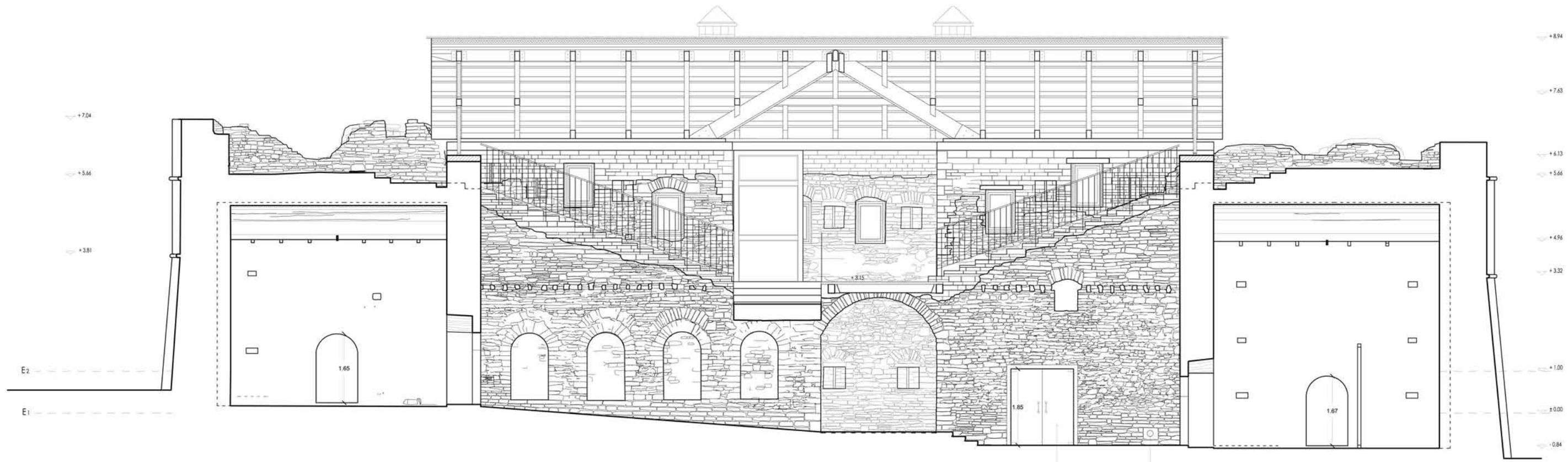
ΚΛΙΜΑΚΑ: 1:50

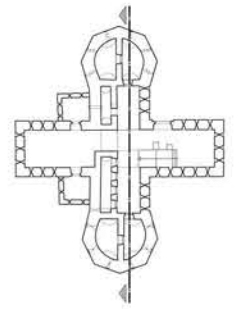
0.00 1.00 2.00 3.00 4.00 5.00 m

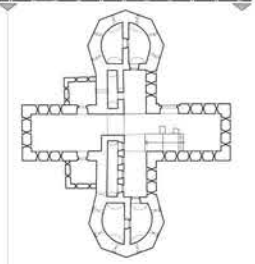
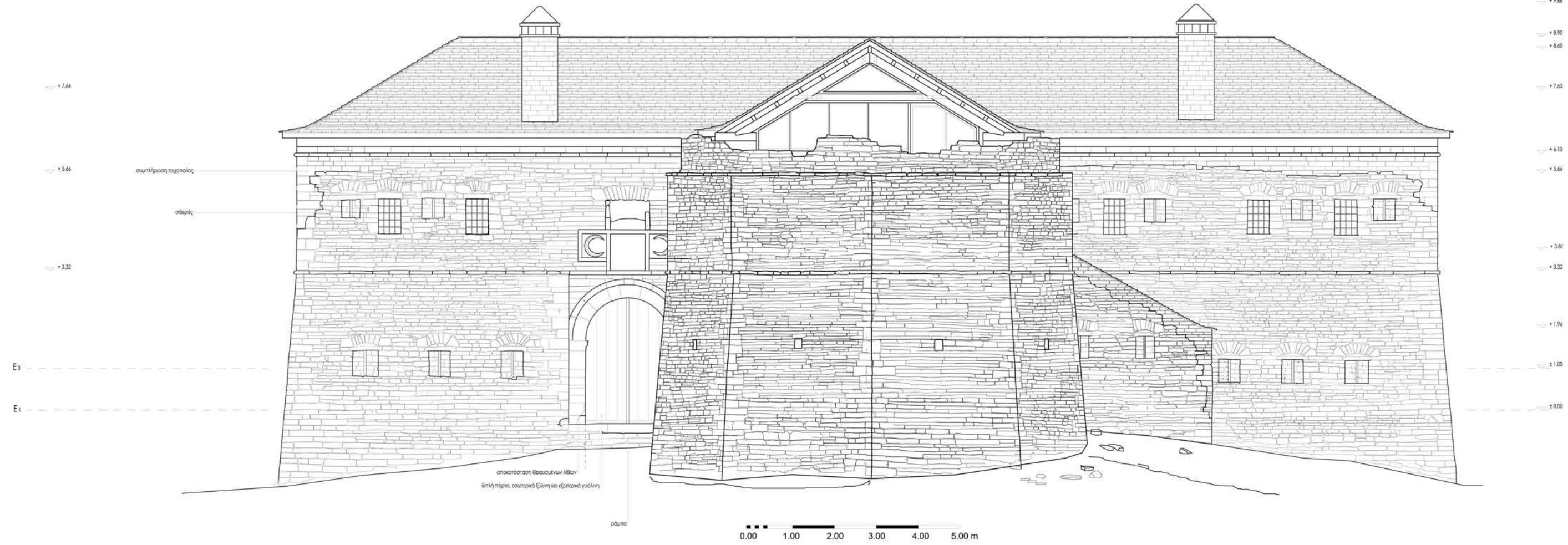

γαλάνη πέτρα
 δαμπτός στρογγυλό άνοιγμα

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ:
ΦΡΟΥΡΙΟ
ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΠΕΝΤΕ ΠΗΓΑΔΙΑ

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ:
ΚΩΣΤΑΓΙΑΝΝΗ ΜΑΡΙΑ,
ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΙΖΗΣ

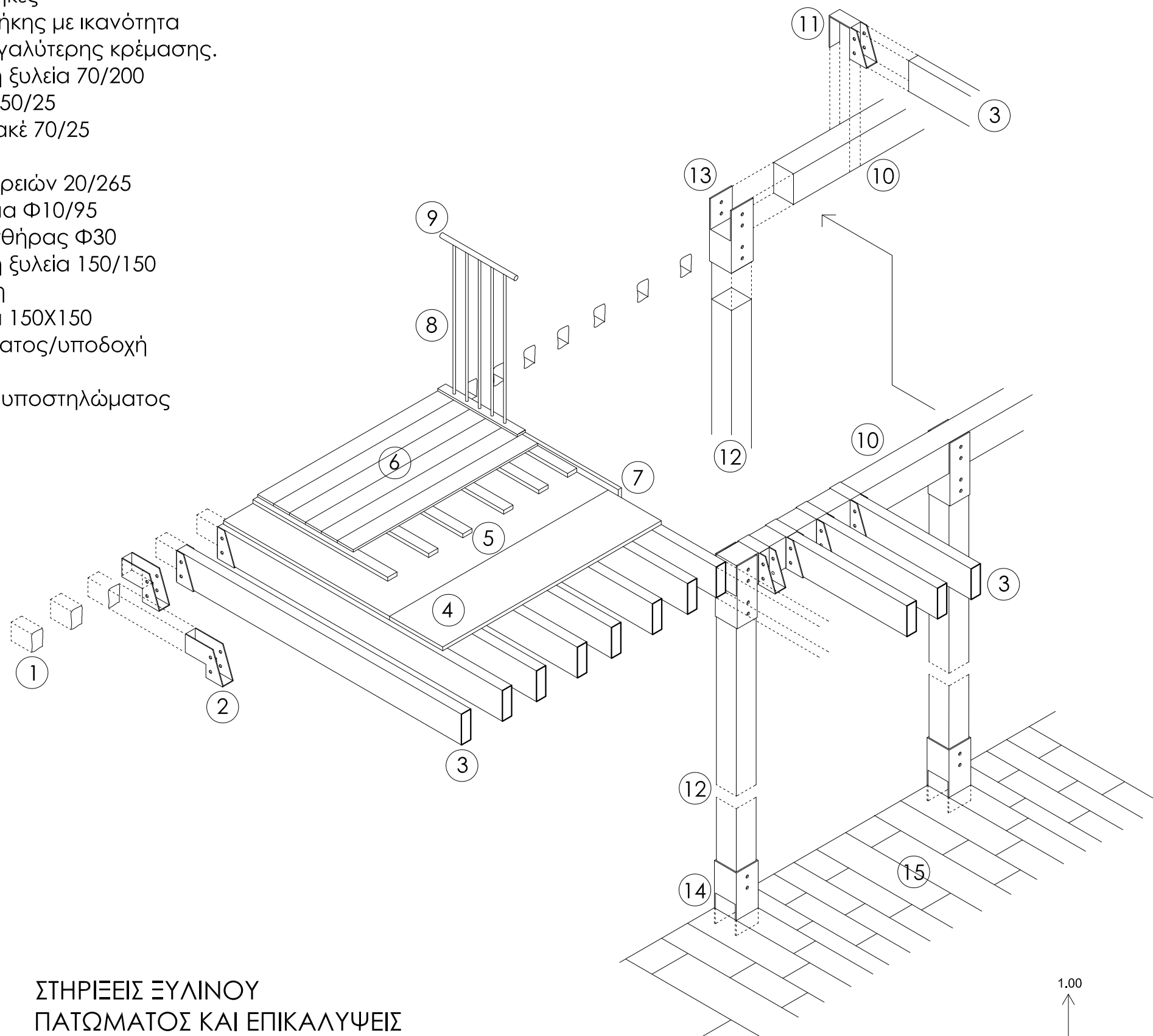
ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΕΣ
ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΕΣ
ΠΑΤΩΜΑΤΟΣ

ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ:

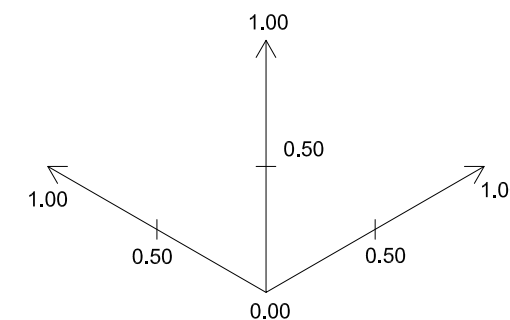
Λ.1

ΚΛΙΜΑΚΑ: 1:30

1. Υφιστάμενες δοκοθήκες
2. Ένθεση νέας δοκοθήκης με ικανότητα υποδοχής δοκού μεγαλύτερης κρέμασης.
3. Δοκός από σύνθετη ξυλεία 70/200
4. Κόντρα πλακέ 125/250/25
5. Λωρίδες κόντρα πλακέ 70/25
6. Σανίδωμα 120/15
7. Κούτελο ορατών παρειών 20/265
8. Μεταλλικό κιγκλίδωμα $\Phi 10/95$
9. Μεταλλικός χειρολισθήρας $\Phi 30$
10. Δοκός από σύνθετη ξυλεία 150/150
11. Μεταλλική δοκοθήκη
12. Ξύλινο υποστήλωμα 150X150
13. Κεφαλή υποστηλώματος/υποδοχή οριζόντιας δοκού
14. Μεταλλική υποδοχή υποστηλώματος
15. Νέο λίθινο δάπεδο

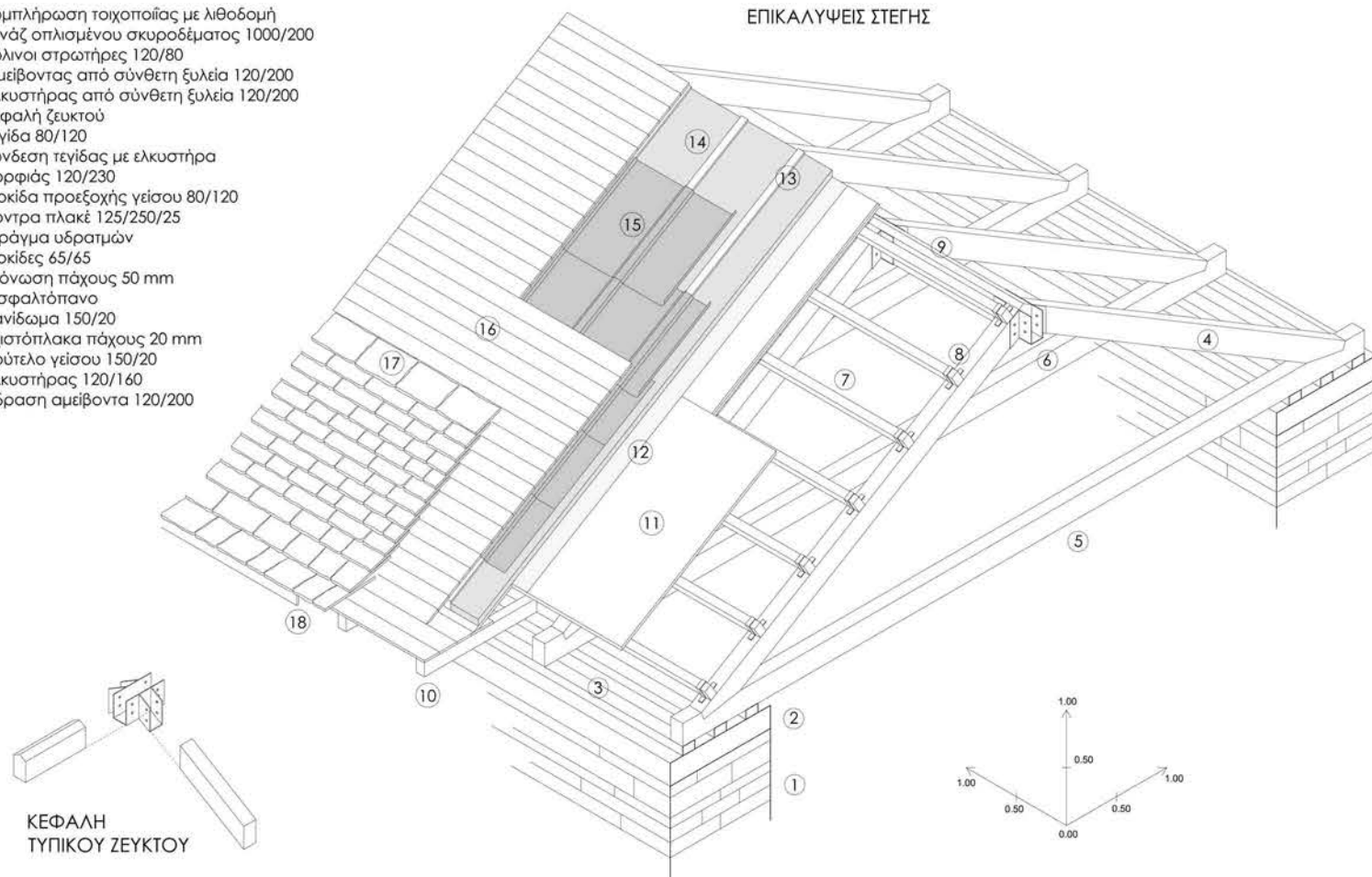

ΣΤΗΡΙΞΕΙΣ ΞΥΛΙΝΟΥ
ΠΑΤΩΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΕΠΙΚΑΛΥΨΕΙΣ

1. Συμπλήρωση τοιχοποιίας με λιθοδομή
2. Σενάζ οπλισμένου σκυροδέματος 1000/200
3. Ξύλινοι στρωτήρες 120/80
4. Αμείβοντας από σύνθετη ξυλεία 120/200
5. Ελκυστήρας από σύνθετη ξυλεία 120/200
6. Κεφαλή ζευκτού
7. Τεγίδα 80/120
8. Σύνδεση τεγίδας με ελκυστήρα
9. Κορφιάς 120/230
10. Δοκίδα προεξοχής γείσου 80/120
11. Κόντρα πλακέ 125/250/25
12. Φράγμα υδρατμών
13. Δοκίδες 65/65
14. Μόνωση πάχους 50 mm
15. Ασφαλτόπανο
16. Σανίδαμα 150/20
17. Σχιστόπλακα πάχους 20 mm
18. Κούτελο γείσου 150/20
19. Ελκυστήρας 120/160
20. Έδραση αμείβοντα 120/200

ΕΠΙΚΑΛΥΨΕΙΣ ΣΤΕΓΗΣ

ΚΕΦΑΛΗ ΤΥΠΙΚΟΥ ΖΕΥΚΤΟΥ

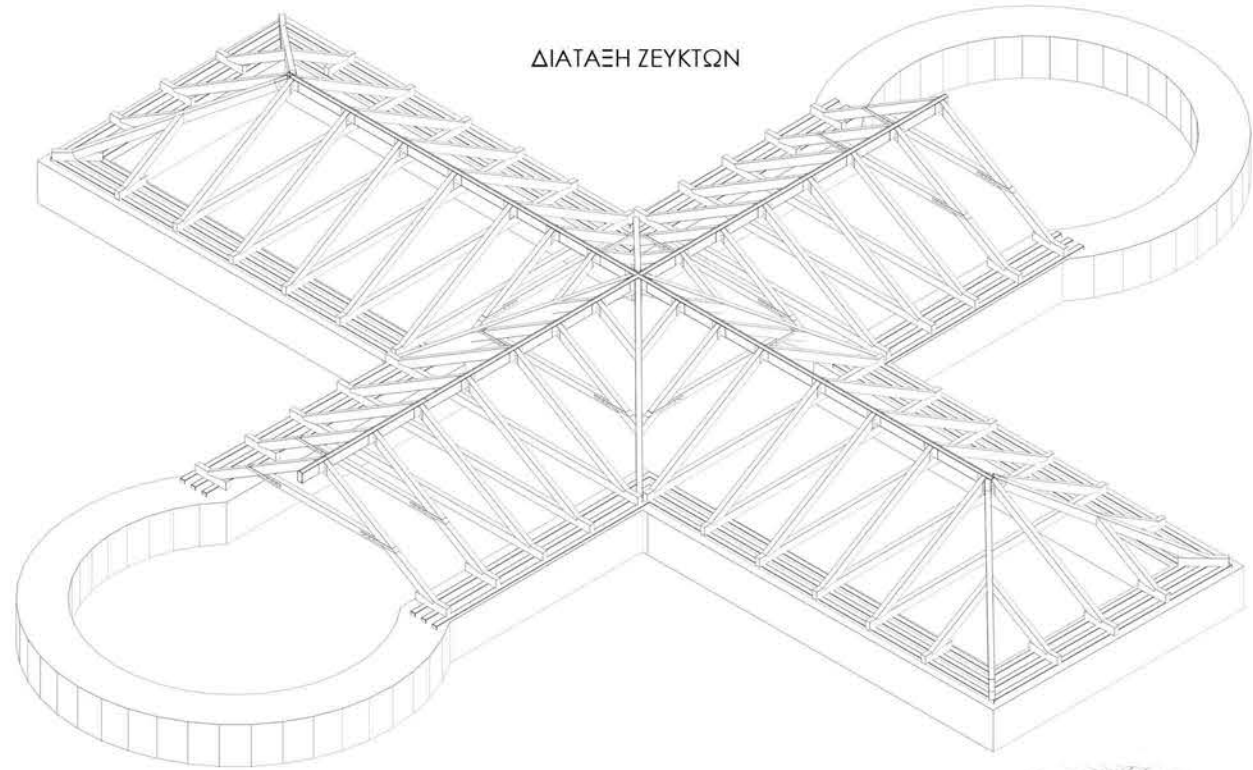

ΤΥΠΙΚΟ ΖΕΥΚΤΟ ΣΤΕΓΗΣ ΑΞΟΝΑΣ ΒΟΡΡΑ-ΝΟΤΟΥ

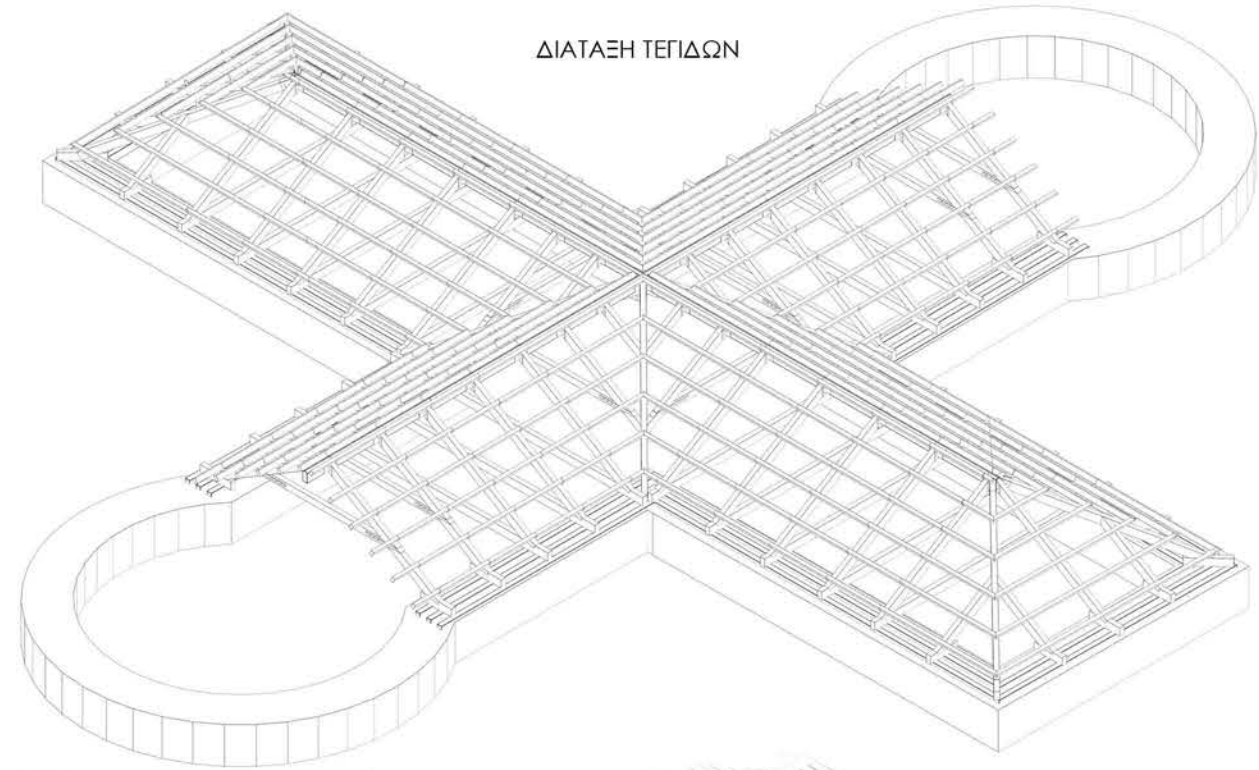

ΖΕΥΚΤΟ ΑΠΟΛΗΞΗΣ ΣΤΕΓΗΣ ΣΤΙΣ ΝΤΑΠΙΕΣ

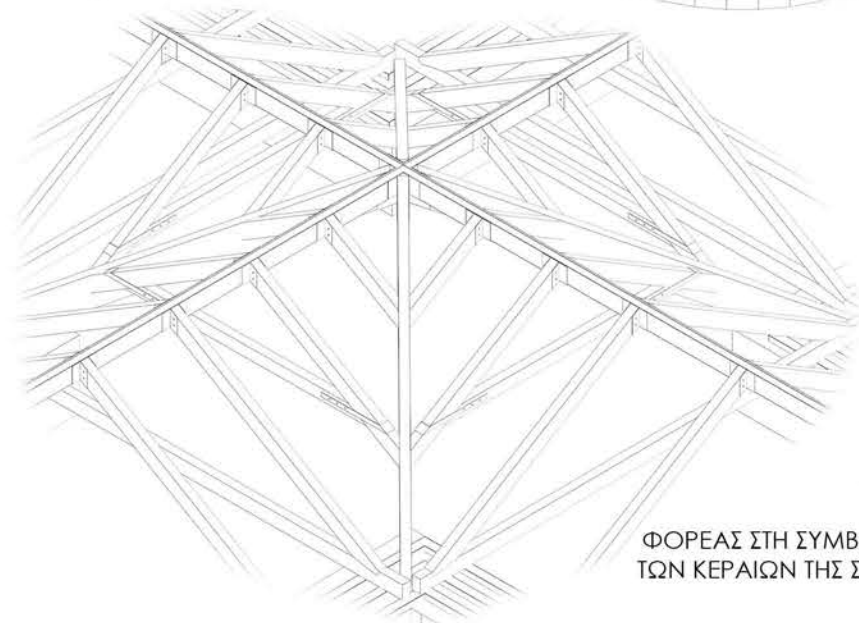
ΔΙΑΤΑΞΗ ΖΕΥΚΤΩΝ

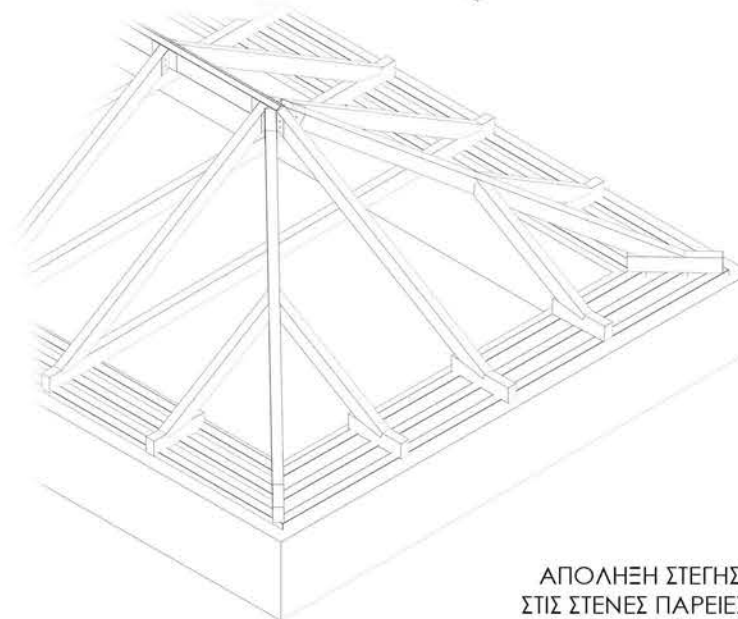
ΔΙΑΤΑΞΗ ΤΕΓΙΔΩΝ

ΑΠΟΛΗΞΗ ΠΡΟΣ ΝΤΑΠΙΕΣ:
ΕΙΔΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ ΖΕΥΚΤΑ

ΦΟΡΕΑΣ ΣΤΗ ΣΥΜΒΟΛΗ
ΤΩΝ ΚΕΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΣΤΕΓΗΣ

ΑΠΟΛΗΞΗ ΣΤΕΓΗΣ
ΣΤΙΣ ΣΤΕΝΕΣ ΠΑΡΕΙΕΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

Δ.Π.Μ.Σ. "ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ"
Α' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ:
ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ:

ΦΡΟΥΡΙΟ
ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΠΕΝΤΕ ΠΗΓΑΔΙΑ

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

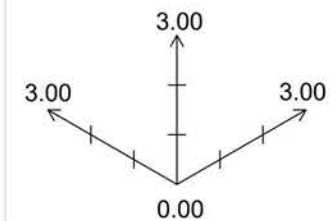
ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ:
ΚΩΣΤΑΠΙΝΝΗ ΜΑΡΙΑ,
ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ

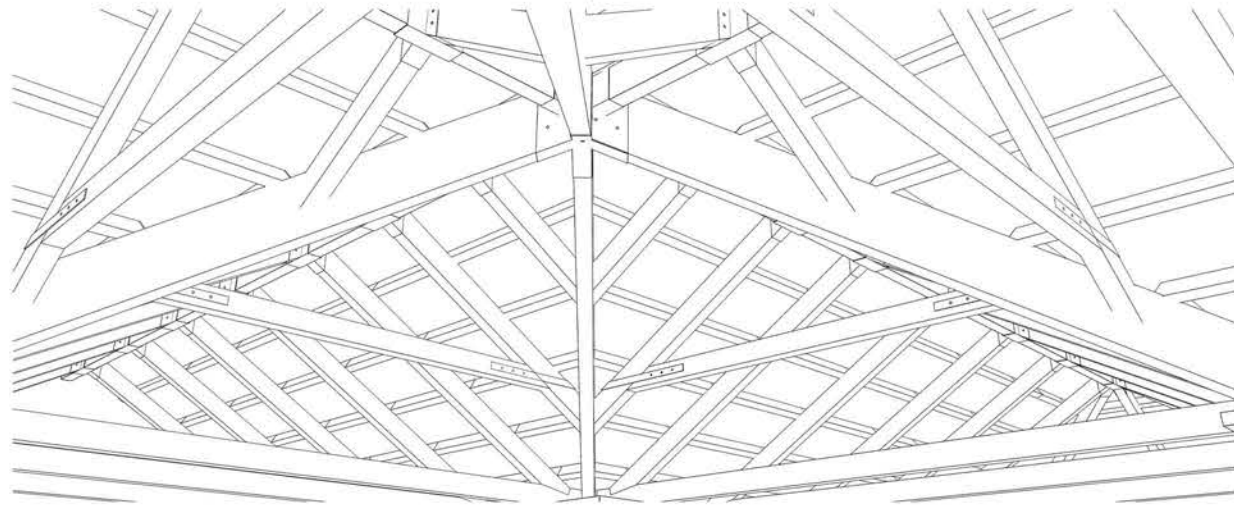
ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΙΖΗΣ

ΦΟΡΕΑΣ ΣΤΕΓΗΣ
ΑΞΟΝΟΜΕΤΡΙΚΟ
ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ:

Λ.3

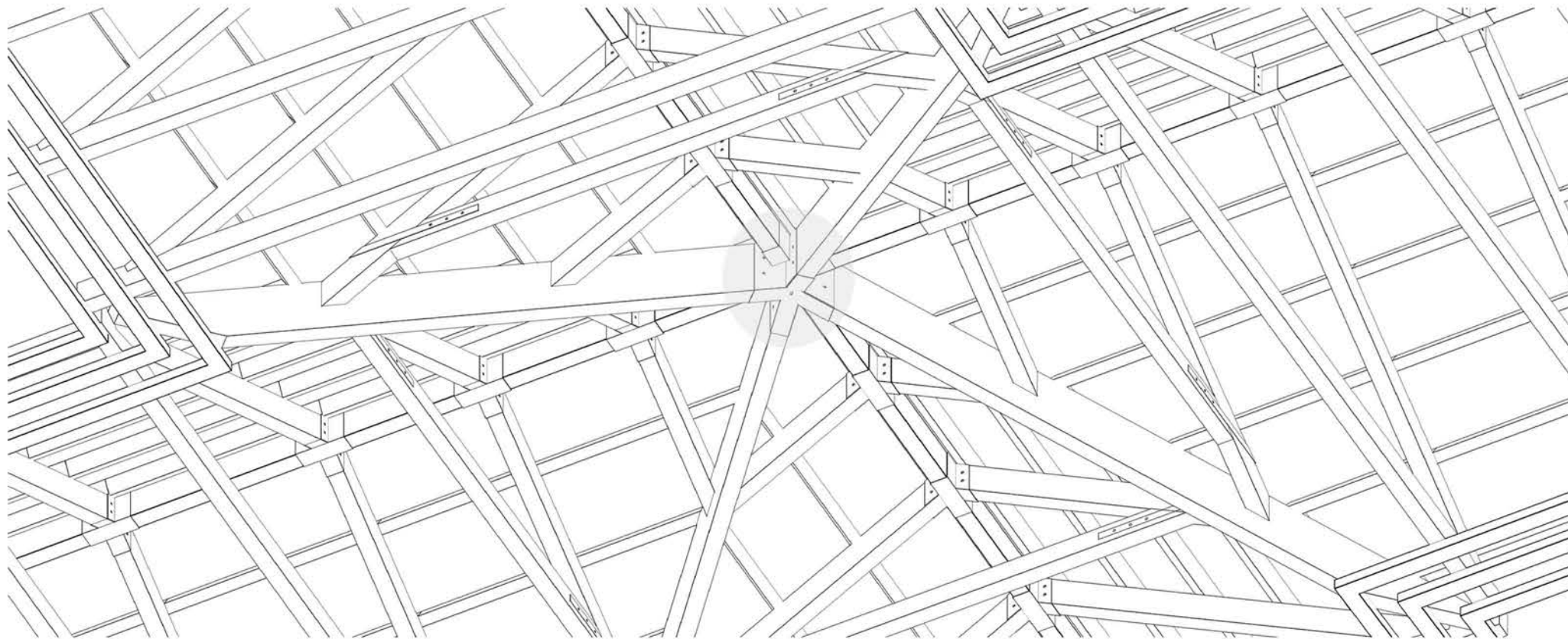
ΚΛΙΜΑΚΑ: 1:100

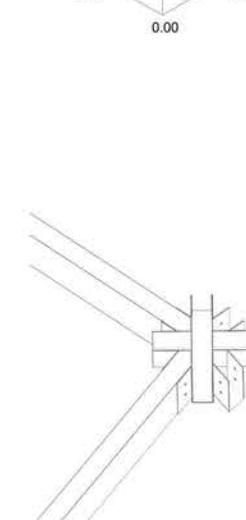
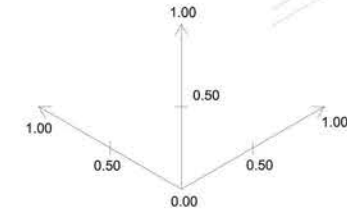
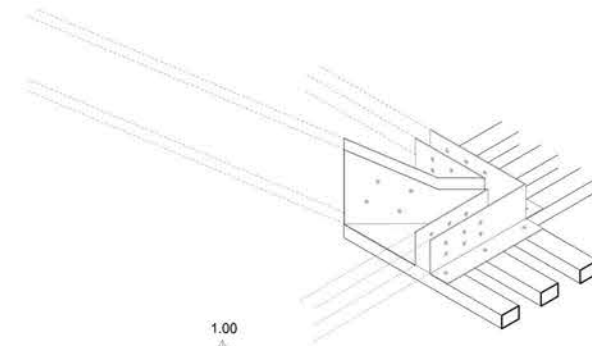

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΣΤΕΓΗΣ
(ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΑΠΟΨΗ
ΑΠΟ ΒΟΡΕΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΓΩΝΙΑ)

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΣΤΕΓΗΣ
ΣΥΝΘΕΣΗ ΦΕΡΟΝΤΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ
(ΑΠΟΨΗ ΑΠΟ ΚΑΤΩ)

ΣΥΝΘΕΤΗ ΓΩΝΙΑΚΗ ΔΟΚΟΘΗΚΗ
ΕΔΡΑΣΗΣ ΖΕΥΚΤΩΝ

ΣΥΝΘΕΤΟΣ ΚΟΜΒΟΣ
ΔΙΑΣΤΑΥΡΩΣΗΣ
ΜΑΧΙΑΔΩΝ-ΚΟΡΦΙΑΔΩΝ

